I

Після Петра, в суботу надвечір стара Зінька Мисанка поралася з дочкою Настею в своїй хаті. Настя, молода дівчина, домазувала припічок, а її мати все заходжувалась варити вечерю. Підпаливши трусок в печі, вона приставляла до огню чавун, застеливши вогкий припічок ганчіркою, щоб його не подряпати горшками. Домазавши припічок, Настя вмочила віхоть в глиняник з білою глиною і помалесеньку підводила зверху на грубі на карнизі смугу взорців, вималюваних зовсім такими червоними та синіми зірками та хрестиками, якими вишивають рукави сорочок. Ті квітки вималювала Настя з своїм братом Романом.

Незабаром у хату увійшов Роман, високий білявий парубок з ясними очима. Він приніс здоровий пучок ласкавцю, гвоздиків та крокосу, котрий вже зацвів жовтогарячими патлатими квітками.

— А що, сину, нарвав бадилля свиням? — спитала мати в сина.

— Нарвав, мамо! А це я думаю заквітчати образи свіжим ласкавцем та гвоздиками. Ось і крокіс вже зацвів.

— То й заквітчай! — обізвалась мати, липнувши на сина очима. Вона осміхнулась, що Роман, уже доходжалий парубок, береться за дівчачу роботу.

Роман ще змалку дуже любив квітчати усяким зіллям образи та обвішувати їх рушниками, любив робити здорові хрести та вінки з крокосу, з васильків та ласкавцю і розвішувати їх по стінах на кілочках.

Роман одсунув трохи стола, став на лаві і позатикав свіжий ласкавець та гілки крокосу за образи. На углах кожного образа він позатикав в зелене листя по три жовті гвоздики повняки; потім пообтирав порох з писанок, що висіли під стелею на ниточках, і позатикав в бадилля кругом

образів паперові круглі квітки, котрі поробила Настя. Роман зліз з лави, одійшов од стола і довгенько дивився на свіже бадилля ласкавцю та на квітки.

— А що мамо, чи гарно я позаквітчував образи? — спитав син в матері.

Зінька підвелася, зирнула на образи і промовила: "Гарно, сину, гарно. Ти якось вмієш зробити це діло до ладу, краще од мене і од Насті".

Зінька була вже зовсім стара, їй було вже більше як шістдесят років, але вона була здорова, міцна й кремезна баба. Зіставшись удовою, вона сама хазяйнувала незгірше свого чоловіка, довела до пуття дітей, вже оженила старших п'ятьох синів, одрізнила їх, поставила кожному нову хату. Вона й тепер провадила господарство сама, держала воли, засівала своє поле, держала корову і кілька овечок і так повертала своїм розумом, що ніхто не сказав би, що в оселі господарює не чоловік, а стара баба. Розумна зроду, роботяща, вона всьому давала лад, як у хаті, так і, на подвір'ї, скрізь увивалась — і коло печі, і в загороді коло волів, і на полі. Сини були тільки для Зіньки за помагачів та за наймитів, а вона всім орудувала сама, скрізь встигала увинутись і всьому дати лад. Бабу Зіньку усі на селі поважали. На молодиць та на бабів Зінька мала великий вплив: її шанували.

Настя стала на лежанці і почала білити грубу. Підводячи карниз угорі, вона зачепила трошки взорці, помальовані червоною глиною. Роман слідкував за її рукою.

— Насте! Веди-бо віхтем обережніше, бо як позамазуєш квітки, то я не буду тобі вдруге наводжувати синькою та червоною глиною, — сказав Роман до сестри, сидячи на лаві.

— Як замажу трохи, то й поправиш, — обізвалась Настя.

Ті квітки кругом карниза на грубі й на комині розпочала малювати Настя, але скінчив їх Роман. Він мав до малювання і хист, і охоту і сам повимальовував смуги з хрестиків та зірок і над дверима, і кругом вікон.

Настя причепурила грубу, підмазала лежанку, а потім налила в миску мителю, розпустила коси і почала мити голову. Роман сидів на лаві і милувався свіжим зіллям та квітками за образами. Очі його, підведені вгору, стали тихі та ясні. Він і милувався зеленим зіллям та квітками, і разом з тим йому на думку йшла молитва, бо він був дуже богомільний, як і його мати. Як він вчився в школі, то співав на криласі і ніколи, навіть літом, не пропускав ні однієї служби божої.

Романові, очевидячки, не було роботи в хаті. Він тихенько, ніби крадькома, вийшов з хати, не взявши навіть в руки бриля, — певно, щоб мати не подумала, ніби він йде в двір на якусь роботу.

— А що, сину, може, череда вже йде? — спитала Зінька в сина.

— Може, вже йде… Піду вигляну, — знехотя обізвався син.

Але він пішов дивитись не на вівці, а попростував у садок, перейшов через город і стежечкою пішов тихою ходою до того місця, котре було в далекому кутку огороду, на низині, засадженій вербами, зарослій дикими грушами та кущами калини. Проти того кутка огороду, зеленого, зарослого та вогкого, на улиці за тином була рублена криниця. Коло криниці стояли дві дуплинасті верби. Надвечір до цієї криниці виходили молодиці та дівчата по воду. Роман уже не раз і не два виходив в той зелений закуток огороду і наглядав з-за тину: він знав, коли молоденька Соломія виходить до криниці по воду.

Молодий парубок продерся крізь гущавину, сперся на тин і дивився на криницю. Дівчата почали приходити до криниці одна за другою, набирали води і, поздоровкавшись з Романом, одходили. Декотрі зачіпали його, заговорювали з ним; він обзивався до їх одним словом, та

й то знехотя, і все ждав Соломії. Чорнява та проворна Соломія вже давненько впала йому в очі. Незабаром прибігла з відрами і Соломія, височенька, тоненька, рівна станом, довгобраза та смуглява, з пишними, блискучими, чималими чорними очима і високими тонкими бровами. Очі й брови в Соломії були такі чорні, що закрашували її смуглявий вид і саме лице здавалося неначе білішим од тих блискучих очей та чорних брів.

Од густих рум'янців на щоках увесь її вид неначе пашів огнем. Щось палке, гаряче було розлите в її очах і на її рум'яних щоках. На голові в Соломії червоніли "кіснички", які тепер носять дівчата. Кіснички, перевиті пучками червоної та синьої вовни та заполочі, обвивали її чорноволосу голову, неначе вінок. Ті червоні кіснички дуже приставали до її смуглявого виду та до темних очей і наддавали краси, а виразні очі неначе говорили, мов живі.

Соломія прибігла до криниці, вгляділа Романа, сказала "добривечір", в одну мить витягла відро води і поставила на цямрині. Вона липнула очима на Романа. І на нього ніби впала блискавка. Вхопила вона в руки друге відро. Відро спускалось на коромислі в криницю, а Соломія підвела голову, вдруге блиснула очима на Романа і знов втупила очі в криницю. Роман знов почув, що на його ніби впала блискавка, і почервонів. Той блиск гарячих очей неначе обсипав його жаром. Соломія примітила, що на його щоках виступили легкі рум'янці.

Роман мовчав. Він був тихий на вдачу, неговорючий і дуже несміливий: ніколи він не зачіпав ні однієї дівчини ні словами, ні жартами. Соломія була така проворна та смілива, що нікого не минала своїм язиком.

— Романе, що ти там робиш в вербах? — почала зачіпати його Соломія.

— А що ж я роблю? Стою та дивлюсь, — тихо обізвався Роман і осміхнувся якось по-дитячій.

— На що ж то ти дивишся? На криницю чи на мої відра?

— Дивлюся і на криницю, і на відра: дивлюсь, бо очі маю, — знов обізвався Роман і засміявся.

Соломії, очевидячки, сподобалося, що Роман наглядає на неї з садка. Вона вже не раз примітила його за тином, виходячи до криниці по воду, але ще напевно не знала, на кого то він визирає з-за кущів, хоч трохи догадувалась, що він наглядає за нею.

Тим часом до криниці вибігли ще дві дівчини, Соломіїні сусіди й приятельки. Вони поставили відра коло криниці і почали балакати з Соломією, забувши і про свої відра, і про свою роботу дома. Романові було ніяково стояти коло тину і дивитись на дівчат. Він одійшов од тину і почав никати попід вербами та поміж кущами калини, розгортав кущі чорної смородини, ніби шукав стиглих ягід.

— Романе? Чого ти там шукаєш в траві? Що ти там загубив? — знов гукнула на його Соломія.

— Шукаю суниць!

— Романе! Може, ти збираєш зілля на чари? Ото цікаво знати, кого ти хочеш причарувати отим зіллям, — зачіпала хлопця Соломія.

— Хіба я знахур, щоб когось чарував зіллям? — обізвався Роман. І з тими словами він кинув нарвате зілля додолу, приступив до тину і знов сперся об хворост ліктем, поклавши свою ясноволосу голову на долоню. Він став сміливіший.

— Романе! Чом ти ніколи не виходиш до нас гуляти на улицю? — спитала Соломія.

— Тим, що не хочу. Я не люблю гурту, не люблю й гуляти в гурті.

— А як же його гуляти не в гурті? — сказала Соломія і зареготалась голосно та дрібно на всю улицю. Її білі, дрібні та рівні зуби заблищали, як два разочки білого намиста. Роман задивився на ті дрібні білі зуби, і чогось йому забажалось, щоб Соломія сміялась та реготалась довго, щоб блиснули ще хоч раз ті зубки, рівні та білі.

— Може, ти сам і в хрещика граєш отам під вербами? — жартувала Соломія і все сміялась, аж заливалась.

— А чом же! як часом припаде охота, то й бігаю в хрещика попід вербами од кутка городу до кутка, — сказав Роман, піднімаючи самого себе на сміх, щоб смішити Соломію: йому хотілось, щоб вона реготалась і блискала зубами та очима.

— Бігаєш попід тином од кутка до кутка? Ха-ха-ха! Я й не знала, що хлопці грають в такого хрещика, — сміялась Соломія, і одляски її сріблястого реготу аж луною йшли попід вербами.

Роман слухав той веселий регіт, неначе веселу пісню; він і собі тихо засміявся. Соломіїн веселий сміх неначе дратував його й веселив.

Одна дівчина, Маруся, згадала про свої відра. Вона набрала води з криниці і поставила відра на цямрини. Третя дівчина і собі кинулась брати воду і поставила відра коло криниці. Одначе усі дівчата й гадки не мали йти додому. Відра стояли, й дівчата стояли коло криниці з коромислами в руках. Роман не оступився од тину і все дивився на дівчат. Кожній дівчині хотілось побалакати і з Романом, і з приятельками.

— Але чого ж це ми стоїмо та байдики б'ємо? — обізвалася Маруся. — Мене мати жде: в нас же нема в діжці води ані крапельки.

— Та постій трохи! Мати підожде, а ми побалакаємо, — обізвалась Соломія.

— Ой, боюся, щоб мати не сердились. Коли б на мене виглядали з-за тину чорні очі та ще й під чорними бровами, то я б іще трохи постояла, — сказала Маруся, зирнувши на Романа скоса і осміхнувшись.

— Ото яка вередлива! — обізвався Роман. — Може, й тобі, Соломіє, хочеться, щоб і на тебе з-за тину виглядали чорні очі та ще й під чорними бровами? — насмілився обізватись Роман.

— Мені? Не скажу! Нехай кортить. Як вийдеш на улицю, то я тобі там скажу, а тут не скажу, — промовила Соломія.

Маруся почала брати відра на коромисло. Вона не встигла начепити на коромисло другого відра, а Соломія проворно вхопила Марусине відро і вилила з його воду в криницю. Знов веселий регіт залунав попід вербами.

— Соломіє! ти чортзна-що робиш: ллєш воду в криницю, неначе в криниці води мало й без того, — сказала Маруся.

— А справді я ллю воду в воду. Лучче поллю сухий тин: може, виросте, — сказала Соломія і з тими словами вхопила відро, котре стояло коло криниці, і вилила воду на тин, просто до Романа; потім набрала води з другого відра повні пригорщі і хлюпнула на Романа. Роман подався за кущі. Соломія вхопила відро в руки, прибігла до тину і почала бризкати водою на кущ, де стояв Роман. Він сховався далі за калину.

Дівчата підняли регіт на всю улицю. Соломія, в'юнка та проворна, як дзиґа, бігала та крутилась коло криниці, вхопила з цямрини своє відро з водою, знов побігла до тину і бризкала на кущ калини. Роман втік далі в кущі і там сховався.

— Оце здуріла зовсім сьогодні! — кричала Маруся. — Коли так, то й я не дам тобі набрати води.

І Маруся вхопила Соломіїне відро і вилила воду в криницю. Роман знов вийшов потихеньку з кущів, приступив до тину і знов спокійно сперся об тин, поклавши свою кучеряву голову на долоню. Соломії здалося, що з'за лісу, з-за зеленого саду ніби зійшов повний, пишний місяць і глянув на землю, глянув просто на неї і обсипав її тихим, ясним світом, їй стало на душі радісно, весело. Вона реготалась, пустувала, жартувала. Маруся витягла воду з криниці другий раз. Соломія знов кинулась до відер і хотіла вилити воду в криницю, її тонкі, довгі пальці, вузькі долоні вчепились п'явками в дужку. Маруся кинулась виривати своє відро з її рук. Піднявся регіт, галас. Роман реготався, стоячи за тином.

До криниці надійшла молодиця, вже немолода й поважна. Вона поздоровкалась з дівчатами. Дівчата замовкли і перестали реготатись. Вони спокійненько понабирали води в відра і помаленьку пішли додому слідком за молодицею.

Соломія втихла, але веселість пташкою грала в її душі. Їй хотілось бігати, гратись, співати. Вона ще раз оглянулась до криниці. Роман все стояв під кущами, спершись на тин, і дивився на одходячих дівчат. Соломії чогось припала охота співати пісню про місяця-місяченька. Романове ясне високе чоло, Романові ясні, тихі очі чогось наводили на неї думку про ясний місяць, про тихий вечір, про співи на улиці. "Ой місяцю-місяченьку, і ти, ясна зоре!" — завела вона голосно пісню і ще раз озирнулась на Романа. Дівчата пристали до Соломії і собі заспівали. А Роман все стояв та милувався здалеки Соломією, доки вона не сховалась десь за вербами в вузькій улиці.

Він ще постояв трохи, задумавшись та поглядаючи на криницю, на розлиту та розхлюпану воду кругом криниці, і неначе й тепер бачив там Соломію. А її чорні очі, а білі зубки все неначе блискали перед його очима; а веселий регіт все ще лунав в його вухах, неначе десь далеко в садку дзвенів срібний дзвоник.

Роман зітхнув важко-тяжко, повернувся і пішов попід вербами. Задзвонили до церкви. Гук дзвона рознісся під вербами, пронизав густе

гілля і лився в чистому повітрі. А Романові все вчувалось, ніби він чує в тому дрижачому гукові веселий Соломіїн сміх та регіт. Він увійшов в гущавину, в тінь і втупив очі в зелену траву, а перед ним в густій сутіні все неначе блискали огнясті очі, блискали білі зубки, як довго ще блискають огнясті плями в заплющених очах, коли часом глянеш на заходячий півкруг сонця, котре закочується за ліс, червоне, як жар.

"Як вона мене причарувала! Як вона мене пригорнула до себе тими очима, тим своїм сміхом!" — думав Роман, вертаючись до хати через огород, через садок.

В саду, в густій тіні, він задумався і знов спустив очі додолу, втупив в зелену траву. І знову в його очах блиснули огнястою блискавкою двоє чорних очей, блиснули ніби два разки білого блискучого намиста.

"Ой очі, очі! не буду я тепер через вас спати ні вдень, ні вночі", — подумав Роман, переходячи через вишневий садок.

Мати вийшла з хати, стояла на порозі і зирнула на подвір'я. Овечки й ягнята никали по дворі. Вона шукала очима Романа, а його нігде не було видко.

— Що це сталося з Романом? Десь дляється, а овечок не загнав. Він же такий хазяйновитий, робить діло без загаду. А це… Де це він? Що це з ним сьогодні сталося?.. Романе! піди та позаганяй овечки, бо Насті ніколи: нема води в діжці. Вона побіжить до криниці по воду, — сказала мати, вглядівші сина в садку.

Роман почув материн голос і опам'ятався. Він знехотя поплентався в двір і почав заганяти в хлів овечки, котрі розсипались по дворі і хапали зелений шпориш попід тином. Але не овечки були йому в думці. Він їх заганяв в хлів, одлучав ягнята од овечок, а його очі побігли слідком за Настею, тією стежечкою, що вилась через город до криниці. Він знав, що Соломія знов прийде по воду до криниці, і його ніби якась сила тягла до

криниці, між верби, щоб глянути на ті пекучі очі, щоб почути той гучний голос.

"Ой, піду я знов під верби! Хоч іще раз гляну на ті очі, на ті брови! Вона знов прибіжить по воду. Диво, та й годі! І смуглява з лиця, і неначе й не дуже гарна, а її очі неначе печуть мене в саме серце!" — думав Роман, заганяючи вівці та ягнята.

І він знов тихенькою ходою пішов через садок та через огород, став під вербами і глянув на криницю. Надворі вже смеркалось.

Криниця була вкрита густою тінню. Скрізь було тихо. Ні одна душа вже не приходила по воду до криниці, і криниця ніби одпочивала од роботи, затінена густими навислими гілками старих верб. Роман довго стояв, спершись на тин, і думу думав, де б то побачитись із Соломією та побалакати з нею на самоті. Ходити на улицю він не любив, а коли й ходив, то гуляв недовго. Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту, не любив крику, шуму та співів парубоцьких та дівчачих.

"Я люблю її… Де б мені з нею побачитись, стрінутись? Завтра я, може, побачу її в церкві… Не піду співати на хори, стану у правому притворі на сходах, коло дверей. Звідтіль я таки десь побачу її. Коли б хоч надивитися здалеки на ті оченята!" — думав Роман, вертаючись до хати через огород.

— Романе! Романе! а де ти? Йди вже вечеряти, бо мати сердяться, що ти десь задлявся та загаявся і не йдеш в хату, — почув Роман сестрин голос.

Він похапцем пішов у хату, сів за стіл вечеряти. Але й вечеря чогось здавалась йому несмачна. Соломія не виходила в його з думки, неначе отут в хаті вертілась-крутилась перед його очима.

II

Вставши раненько, Роман прибрався в вишивану сорочку, в новий суконний синій жупан, підперезався червоним поясом, зачесався, причепурився і пішов до церкви. Він став коло правого притвора на східцях, звідкіль видно було усіх людей, котрі входили через браму в цвинтар. Багато приходило дівчат, але між ними Соломії не було.

Роман постояв на сходах, а далі не втерпів і пішов кругом церкви, обійшов церкву і кинув очима на велике стовпище дівчат, котрі стояли коло дзвіниці, а декотрі сиділи на траві попід вишнями. Церква в селі Терешках була стародавня й мала. Люде не поміщались в церкві, і усі дівчата й молоді молодиці стояли надворі, коло дверей бабинця та коло дзвіниці, або сідали попід липами, яблунями та вишнями і балакали собі стиха, як на улиці.

Роман помаленьку пройшов кругом бабинця, глянув на рядки дівчат, окинув усіх оком і вглядів Соломію. Вона стояла рядом з його сестрою Настею та з Марусею. Соломія убралась, як до вінця, в синій суконний жупан, підперезалась широким червоним поясом, убралась в квітки та в усі стрічки, наділа намисто з дукачами та хрестами. На гарячому сонці вона вся аж сяла. Роман на хвилинку спинився і окинув її очима. Ще ніколи не здавалась вона йому такою гарною. Йому хотілось стояти і дивитись на неї, дивитись безперестанку. Але стояти довго перед стовпищем дівчат було ніяково. Він вернувся і знов став на сходах.

Ще не встигли в церкві поблагословити людей, а дівчата посипались одна за другою рядочком з цвинтаря. Вони на одну мить спинились проти дверей притвору, на ході повертались до дверей, хрестились, кланялись і бігли до брами. Роман оглядав кожну дівчину.

Швидко потім дівчата почали бігти гуртом, як овечки з череди, неначе втікали з цвинтаря. Роман вглядів між ними Соломію. Вона йшла швидко, неначе бігла, на одну мить спинилась проти дверей, перехрестилась, поклонилась і підвела очі. Очі впали на Романа. Роман стиха осміхнувся. В Соломії очі стали веселі. Вона побігла до брами,

убрана в квітки, в стрічки, підперезана широким червоним шерстяним поясом з довгими кінцями.

Роман вглядів, як майнув в брамі її червоний пояс, вглядів, як вона обернулась назад на самій брамі і знов блиснула до його очима, крутнулась, побігла з пригорка і ніби сховалась в натовпі дівчат.

Роман пішов навздогінці за нею, щоб надивитись на неї хоч здалеки. Але дівчата йшли так швидко, неначе їх хтось підганяв ззаду. Роман зістався далеко позаду і тільки слідкував очима за широким червоним поясом та ніби ловив очима кінці червоних стрічок на Соломіїних плечах.

"Ой, прудка ж та швидка, як вода на бистрині! Чи впіймаю тебе, прудка дівчино, чи, може, втечеш од мене, як бистра вода весною в потоку, що доганяєш очима та й очима не доженеш", — думав Роман, вертаючись додому.

Поки стара мати доплентались додому, проворна Настя вже роздяглася, поздіймала з голови стрічки та квітки і сховала в скриню. Прийшов і Роман. Мати загадала дочці подавати обід.

— Ну та й Соломія лепетлива була сьогодні в церкві! — обізвалась Настя, пораючись коло печі. — Стала коло мене та цілісіньку службу говорила до мене. Ій-богу, не дала мені й молитись! Я насилу двічі-тричі встигла перехреститись. Та все оглядається, та крутиться, та повертається то сюди, то туди: ніяк не встоїть на одному місці.

— Ото гарно! А ти б, дочко, оступилась од неї та стала деінде. Де ж таки балакати, коли служба божа йде, — навчала стара Зінька.

— Цікаво знати, про що ж то говорила тобі Соломія, — обізвався Роман, краючи хліб та складаючи скибки на одну купу серед стола.

— Та все ж про тебе! Чогось ти неначе навис сьогодні їй на язик, — сказала Настя, — все розпитує та й розпитує про тебе. Не дала мені й богу помолитись гаразд.

— Що ж вона говорила про мене? — спитав Роман.

— Та все ж розпитувала, де ти гуляєш в неділю… — почала Настя та й не доказала. Вона глянула скоса на матір і замовкла. Очевидячки, їй ніяково було говорити про ту розмову з Соломією при матері.

Мати зирнула очима на Романа. В Романа очі аж світились од веселості.

"Чепляється до мого Романа…" — подумала Зінька, сідаючи за стіл, але про Соломію й слова не промовила.

Ще ніколи Роман не був такий веселий, як того дня за обідом. Він все говорив та сміявся з дівчат, що вони, не достоявши до кінця служби, бігли з цвинтаря, неначе овечки біжать ввечері з череди. Мати слухала й сміялась та милувалась сином. Вона ні одного сина не любила так, як любила Романа. Він був тихий та слухняний ще змалку, слухав матері й тепер. Стара Зінька була дуже богомільна, щонеділі ходила до церкви та молилась богу: і Роман вдався в матір, був дуже богомільний. Роман любив молитись богу, любив читати книжки, а найбільше церковні, хоч їх мало й розумів. У неділю він сідав по обіді за стіл, розгортав книжечки "житій святих", котрі діставав в церковній школі, і читав їх голосно. Стара Зінька слухала, але нічого не розуміла з великоруської та церковної мови, котрими були написані ті житія. Син товмачив старій матері, оповідаючи написане в тих книжках своєю українською мовою, і тільки ці його оповідання й розуміла добре стара Зінька.

По обіді Настя зібрала з стола миски та ложки. Роман одіклав на стіл недокраяний окраєць хліба, згорнув у скатерть окрушки од скибок та кришки, виніс надвір і витрусив курям. Застеливши стіл чистою

скатеркою, — він дістав з полиці новеньку книжечку "житій", сів за стіл і почав своїм звичаєм голосно читати. Настя мила ложки і не слухала того читання: вона нічогісінько не тямила з того, що читав Роман. Стара Зінька силкувалась слухати, сидячи на полу, але перегодя, не втямивши нічого, стала позіхати та все хрестила рота. Роман читав книжку, але його думки літали далеко од тих пущів, од того монастиря, де спасався святий, про котрого читав Роман. Все це чогось не припадало йому цього дня до вподоби. Він позіхнув з усієї сили, поклав книжку на полицю і дістав звідтіль Шевченкову "Катерину". Цю книжку Роман купив в одного коробейника в містечку. Вже він прочитав її тричі, але й тепер четвертий раз він читав її неначе вперше. І ніколи ще Катерина не припадала йому так до вподоби. Кохання молодої Катерини розбуджувало в йому думи, нагадувало йому про Соломію і дуже тривожило серце. Настя слухала й ложки мити перестала.

— Сину! покинь читати оту книжку, — обізвалася стара, — це не божа книжка. Ет!.. Ні се ні те!

Але стара проти волі слухала ту книжку і вислухала її до кінця. В хаті стояла духота. Старій Зіньці схотілося спати. В неї злипались очі.

— Піду я на причілок та трохи одпочину, — сказала Зінька.

— А я, мамо, побіжу гуляти до дівчат. Пустіть мене, мамо! — просилася Настя.

— До кого ж ти хочеш йти на гулянку? — спитала мати.

— До Соломії. Вона мене сьогодні запрошувала до себе: забіжу й до Марусі та й її візьму з собою.

Стара мати не втерпіла і навіщось аж губами цмакнула.

— Чого тобі йти до тієї Соломії? Іди лучче до Марусі, — сказала мати. — А то чого так? — спитала дочка.

— Ет… Соломія — дзиґа. Пуста дівка, — сказала мати, виходячи з хати. Роман глянув на матір і задумався. Йому було не до смаку, що мати гудила Соломію.

— Чим же вона пуста дівка? — спитав Роман неначе сам у себе.

— Мабуть, тим вона здається матері пустою, що проворна, та все пустує, та крутиться, мов та дзиґа, — обізвалась Настя.

— А як проворна, то хіба це погано? — сказав Роман до Насті.

— По-моєму, то це зовсім не погано.

— А по-моєму, то навіть гарно, що дівчина проворна, — сказав Роман, — хіба ж воно гарно, як дівка стоїть, мов пень, а ходить, неначе ступа просо товче. Я люблю проворних, жвавих дівчат, таких, як Соломія.

— І я люблю Соломію, — додала Настя, — господи. яка проворна та весела! і наговорить, і накаже, і нащебече, і наспіває тобі повні вуха! Мені з нею і побалакати, й погуляти весело. Веселішої за неї дівчини нема на всі Терешки.

Настя таки не послухала матері: помивши ложки та прибравшись, вона забігла до Марусі, а з Марусею вкупі пішла до Соломії і вже надвечір вернулась додому.

Надходив вечір. Стара мати знов примітила, що вівці никають по дворі, незагнаті в свій час, і навіть воли стоять ненапоєні. А Роман десь знову зслиз.

— Де це Роман? — спитала мати в Насті.

— Десь пішов через огород до криниці, — сказала Настя, — там же Соломія воду бере з криниці.

— Оце нависла йому на очі ота Соломія! Зовсім одбився парубок од роботи, — сказала спересердя мати.

А Роман знов став за тином під вербами, діждався, поки Соломія вийшла по воду, знов побалакав з нею, надивився на її блискучі очі. Соломія докоряла йому, чому він не виходить на улицю гуляти. Роман обіцяв вийти на улицю того-таки вечора.

— Побачимо, як то ти вийдеш на улицю. Тебе, мабуть, мати не пускає на улицю, як не пускає вона й Насті, — сказала йому Соломія.

— Парубки не питаються в матерів, як на улицю йдуть, — обізвався з-за тину зобіджений смішками Роман.

Настав вечір, тихий, теплий та погожий. Роман не втерпів; надів жупан і пішов на улицю, простуючи через сукупні огороди понад самим берегом річечки Раставиці. В березі було чути, як співали на улиці дівчата десь далеко-далеко, неначе за лісом. Роман ішов на той гук швидко, похапцем, аж сам собі дивувався, чого це він так поспішає та хапається, неначе до якої роботи. Поспішаючи, він загубив стежку, котра вилася й крутилася поміж кущами верболозу, калини та смородини. Він пішов просто через огороди, навпростець. Дівчача пісня манила його, як манить метелика квітка. Гук пісні було чути все ближче та ближче. Роман йшов навскоси через городи, поміж соняшниками та кукурудзою. Соняшники гнулись, кукурудза аж трішала під його ногами. Він дійшов до тину. За тином під вербами сиділа юрба дівчат. Хлопці стояли коло їх і балакали та жартували з ними. Несподівано за тином зашелестіли соняшники та гарбузиння, затріщала кукурудза. Дівчата замовкли й жахнулись.

— Ой, собака за тином! — крикнула одна дівчина.

— Ой лишечко! може, ще й скажена, — засміявся один парубок.

— Ой дівчата! вовк за тином! їй-богу, вовк, бо блищить очима, — загомонів якийсь парубок.

Дівчата крикнули, раптово схопилися з місця і одбігли од тину.

— Де там взявся б той вовк? Чортзна-що вигадують! Вовки сидять у лісі, а на улицю не ходять, — обізвалась Соломія.

Соломія догадалась, який то був вовк: вона сміливо побігла до тину, до того місця, де було чути шелест соняшників.

За тином стояв Роман. Його темна постать ясно означувалась проти жовтогарячого неба на заході, неначе була намальована чорною фарбою. Роман впізнав Соломію.

— То ти, Романе? — спитала стиха Соломія.

— Атож! — так само тихо обізвався Роман з-за соняшників. — Ходи, Соломіє, ближче та побалакаємо трохи.

— Перелазь через тин та йди до гурту! — сказала Соломія.

— Не хочу: я не люблю гурту.

— Та йди-бо до нас! Якби тебе хто підсадив з того боку, то, може, б ти й переліз, — сміялась Соломія.

Вона приступила до тину і взялася за кілок. Голова в неї була заквітчана м'ятою та жовтими гвоздиками. Дух прив'ялої м’яти

розійшовся в свіжому повітрі. Тихий світ од заходу падав на Соломіїн вид. Роман углядів в темряві жовтогарячі гвоздики, котрі вінком лисніли кругом її голови, а під гвоздиками чорніли її брови, блищали очі.

— Романе! чого ти трохи не щовечора стоїш за тином під вербами, як я беру воду з криниці? — спитала в його Соломія.

— Тим, що тебе люблю, — тихо обізвався Роман.

— Невже? — сказала Соломія і зареготалась.

— Чого ж це ти смієшся? Хіба я смішний? Хоч я не маю чорних брів, але все-таки тебе люблю. Я знаю, що дівчата люблять чорні брови. Але де ж я їх візьму, коли я такий вже на світ народився?

— То намасти сажею, то й будеш мати чорні брови, — сказала Соломія, і знов її дрібний регіт аж залунав попід вербами.

Роман і собі стиха осміхнувсь. Соломіїн веселий регіт дражнив його.

— Для тебе, Соломіє, я б ладен почорнити свої брови.

— Непотрібно: я й так тебе люблю, і без чорних брів.

— Невже! — аж крикнув Роман.

— Атож! Аджеж місяць буває ясний; а який він пишний! — сказала Соломія. — Та перелазь-бо до нас; ти, гордий сину гордої матері! Невже ти хочеш, щоб дівчата до тебе перелазили через тин?

— До тебе перелізу, розумного батька розумна дочко, і більш ні до кого: чаруєш ти мене своїми чорними очима.

Соломія засміялась од тих слів, як часом сміються люде од великого щастя. Вона одхилила голову назад. Чорні брови залисніли проти ясного рожевого неба. Роман простяг руки через тин, вхопив Соломію за шию і пригорнув її голову до своєї щоки. Запахла прим'ята м'ята та гвоздики. Соломіїне гаряче лице аж пашіло. Роман почув, що на його лице неначе повіяло огнем. Він обняв Соломію і тричі поцілував. Соломія випручалась і одхилилась од тину.

— Впекла ти мене своїми гарячими устами, дівчино чорнобрива: без тебе я не можу жити, без тебе мені й сонце не світитиме, без тебе мені й вік буде немилий. Приступи-бо ближче до мене! Чого ти одхиляєшся?

Соломія одскочила од тину. Роман не втерпів; його ніби якась сила потягла до Соломії. Він вхопився руками за кілки і перескочив через тин. Тин хруснув, два соняшники зламались і перегнулись до землі своїми важкими головами. Роман приступив до Соломії і взяв її за стан. І довго вони стояли вдвох і не чули, як дівчата співали пісень. Роман забувся, що прийшов на улицю на часочок, щоб тільки почути Соломіїн голос та регіт.

— Твій голос, твій сміх я слухав би цілий вік. та й то, здається, не наслухався б, — сказав Роман.

— Коли ж твоя мати не допустить тебе до того, щоб ти слухав мій голос цілий вік, — смутно обізвалась Соломія.

— Моя мати дуже розумна людина і не вчинить нічого такого, що було б не до ладу. Ти, Соломіє, не знаєш моєї матері.

— Може, й не знаю, але моя мати знає… Я дещо чула з її розмови, — обізвалась Соломія, потім замовкла й задумалась.

— Романе! а чого ти так довго забалакався з Соломією? — гукнув з гурту Денис Односуменко. — Мабуть, вже час додому. Я вже вертаюсь. Ходім разом.

— Як ходім, то й ходім, бо вже пізня доба, — обізвався Роман. — Прощай, Соломіє!

— Прощай, Романе! А чи будеш тепер частіше виходити до нас гуляти на улицю?

— Хоч і щовечора, аби тільки ти виходила. А коли ти не вийдеш, то для мене й зорі не світитимуть. Прощай, Соломіє! Добраніч тобі!

Роман пішов з Денисом через вигін. Чорна ніч вже вкрила землю. Вигін чорнів, неначе пооране поле, а небо на заході ще трохи жевріло і пролискувалось наскрізь, неначе за селом за горами десь дотлівала пожежа.

Денис уже був немолодий парубок, такий, як Роман. Він одбував військову повинність, і його пустили на строк додому. Він вчився в школі разом з Романом і приятелював з ним ще змалку, хоч на вдачу був зовсім не схожий на Романа. Денис був жвавий, проворний; парубок з його вийшов крутий на вдачу, запеклий, непокірливий і неслухняний. Він не міг ні в кого вибути й півроку на службі, бо не любив покорятись; навіть не все слухав свого батька, а про матір і вухом не вів. Денис часто сміявся з Романа, що він слухає матері, усе ходить до церкви, співає й читає на криласі, не їсть скоромного в піст. Ще як вони обидва вчились в церковній школі, батюшка давав їм читати євангелію та усякі церковні книжки і потім велів розказувати про те, що вони прочитали. Роман зразу пристав душею до тих книжок, любив їх читати і докладно розказував потім у школі те, про що читав.

Денис брав книжки од батюшки, з неохотою читав п’яте через десяте і не міг з тямком розказати те, що завдавав йому батюшка. До тих книжок не лежало в Дениса серце. Батюшка розгнівався на Дениса і перестав йому давати книжки.

— А що, Романе? нависла тобі на очі Соломія… Восени будеш мене в бояри просити, — сказав Денис.

— Може, й справді восени буду просити. Час би вже й мені оженитись. Вже довго я одтягався; вже й мати чепляється. щоб я оженився, але якось мені ні одна дівчина ще й досі не впала в очі. А ця проворна Соломія аж голову мені заморочила.

— І ти думаєш справляти таке бундючне весілля, на котрому гуляють та п'ють три або й чотири дні? — спитав Денис.

— А хто його там думає! Якби на мене, я б його справляв тільки один день — в неділю. Як посватаю Соломію, то так і скажу Соломіїному батькові, щоб грали весілля тільки один день — в неділю, — сказав Роман.

— Авжеж так! А то п'ють в неділю, п'ють в понеділок, в вівторок…

— Та ще часом і в середу і в четвер. Та видумали якусь даровизну: надарують дві курки та гуску, а вип'ють шість або вісім відер горілки, — обізвався Роман.

— Та виїдять діжку капусти та діжку солоних огірків, бо їм на похмілля хочеться кислого, — сказав Денис.

— Та з'їдять хліба мішків зо три, та проп'ють карбованців тридцять або й сорок. В мене на весіллі нічого цього не буде. В понеділок скриють молоду, вип'ють по чарці та й додому! — сказав Роман.

— От так само і я зроблю, як буду женитись, — сказав Денис, прощаючись з Романом коло його двору.

Роман пішов у клуню спати, ліг на засторонку і довго не міг заснути. В його вухах лунали дівчачі співи; він неначе чув голос та сміх молоденької

Соломії. Кругом його ніби розливались пахощі м'яти та повних гвоздиків, неначе Соломія стояла десь тут недалечко, заквітчана рутою, м'ятою та гвоздиками.

"Завтра скажу матері, що думаю засилати старостів до Соломії. Не знаю, що то скаже старий Филін Чечіт. Але він приятелює з матір'ю... Як зійдуться, то все балакають про святе та боже, та про нечисту силу, та про відьом. А мати цю розмову дуже любить".

З такими думками Роман заснув міцним сном. І все йому снилось, неначе він стоїть поруч з Соломією, неначе од неї пахотить м'ятою та чорнобривцями та розлягається гучний її голосочок.

III

Од того часу неначе якась сила тягла Романа на улицю до дівчат. Як тільки було він зачує з свого садка Соломіїн голос, то так і простує через садки та городи на той голосок. Роман став пізно вертатись додому, вранці все засипав, все спізнювався до роботи на поле, а ввечері, вернувшись з поля, робив діло дляво, знехотя. Стара мати примітила це і догадалась, що він ходить на улицю та гуляє до пізньої ночі.

"Що це сталося з моїм Романом? — думала Зінька, пораючись в хаті. — Був хазяйновитий хлопець, сам кидався до роботи без загаду, а теперечки все чогось ніби опинається, все чогось одникує од діла, а вранці засипає. Певно, якась дівчина нависла йому на очі. Але яка? Яку ж то невістку приведе він мені в хату?"

Стара Зінька таки випитала в дочки й довідалась, що Роман ходить до Соломії Чечотівни. Вона аж вжахнулась.

Після жнив якось одного дня, вона почала приставати до сина.

— А що, Романе! вже давненько я хотіла тебе оженити, а ти все стягаєшся та опинаєшся. Я вже стара стала: не здужаю робити. Треба мені помочі. Може б, ти цієї осені оженився, бо й ти вже підтоптався в парубках. Для всього є свій час, а твій час швидко мине, бо й ти вже немолодий! І я стара стала, може, й незабаром помру, то й не доведеться мені побачити твоєї жінки.

Роман мовчав, втупивши очі в землю. Він був трохи соромливий, і йому стало ніяково.

— Думай, сину, думай тепер, поки твоя голівонька не сива, поки час твій не минув, — обізвалась перегодя Зінька.

— Я вже, мамо, надумався.

— А до кого ж ти думаєш старостів засилати? — спитала Зінька, і в неї очі стали цікаві.

— До Чечотової Соломії.

— До Соломії? — аж крикнула мати.

— Та до Соломії ж! — сказав син, не дивлячись матері в вічі.

— Ох сину! засилай ти старостів до якої іншої.

— Як не до неї, то й ні до кого, — сказав син і все дивився в вікно: він знав, що Соломія не припаде їй до вподоби.

— Ой, подумай, сину, попереду, та гаразд подумай! Соломія — крутілка. Не хотілось би мені таку крутілку за невістку брати.

— Чого ж вона, мамо, крутілка? Вона тільки проворна та жвава.

— Ой сину! з тих крутілок не виходить добрих хазяйок, — сказала мати, і її голос став трохи смутний.

— Коли ж я, мамо, і люблю її за те, що вона проворна. Хіба воно гарно, як дівчина сидить, як пень, а ходить, як сонна. Така й роботу робитиме, мов сонна.

— Та воно, бач, так, але мені здається, що Соломія а таких, що крутиться, вертиться й берега не держиться. Вона аж надто вже проворна: не ходе, а бігає та шугає, мов та птиця, не говоре, а лящить, верещить, аж одляски йдуть. Ох сину! думай та й добре думай, бо тому один час.

Стара мати аж зітхнула, оббираючи картоплю. Журба імлою впала на сині Романові очі. Він підвів свої тихі очі, глянув на матір і вийшов з хати. Впав смуток і на материні очі. Вона перестала оббирати картоплю, підвела очі на образи і неначе в бога просила поради.

"Ох, кого ж це він задумав брати? Кого він оце приведе в мою хату? Якусь дзиґу, якусь крутілку, голосну, як дзвін, крикуху, тарахкотілку. А я люблю спокій, щоб в хаті було тихо".

Увійшла в хату Настуся і почала роздягатись. Вона глянула на матір; мати сиділа така задумана та смутна, що Настусі аж кинувся в вічі її смутний вид, насуплені брови, густі рядки зморшків на похиленому чолі.

"Ой боже мій милий! — думала стара Зінька. — Багато невісток я маю, і всі вони як люде, а цей приведе в мою господу непосидящу, летючу невістку, неначе ту лісову птицю впустить в мою хату, що шугає по хаті, б'ється в вікна, аж шибки дзвенять. І вона житиме в моїй хаті до моєї жизності…"

— А! цц! — промовила Зінька голосно, ще й цмакнула губами.

"Як би мені бажалось, щоб мій Роман, сам тихий, як голуб, взяв в мою хату невісточку, як сизу зозулю, тиху та покірливу та роботящу, щоб вона мені й до помочі стала, і мене послухала, і доглядала мене на старості літ", — думала Зінька.

— А! цц! — знов промовила голосно Зінька, не здержавши своєї досади.

Дочка скоса глянула на матір.

"Що це сталось з матір'ю? Щось думає нишком таке, що аж цмакає голосно".

"Ой боже мій милий! Чи стати мені синові на дорозі, чи ні? Шкода й сина, шкода й себе… Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія. Не дай господи, як ще буде сердита, лінива та лиха: не люблю я того лінивства, бо сама зроду робоча! Шкода мені Романа. А він же в мене такий тихий та слухняний, хоч в вухо бгай!" — думала стара.

— А! цц! горенько мені! — знов не вдержалась стара і голосно промовила ці слова.

— Мамо! чого це ви акаєте та цмакаєте? Ви щось думаєте? — спитала Настуся в матері.

— Ат, дочко! Не питай, бо стара будеш. Я стара, то в мене й думок багато в голові.

"А! боже мій! — подумала Зінька. — Не до вподоби мені ота Соломія. Треба людей про неї розпитати. Вона служила в батюшки; треба буде побігти до його та розпитати. Хто ж лучче знає про неї, як не матушка".

В неділю по обіді Зінька вийшла до молодиць посидіти та побалакати. Молодиці сиділи на призьбі коло однієї хати довгим рядком, а декотрі

посідали проти них на траві, підобгавши ноги. Зінька пішла до їх і примостилася на камені, котрий лежав коло самісінького порога.

Хитро та мудро, здалеки вона завела розмову про Соломіїного батька Филона, а далі ніби так собі, випадком, почала розпитувати й про його дочку Соломію. Деякі молодиці хвалили Соломію, декотрі гудили: одні говорили, що вона робоча, другі казали, що вона гуляща, дуже любить крутитись з хлопцями та реготати.

— Ой господи, яка вона пустотлива! Ще й змалку була така! — говорила одна молодиця. — Було перу сорочки в березі, а Соломія купається з дітьми та влове жабу, візьме в руку, підніме вгору та й ганяється за голими дітьми. А ті, голісінькі, тікають аж на вигін. Було в моїй клуні з хлопцями все горобці дере та через рів плигає, не сказати б хлопець.

— А як було пасе коні вкупі з хлопцями, то сяде на коня та й ганяє на коні по полі, неначе парубіяка. Ніхто не сказав би, що то дівчина! Хлопець, та й годі! — говорила друга молодиця.

— А як збереться улиця під моїм огородом, то тільки її й чути: регоче та співає, співає та дуріє! Тільки її й чути! — говорила одна стара бабуся.

Зінька аж зітхнула, що Соломію більше гудили та судили, ніж хвалили.

"Вже нехай Роман вибачить, а Соломії я не візьму до себе в хату за невістку, — думала Зінька, вертаючись додому. — Ох, шкода мені сина!"

Зінька прийшла додому. Роман стояв у дворі, спершись на тин і втупивши очі в бездонне небо. Стара мати поралась в хаті, заходилась варити вечерю. А син все стояв на одному місці та дивився в далеч, неначе шукав поради в синього неба.

"Ой, журиться мій Роман, журиться! — думала стара, виглядаючи в вікно. — І роботи з його нема, і все ходить та сумує, мов з-за угла прибитий. Шкода сина, шкода й себе! Соломія служила в батюшки і вибула рік. Піду ще до батюшки та розпитаю про неї. В кого вже допитатись правди, як не в його? Та треба йому розказати і про мій сон… Ох, який страшний сон!"

— А що, сину! Чи думав ти? Чи надумався, чи, може, вже й передумав? — спитала Зінька солоденьким голосом в Романа, неначе хотіла піддобритись та підлеститись до сина.

— Думав я, мамо, думав, але ніколи не передумаю. Або до Соломії буду слати старостів, як ви поблагословите, або ні до кого.

Зінька важко зітхнула й голову похилила. Син так само засмутився.

— Потривай ще трохи, сину! Ще буду в людей питати, — перегодя обізвалась мати.

— Нема, мамо, чого й питати. Я знаю Соломію. Не думайте, мамо, що я людей не питав. Кажуть, що Соломія — дуже добра людина й роботяща.

— Дай боже, сину, щоб була твоя правда. А все-таки потривай трохи. Це діло не можна робити похапцем. Більше ждав, а менше то вже підождеш, — сказала мати.

"Треба йти в неділю до батюшки: нічого не поможеться; та й той сон мені а думки не виходить… Треба йти", — думала Зінька.

В неділю по обіді Зінька прибралася в новішу одежу, наділа білу нову свиту, завертіла голову наміткою і пішла до батюшки. Вона увійшла в пекарню. Наймичка побігла й оповістила батюшці. Батюшка виглянув в

пекарню. Вглядівши бабу Зіньку, батюшка покликав її в покої. Зінька увійшла в кімнату, сказала "добридень" і поцілувала батюшку в руку.

— Що скажеш, Зінько? — спитав у баби батюшка.

— Прийшла, батюшечко, до вашої милості по ділу, — сказала Зінька.

Зінька була висока й поставна, широка в плечах і на взір дуже кремезна людина. Сама старість не зігнула її рівного стану. В невисокій кімнаті баба Зінька показувалася ще вищою. Отець Гарасим, невисокий на зріст, сухорлявий, вже немолодий, в кафтані, котрий ніби поприлипав кругом його невисокої, сухорлявої фігури, здавався непоказним, невеличким чоловічком проти поставної баби Зіньки. Здавалось, ніби не баба прийшла по ділу до отця Гарасима, а назворіт: ніби отець Гарасим прийшов до баби Зіньки, і поважна баба вітала його, як господиня.

— Сідай, Зінько, — промовив отець Гарасим. Він нікого з молодиць та бабів не просив сідати в себе, але це була баба Зіня. Треба було її посадовити, бо баба Зіня мала великий вплив на всіх бабів в селі. Зінька була баба над бабами. Її в селі усі поважали.

Баба Зінька і не одмагалась, і не одмовлялась. Вона неначе знала собі ціну і просто сіла на канапці, котра стояла під грубою. Батюшка сів на стільці коло столика.

— А що, Зінько! Може, задумала женити свого Романа? Вже час би його й оженити. Щось він дуже загулявся та загаявся, — промовив отець Гарасим.

— Ой, загаявся, батюшечко! Я сама це знаю. Все чогось стягується та й стягується. А він же в мене найменший, і ні один син мій не любив мене так, як він. Ще змалку він був добрий та слухняний: куди було не повернусь, він усе при мені. Але я, батюшко, не для того оце прийшла до вашої милості. Мені знов снилась моя покійна мати.

Отець Гарасим трохи не засміявся і ледве вдержався. Тільки по очах його було видно, що він осміхається в душі. Але вид його був повйжний: перед ним сиділа баба Зіня.

— Як же тобі снилась мати? Це вже, здається, вона сниться тобі вдруге? Я пам'ятаю, що ти зимою говорила мені про свій сон.

— Ой, уже вдруге сниться мені мати, батюшко, та ще й так само, як і вперше. Оце позавчора тільки що я лягла спати та заплющила очі, аж мені сниться, неначе я сиджу коло стола десь ніби вже смерком. Коли це не то одчинились двері, не то й не одчинились, а серед хати стоїть моя мати в тій самій намітці, в тому самому убранні, в якому поклали її в домовину. Я її ні трішечки не злякалась. Вона приступила до мене ближче, може, так, як на ступінь або на два, та й каже: "Говорила я тобі раз, щоб ти завела в цьому селі празник мироносиць, як його справляють в нас у Яблунівці, а ти мене не послухала. Гляди ж мені, заведи й в цьому селі цей празник, бо буде тобі гріх од бога, як мене не послухаєш". Та це й по цьому ділу й пришла до вас. батюшко. Дозвольте мені і всім молодицям завести цей празник, як справляють його в Яблунівці; бо, може, ви пам'ятаєте, що я вийшла заміж сюди в Терешки з Яблунівки.

Отець Гарасим насупив брови. Очевидячки, йому не подобались ні бабині сни, ні клопіт, який йому прийшлось би мати ради цієї бабиної благочестивої примхи.

— Але ж щоб справляти жіночий празник мироносиць, треба вам, молодицям та бабам, мати свій образ мироносиць, треба мати дванадцять здорових ставників, а для образа треба хоч невеличкого кіота, — сказав отець Гарасим і підняв свій голос на кільки нот вгору. Але він швидко схаменувся і знов заговорив ласкавіше й тихіше: перед ним сиділа баба Зіня.

"Розносило оцю бабу з дурницькими снами. Прийдеться мені самому їхати до Білої Церкви або й до Києва замовляти майстра, щоб зробив

кіот. Буде мені чимало мороки та клопоту, їдь, торгуйся з майстрами, гай час… Бодай тебе, бабо, взяла лиха година… Але… баба заведе нове велике свято в селі. Зійдеться народ; найматимуть панахиди; перепаде зайвий десяток карбованців…" — думав отець Гарасим, і його поморщене чоло знов розгладилось; очі повеселішали, голос став ще ласкавіший.

— Але, Зінько, для цього нового свята прийдеться стратити чимало грошей: треба ж поставити "громадський обід" для старшини, для півчих, для старців. Де ж ви наберете грошей? — спитав батюшка.

— Ми, батюшко, вже й маємо сотеньку карбованців, — сказала баба Зінька тихо, неначе оповіщаючи якусь тайну, — а ще з п'ятдесят зберемо по селі. Старостиха вже пожертвувала двадцять п'ять карбованчиків, а я даю п'ятнадцять. Та й другі молодиці склались, хто чим спромігся. А підемо по селі, то, бог дасть, хрещений мир спроможеться, і решту зберемо. Аби тільки ви, батюшко, дозволили нам та допомогли й порадою й всім. А грошей ми роздобудемо.

Баба Зінька при цих словах прижмурила праве око, і погляд її став неначе трохи хитрий, але в ньому світився розум. Батюшка мовчав.

"Ой, накинуть мені оці баби багато клопоту!" — думав він, похиливши свою голову. Розумна Зінька догадалась й постерегла, що в батюшки в голові снується щось несприяюче для її замірів.

— Ой, прошу вашої милості і я, і моя сестра, і старостиха, усі просимо вас: і дозвольте, і допоможіть нам, бо першого разу снилась мені мати веселою та ласкавою, а цей раз снилась вже неласкавою. Їй-богу моєму! аж сердито глянула мені в вічі… А вид в неї такий чорний став, неначе землею припав. Я аж затрусилась, як прокинулася… Боюся, батюшко! Знаю, що знов прийде вона до мене у сні…

— Як прийде знов твоя мати, то ще й поб'є тебе. Ну-ну, Зінько! Нехай вже буде так, як ти кажеш, — обізвався отець Гарасим і глянув їй в вічі гострим поглядом.

Чорні, гострі бабині очі стали зразу спокійні; чималі, виразно обведені й випнуті уста весело осміхнулись, а з-під уст забіліли усі цілісінькі довгі міцні зуби, вже трохи пожовклі. Зінька підвела вгору свою чималу, як у чоловіка, голову. Білі широкі кінці намітки заворушились на широких плечах. Довгобразий, схожий на грецький вид її став веселий.

— Чи спроможешся ж ти встигнути з цим ділом до великодня, бо неділя мироносиць всього через два тижні після великодня; треба поспішати, — сказав отець Гарасим.

— Знаю, батюшко, знаю. Будемо поспішати. Піду сама по хатах, пошлю сестру Марусю, пошлю старостиху та ще кількох молодиць. Будемо збирати і гроші, пашню, і борошно, хто що дасть. Будемо пашню продавати, то, може, і набіжить до великодня ще на півсотні. А ви же, батюшко, замовте майстрів, щоб починали кіот та образ. Оце я й гроші вже взяла з собою.

Зінька витягла з рукава хусточку, вив'язала з узла бумажки і поклала на стіл перед батюшкою. Вид її став ще веселіший. Вона знов сіла на канапці, почуваючи потребу побалакати з батюшкою.

— Кого ж ти думаєш посилати по селі? Хто буде за побірниць?

— Та поперед усього саму себе пошлю, батюшко! — сказала Зінька осміхнувшись. — Та старостиху, та свою сестру.

— Може, пошлеш Варку Колодиху? Вона богомільна і щонеділі ходить до церкви.

— Вона, батюшко, й богомільна, але я її не пошлю за побірницю. Вона й до церкви усе ходить, але… Ні-ні, не її я пошлю.

Зінька запикнулась: вона була неосудлива і не хотіла судити Варку, та ще й перед батюшкою.

— Може, стару Гришиху? — спитав отець Гарасим.

— Ні-ні, не її, батюшко!

Зінька тільки похитала головою кільки разів, але не сказала, через що вона не хоче посилати Гришихи: Гришиха була дуже лиха, осудлива, ще й любила хилити горілку.

— То посилай кого знаєш. Ти вже лучче знаєш людей, та ще й молодиць, ніж я.

— Я пошлю вартних… — сказала Зінька, і вид її став поважний.

Вона трохи помовчала: думала, як би розпитати батюшку про Соломію, з чого почати, щоб і довідатись про Соломію, і не осудити молодої дівчини. Думала баба, думала, як би так хитро, мудро й непримітно перескочити од святих мироносиць до Соломії, щоб не було знать і сліду, але нічого хитрого не надумала та й плигнула одразу, як у провалля, і спитала просто:

— В вас, батюшко, служила Соломія, — почала Зінька.

— Чия це Соломія?

— Та Чечетова Филонова ж. Здається, вона в вас рік вибула? Чи робоча вона, батюшко?

— А що? Може, твій Роман надумався її сватати?

— Та… — сказала Зінька і махнула рукою на повітрі, — чи думає, чи не думає, а так, трохи йому впала в очі. А вона якась стрибка та проворна.

— Та вона проворна: це правда, але, сказати по правді, дуже робоча, робить діло швидко, скрізь встигне; що не загадай — скрізь увинеться. Та й на вдачу вона добра, не сердита.

— Ой батюшко! А я боюсь, що вона дуже вже любить ті співи, танці та смішки. Крутілка, та й годі!

— Це не вадить, бо вона молода. Адже ж, Зінько, і ти колись співала та крутилась, як була молодою.

— Ой, співала! Нема що казати, — промовила Зінька осміхаючись.

Вона махнула рукою і потім поклала руку на коліно. На білій свиті її здорова, як у чоловіка, рука з дуже довгими товстими пальцями чорніла, неначе вилита з заліза.

— Соломія, бабо, з таких, що "на улиці перед веде, а на полі серпом гуде", як приказують люде: вона з півроку була в мене за няньку, а півроку за куховарку. Дітей вона добре гляділа й жалувала. Видко, що вона серцем добра, хоч і крутілка, як ти кажеш.

Зінька встала, випросталась на цілий свій зріст. Намітка на плечах загойдалась. Встав і батюшка. І здавалось, що не батюшка випроваджує Зіньку, а поважна Зінька випроваджує з своєї господи отця Гарасима.

Зінька узяла в свою кремезну руку невеличку сухорляву білу руку отця Гарасима, поцілувала й розпрощалась.

— Ну, боже тебе благослови! Господи пострічай! Дай боже час добрий! — сказав на прощанні отець Гарасим,

— Ой, великий спасибі вам, батюшко, за те, що ви мене втішили за Соломію! Ой господи мій, як я боюся за свого Романа! Так мені його шкода, так жаль, як не було жаль ні одного сина. Ні одна дитина не горнулась так до мене змалку, як він. Чи було пораюсь в хаті, чи полю на огороді, він все коло мене, слідком ходить за мною і не оступається від мене. Як було полю грядки, або підсапую капусту, або підгортую картоплю, він усе слідком ходить за мною та все питає: "Чи не винести вам, мамо, води? може, ви пити хочете? може, вам хліба вкраяти та винести?" А як було в неділю ляжу спочивати під причілком на призьбі, то він вирве здорову, як сито, лопушку, сяде коло мене в головах та й каже: "Спіть, мамо, а я буду од вас одганяти мухи". Ій-богу моєму, правду кажу! Ой, коли б не була Соломія лиха та ледача! Боюся за сина, більше як за себе. Шкода мені буде мого Романа.

— Не бійся. Зінько, не бійся! — сказав отець Гарасим на прощанні,

Баба Зінька не вдоволилась тим, що їй говорив батюшка про Соломію. Вона зайшла ще до матушки, нібито побалакати, вийняла з пазухи в хусточці незвичайно здорового цукрового гороху, щоб нібито похвалитись, і дала матушці на насіння, а тим часом в розмові поміж горохом, маком та капустою довідалась, що за людина — Соломія. І матушка хвалила Соломію. Зінька розпрощалась і вийшла з хати. Вона була така рада, така рада, неначе того дня був Великдень. В баби неначе й ноги стали молоді. Вона не йшла додому, а ніби самі ноги несли її. Люде, стрічаючись з бабою, аж дивувались, чого це завсіди поважна Зінька так швидко чимчикує вздовж улиці, і така веселенька, неначе тільки що випила в когось в гостях чарочок зо три горілки з стрючкуватим перцем.

— Що це таке сталося з бабою Зінькою? — говорили молодиці оглядаючись. — Йде так швидко, трохи не підскакує, ніби от-от пісні заведе серед улиці!

А баба Зіня раділа за свого Романа.

"От буде радий Роман! Піде його смуток на очерета, на болота та на пущі", — думала баба, несучи додому радісну звістку для Романа.

IV

Зінька прийшла додому, увійшла в сіни. Чує вона, в хаті хтось говорить з Романом. У сіни через зачинені двері доходив чийсь голос, товстий, навіть трохи сердитий.

"Одже голос мені по знаку! — подумала баба Зінька, прислухаючись під дверима до голосу. — Але чий же це голос? Ніяк не впізнаю. Якогось гостя бог послав".

Баба Зінька одчинила хатні двері. Просторна світлиця була освічена дуже ясно через причілкове вікно. За столом сидів смуглявий, довгобразий та сухорлявий чоловік. Сонце сипалось в вікно на його спину; смуглявий вид неначе мрів у сутінку; і тільки виразно світились кінчики довгих товстих вусів, котрі ніби були обсипані сонцем.

Роман сидів на лаві, коло самісінького стола, спершись обома ліктями на стіл.

— Добридень вам! — сказала баба Зінька, ставши серед світлиці. Вона довгенько придивлялась, прижмурювала свої старі очі і впізнала Филона Чечота.

"Ото диво! Тільки що була в мене промовка про дочку, а це й сам батько шусть до мене в хату! Це недурно! Неначе знав Филін, що я ходила на розвідки до батюшки та розпитувала про його дочку. Це недурно. Це воно проти чогось!"

Филін встав і приступив на ступінь до баби Зіньки. Високий надміру, тонкий станом, Филін був ще вищий од баби Зіньки і трохи не черкався тім'ям об сволок. Його чорні, незвичайно гострі й блискучі очі впали не на Зіньку, а вище за Згаьчину голову, десь на верх мисника. Филін, розмовляючи, ніколи не дивився людям в вічі, а все кидав очима неначе в порожній простір, втуплював їх в повітря, неначе придивлявся в далечі до тих людей та подій, про котрі він любив часто оповідати.

Филін був дуже богомільний. Він ходив до церкви і на службу, і на вечерню, і на утреню, приходив до церкви ще раніше за батюшку. В церкві Филін ставав коло самого іконостаса, гасив завсіди ставники й свічки, зривав ґноти на свічках своїми чорними пучками, зривав помаленьку, не хапаючись, неначе робив яке святе діло. Зірве гніт з свічки, гніт ще горить або тліє в пучці, а Филін спускає руку вниз помаленьку, неначе огонь його й не пече, ніби в його пальці залізні, як щипці або давильця, а потім не кидає ґнота додолу, а ніби покладе на помости, ще й настопче чоботом. Филін дуже любив розказувати про гроші, що горять в землі, про закопані скарби, про відьом, про знахурів, про нечисту силу та про свої сни, розказував, що сам на свої очі бачив уночі ті усякі чуда, бачив, як горять на "діянія" гроші, бачив відьом, бачив нечисту силу.

Филін був гордовитий чоловік, не любив, як хто не йняв віри його оповіданням, сердився і навіть гримав. Розказуючи про всякі чуда та страховища, він багато прибріхував, але люде йняли йому віри, а найбільше баби та молодиці. Він часом заходив до баби Зіньки і любив розказувати їй про усякі чуда. Баба Зінька була дуже вважливою його слухачкою. Любив слухати його оповідання і Роман, хоч і постерігав деякі його брехні.

— Чи це ви, Филоне? а я проти світу вас і не впізнала.

Баба Зінька, привітавшись з Филоном, попросила його сісти за стіл, а сама скинула з себе свиту, повісила на жердці і сіла проти Филона на ослоні.

"Сам бог посилає до мене оце Филона. І не думала й не гадала про його, а він вже сидить тут у мене за столом і неначе мене жде… Це воля божа. Соломія буде моєю невісткою", — думала Зінька, поглядаючи на Филона.

Бабі Зіньці страх як хотілось сказати Романові, що вона принесла добру звістку про Соломію, хотілось втішити засмученого хлопця, та вона при Филонові мусила мовчати про це діло, аж язика собі прикусила.

"Ой скажу, ой не видержу!" — думала баба Зінька.

Вона зумисне глянула на Романа дуже веселими очима. Очі аж ніби сміялись.

"Може, Роман хоч догадається, що я принесла веселу звістку. Ой скажу! Ой не втерплю! А! І чого це не в добрий час принесло цього Филона? Ой лишечко! Аж сам язик лізе з рота!"

І баба Зінька зубами прищикнула язика: вона таки вміла гнуздати цього прудкого бабського коня.

— Де це ви, Зінько, були? — спитав Филін.

— Оце ходила до батюшки порадитись про празник мироносиць… — Чи дозволив же батюшка справляти празник? — спитав Филін.

— Спочатку чогось трохи ніби похнюпився, чогось зашамутався, а потім, як почала я розказувати йому, що мені снилась мати, він згодився і поблагословив, — сказала баба Зінька.

— От і добре! І в нас буде, як і в людей. А то все якось старі звичаї переводяться, а це недобре, — обізвався Филін.

— Авжеж недобре, — сказала Зінька і розказала Филонові, як їй вже вдруге снилась мати.

— Кажете, що вам уже вдруге сниться мати. А це недавно й мені приснився такий дивний сон! — промовив Филін.

Саме в той час рипнули хатні двері. В хату увійшов Денис, поздоровкався і почоломкався з Романом. Зінька попросила його сісти. Денис сів на лаві поруч з Романом.

Филін скоса поглянув на Дениса: він був сердитий, що Денис перебив йому розмову. Филін не любив Дениса, постерігав, що Денис не йме йому віри, що й поза очі сміється з його. Филін насупив брови, але знов розпочав своє оповідання.

— Снилося мені оце недавно, що ніби прийшов до церкви з батюшкою вдвох. Батюшка одмикає двері, а я стою коло його. Одчинив він двері, коли дивлюсь, церква повнісінька меду. Увесь поміст залитий медом до самісіньких східців коло іконостаса. Мед усе прибував, як вода в річці весною. Жовта, чиста патока аж лиснить проти сонця. Дивлюся я, мед вже ллється через поріг. "Ото шкода, що нема в що збирати! — кажу я. — Пропаде багато меду: поллється у цвинтар". А батюшка десь ніби закачав рукави, та давай пригорщами збирати мед, та виливати назад у церкву. А я ніби й собі позасукував рукави, та все хапаю той мед пригорщами, та виливаю у церкву. А мед все прибуває та прибуває, вже через поріг річкою ллється. Та на тому я й прокинувся.

— Ото дивний сон! Скажіть! Ой господи! І проти чого б той сон снився? — обізвалась Зінька.

Денис торкнув ліктем Романа. Веселі Денисові очі ніби реготались. Денис глянув на Романа, Роман осміхнувся.

Филін насупив брови, кинув очима на Дениса і впізнав по його очах, що той сміється. Филін ще гірше насупився: товсті, густі брови неначе покорчило, голос став поважніший і навіть трохи сердитий.

— Думав я про той сон, вгадував, проти чого то воно таке снилось, та ніяк не вгадав. Ходив я до старих дідів: і до Онупрія, і до Оверка, та й ті нічого не вгадали. Та це вчора я ходив в Пилипчу аж до Гарасима, того, що живе сам в землянці та богу молиться. Та вже аж той мені розтовмачив.

— Що ж він сказав? Проти чого то воно? — спитала зацікавлена Зінька.

— Казав Гарасим, що цей сон проти того, що в нашій церкві дуже гарно співає півча; так гарно, як ні в одному селі; той мед — ніби ті співи в нашій церкві, — сказав з повагом Филін.

— Може, й так, може, воно й справді так. бо в нас таки й справді так гарно співають, як у Києві,— сказала баба Зінька.

— А мені здається, що воно так собі приверзлося вам, як мені тієї ночі приснився ведмідь, та такий здоровий, як бугай, та ніби бігає по нашому дворі та хвицав лапами. А проти чого б це снився мені той ведмідь? Ні проти чого. Так собі приверзлося, та й годі! — обізвався Денис.

— Так собі… Говори! В кого язик довгий, тому буде так собі… — сказав Филін поважним голосом, — де ж воно так собі! Все то воно до чогось йдеться та приходиться, як ниточка до клубочка.

Денис одхилився за Зіньчину спину і осміхнувся до Романа.

"Еге! Адже ж це прийшов до мене в гості той, що незабаром буде моїм сватом. Швидко прийдеться до його дочки старостів слати. Треба в

його запобігати ласки: вітати та частувати", — подумала Зінька і встала з ослона.

— Слухала б вас. Филоне, та й не наслухалась, а вже час і полуднувати. Де ж це моя Настуся загаялась? — сказала Зінька.

— Пішла до дівчат в гості, — обізвався Роман.

— Побіжи ж, сину, в хижку та принеси пляшку з горілкою, а я заходжуся поратись коло печі, — сказала Зінька.

І Зінька почала запобігати ласки в Филона: набрала в полумисок холодних вареників, що зістались од обіду, зібрала з глечика сметану й поставила на стіл, нарізала сала. Роман приніс з хижки горілку. Зінька почастувала гостя, почастувала й Дениса: вона примітила, що її дочка впала в очі Денисові, а Денисів батько був багатенький.

Филін випив чарок зо дві горілки, закусив варениками, став жвавіший і розбалакався. Розказував про своє жито, про свою ярину. Хліб в його того року вродив добре. Филін був дуже радий цьому.

— Хвалити бога, й озимина, і ярина цього року в мене добра, багато краща, ніж торік, та тут мені, Зінько, лихо трапилось. А! бодай не казати. Якась лиха людина вчинила мені капість, — сказав Филін. і його ясні очі неначе аж пригасли. Він і голову похилив.

— Яка ж там біда трапилась? — спитала Зінька.

— Якась лиха людина закрутила на моїй пшениці аж двадцять закруток! Таки так покручувала з усіх чотирьох боків, ще й одну закрутку закрутила на самісінькій середині!

— Ой боже мій! — аж крикнула Зінька. — Ото скажіть! І є ж такі лихі люде на світі.

— Здається, нікому я й лиха не бажаю, а хтось мені вчинив таку капість, — сказав засмученим голосом Филін.

Денис одхилився за Зіньку і реготався, поглядаючи на Романа.

— Це я йому понакручував закруток, — сказав тихісінько Денис до Романа і тикнув себе пальцем в груди,

Роман усміхнувся і глянув докірливими очима на Дениса, ще й похитав головою: не в міру, мов, жартуєш ти.

— Прийдеться йти до баби Вівді, — сказала Зінька, — кажуть, вона одкручує закрутки.

— Піду оце на вечерню та спитаю попереду в батюшки, може, він мене якось порадить, — обізвався понуро Филін.

Зінька знов почастувала Филона. Филін не одмовлявся і, здається, забувся про своє горе: він знов розбалакався.

— Дядьку Филоне! Чи то правда, що ви бачили, як гроші горять? — спитав Денис.

— Авжеж бачив! Ще я тоді був парубком, таким, як оце ти, та на "діянія" ми дзвонили вдвох з другим парубком в усі дзвони. Дивлюся я з дзвіниці, а на дяковому городі горить аж в двох місцях саме коло тину; в одному місці горить червоним огнем, а в другому білим. Ото де горить червоним огнем, там закопані червінці, а де горить синє або біле, там закопано срібло та мідяки. Я бачу з дзвіниці, а другий парубок нічого не бачить. А воно горить так, аж на дяковій хаті сяє та блищить. Питаю я парубка, чи ти бачиш? А він каже: "Не бачу". А я бачив, бо то мені так бог дав, — сказав гордовито Филін і все чогось дивився на мисник, неначе він і тепер бачив одлиски од червоного та синього огню на миснику.

— А чом же, дядьку, ви не викопали тих грошей, коли бачили, де вони горять? Я б зараз пішов з штилем та виштиляв місце, викопав би гроші та накупив би собі волів та коней… — сказав Денис.

Денис натякав на бідність дядька Филона.

— Еге! так то й викопати! Не кожний потрапить це зробити. Викопати то не штука, та взяти гроші трудно, бо їх стереже сатана, не при хаті згадуючи, — сказав Филін.

— Сатана! — аж крикнула Зінька. — Ой боже мій! Ото страх!

— А чом же ви, дядьку, не прогнали сатани? Прогнали б його, а гроші забрали б собі в скриню, — сказав Денис.

— Еге! так то й прогнати! Тоді я був молодий та дурний, то ще не знав, як його прогнати.

— А тепер вже знаєте? — спитав Денис і глянув на Романа, ще й ліктем торкнув його під бік.

— А тепер знаю, та це трудне і небезпечне діло, — сказав Филін, — ти думаєш, що сатана так і пустить самохіть до закопаного скарбу? Він наведе на чоловіка таку ману, таке страхіття, що й про гроші забудеш.

— Ой боже мій! я б і грошей тих не схотіла через той страх. Цур їм, тим грошам, коли коло їх стоїть така страшна сторожа, — сказала баба Зінька.

— Бо в вас, Зінько, і своїх грошей є доволі, а в кого їх нема, той не побоїться і страшної сторожі, аби забрати гроші, — сказав Филін.

В той час у хату увійшла Настуся, промовила "добридень", уклонилась Филонові і стала коло печі.

— Де ти, дочко, так барилася? — спитала Зінька в дочки.

— Ходила до дівчат гуляти та посиділа трохи з Соломією, — обізвалася Настуся.

Настя, побачивши, що Соломіїн батько сидить в гостях в матері, догадалась, що ці Филонові одвідини трапились недурно. Вона глянула веселенькими очима на Романа, а далі перевела очі на Дениса. Рум'яний, повновидий Денис осміхався до Настусі. Він вже давненько любив Настусю, і в його вже накльовувалась думка її сватати. Йому хотілось побалакати з Настусею, але він не насмілився перебивати Филонової розмови. Филін почав розказувати, де закопані гроші коло села. Він дуже любив розказувати про це, говорив, що знає ті місця. про котрі ніби розказували йому старі люде, розказував його дід, ще як він був малим хлопцем. Филін потай од людей не раз ходив в ті місця з штилем, але нічого не виштиляв і тільки часом натрапляв штилем на камінь. Настя, стоячи коло печі, слухала ті оповідання, неначе цікаву казку.

— Чом же ви, дядьку, не викопаєте тих грошей, коли ви знаєте, де вони закопані? — спитав Роман.

— Еге! Чом та чом! Піди ж сам, та спробуй, та тоді й казатимеш: чом та чом? — обізвався Филін.

— А ви ж, дядьку, хоч раз пробували? — спитав Денис.

Дядько похилив голову, подумав, трохи помовчав, а далі почав розказувати, мішаючи те, що йому оповідав дід, з своїми вигадками, котрим і він сам, мабуть, не йняв віри.

— Ще давно, як я був малим хлопцем, — почав Филін, — до мого діда прийшов з Одеса один старий чи запорожець, чи, може, гайдамака — вже не пам'ятаю. Той старий запорожець був родом з нашого села, але проживав в Одесі. Ото прийшов він до мого діда в гості; розбалакались вони про давню давнину, а старий запорожець і розказав моєму дідові та батькові, що за нашим селом в лісі, в урочищі Григорах, коло скелі закопано великий скарб. Три якісь багаті пани втікали од гайдамаків та запорожців з України в Польщу та й закопали своє добро: й гроші, і золото та срібло коло скелі в льоху, ще й камінням заклали той льох зверху. Вже як я став парубком, дід показував мені те місце. І тепер там, коло скелі, де росте стара кислиця, є прикмета, ніби невеличка западина. Але дід казав, що той скарб стереже нечиста сила і не кожний може його взяти. Як померли мій дід та батько, приснилося мені, ніби в хату увійшов той самий старий запорожець та й каже мені: "Піди в Григори та одкопай скарб, але не бери собі тих грошей, а оддай в "казну", бо там лежить така велика сила грошей, золота й срібла, що мужик йому й ради не дасть; але попереду спитай царя, щоб дозволив викопати той скарб. Іди, каже запорожець, копай, бо тільки ти й проженеш нечисту силу".

Ото дід, сказавши це, ніби вийшов з хати. Через тиждень — чи воно мені так снилось, чи привиджувалось, чи мене вночі щось водило, цього вже добре й сам не тямлю… Ніби взяв я заступ та пішов до лісу викопувати той скарб. Копаю я та й копаю, коли це з ями вискакує чорний кіт. Тільки що він вискочив, як зніметься вихор, як підніметься буря! Крий боже! Таке крутить, що й господи! Ліс шумить, аж реве. Дерево аж скрипить, аж тріщить, аж додолу гнеться. Потім зразу вітер впав, і стало так тихо, як у хаті на печі. Глянув я вгору, аж поверх лісу небо сяє, а з неба спускається на коні якийсь пан чи лицар, здоровий та з лиця білий. Кінь під ним баский та білий, а лицар увесь у золоті та в сріблі; і з його, й з коня золото аж крапає. Спустився він до мене; дивлюся я, а в його в руках золотий хрест. Дає він мені цілувати хрест. Я поцілував хрест, а той лицар чи козак каже до мене: "Шли попереду до царя "бомагу", щоб тобі дозволив копати цей скарб, і оддай скарб у "казну", а собі забери тільки червінці, невелику частку того скарбу, то й

стане й тобі, і твоїм дітям, і твоїм унукам…" Сказав він це та й щез, неначе в лісі полум'я погасло. І я не знаю, чи я й справді був там в лісі, чи то воно мені привиджувалось, бо воно було мені з небес, од бога…

Денис глянув на Романа й осміхнувся. Настя замітила той осміх і собі осміхнулась. В селі знали, що Филін, що б не розказував про себе, то все прикине, що то йому було з небес.

— Ото через рік після того надумався я піти в ліс та спробувати, чи не викопаю я того скарбу, — почав знов Филін.

— Випийте хоч чарочку попереду, а то ви все розказуєте та розказуєте, а чарка стоїть, як сирота, — сказала Зінька і почастувала Филона.

Филін випив, закусив вареником, вмоченим в сметану. Сметана замазала йому вуси; він втер їх рушником, але під носом зісталася чимала біла смуга. Настуся затулила вид рукавом і сміялась, одхилившись до печі. Роман осміхнувся.

— Ото через рік, а може й через два, вже не пам’ятаю гаразд, якось літом після Петра найняв я молебень, а вночі ще помолився і дома, вдарив три поклони перед образами, взяв заступ та й пішов у глупу ніч у ліс. Копаю я та й копаю, вже аж угрівся, аж піт з лоба крапає. Коли чую, під заступом розколина. Я стривожився так, що впустив з рук заступа, а заступ так і пірнув у розколину, а там на дні так і брязнули червінці та карбованці. Я побіг додому, взяв другого заступа та й знов-таки копаю. Коли це як зашумить ліс, як зніметься вихор! Я підвів очі вгору, дивлюся, аж на дереві скрізь на гілках висять вішальники, а вітер так гойдає ними, що вони аж черкаються один об другого ногами. Загримів грім, затріщали дуби в лісі, блиснула блискавка. Глянув я додолу, аж з розколини висовується сатана…

— Сатана! Ой боже мій! Дух святий при нас та при хаті! — аж крикнула Зінька і перехрестилась.

Настуся вирячила на Филона перелякані очі. Навіть Денисів вид став спокійніший та поважніший.

— Який же він, той сатана? — спитав сміливо Денис.

— А який же він? Чорний, як чорт: голова, як копиця, на голові чорні роги, а очі як кавуни. Відомо, сатана, як є сатана, — сказав поважно Филін, — вискочив сатана з-під землі та й загув у лісі, неначе птиця, шугнув поверх лісу, тільки в лісі загуло, — сказав Филін і все дивився на верх мисника, неначе він і тепер бачив там в кутку сатану.

— Ой боже мій, як страшно! — обізвалась Настуся. — Тепер я вночі не спатиму.

— Може, ввечері побоїшся і з хати вийти? — спитав Денис в Настусі.

— Їй-богу моєму, що боятимусь і з хати вийти. Ой страшно! — сказала Настуся.

— Сатану я прогнав, бо то мені дано з небес, од бога, — знов почав брехати Филін, — але скарбу не взяв. Тридцять років буде тому, як я послав "бомагу" до царя, щоб дозволив мені викопати той скарб. Це коштувало мені три карбованці. Але одповіді і по сей день нема. В мене й квиток є з пошти.

— Ой господи милостивий! Якби я, побачила таке страховище, то там би на місці і вмерла, — сказала баба Зінька.

— Одже я й не вмер. Бог хранив! бо то мені дано а небес, — обізвався Филін.

— Невже-таки ті всі закопані гроші стереже сатана? А от же наш Грищенко виорав на полі горщечок срібняків та мідяків — і не бачив ніякого сатани, — сказав Денис.

— Е! бо то, бачиш, він виорав вдень. А вночі інша річ: вночі то вже його нечистого і сила і воля, — сказав поважно Филін.

— То ви б, дядьку, пішли в Григори вдень, коли сатана не стереже червінців, та й викопали б крадькома од його, — сказав Денис. — А навіщо треба доконечне копати вночі, щоб здибатись з сатаною?

Филін тямив добре, що він прибріхував, втямив правдивість Денисових слів та й змовчав, неначебто Денисові слова не варті були вваги: "Говори, мов, дурню! тямиш ти з носа та в рот".

— Ну, що то воно за знак! Кажуть, що десь є чорт, а я його й досі не бачив, який він на масть! А мені б дуже хотілось побачити, яка в його пика, — сказав Денис.

— Бійся бога, Денисе! А нащо він тобі здався? — сказала Зінька.

— Еге! так то й побачити його, — сказав Филін. — Це не всякому дано. От я то бачив його ввечері на греблі. Надивився я раз в Павла Дорощука на картину, де намальований страшний суд: а там їх намальована ціла метка. Ото ввечері їду я з поля кіньми, виїжджаю на греблю, коли дивлюсь, а він, неначе маленький чорний хлопчик, хлюпається у воді та й вискочив на греблю, вишкірив до мене білі здорові зуби, як лопатні, та знов хлюп у воду! Це не кожному дано. Про це нема чого й балачку точити.

— Ой боже мій! — аж зітхнула Настя од страху. Баба Зінька тільки перехрестилась мовчки і зашепотіла тихенько молитву.

— От ніхто не знає відьом на селі, а я їх усіх знаю і зараз впізнаю відьму, чим би вона не перекинулась: чи собакою, чи кішкою, чи свинею, чи білим клубком, бо то мені дано з небес, — говорив дядько Филін, — ще з років десять попереду якось йду я з весілля вже в глупу північ поза селом, йду проз хрест, що стоїть за цариною, а поперед мене біжить біла собака. Я йду далі, а вже поперед мене котиться білий здоровий клубок, а далі з клубка стала біла кішка, видряпалась на хрест та й сіла на перехресті. Я зараз-таки впізнав, що то відьма і яка відьма, та й кажу до тієї кішки: "Та не мороч мене, Тетяно, бо я тебе впізнав. Ти Тетяна!"

Роман і Денис без сорому зареготались на всю хату.

— Та то, певно, і була таки справжня біла кішка! — сказав Денис.

— Еге! говори! Добра кішка! Не кожний їх впізнає, а я впізнаю, бо то мені дано так од бога, — сказав гордовито дядько Филін.

В той час бевкнув дзвін на вечерню. Филін раптом устав і перехрестився до образів.

— От вже й на вечерню задзвонили. Піду ж я до церкви та після вечерні пораджуся з батюшкою про ті закрутки на моїй пшениці, — сказав Филін.

Він вийшов з-за стола, перехрестився перед образами, подякував Зіньці за полудень, попрощався й вийшов з хати.

"От тепер треба б сказати Романові, щоб слав старостів до Соломії. Але боже мій! в хаті Денис, чужий чоловік. Ще не знаю, що з того вийде", — подумала Зінька.

— Романе! винеси, сину, горілку та зайвий хліб в хижку, а ти, Настусю, прибери з стола, позбирай окрушки та висип курям, — сказала Зінька.

Тільки що Роман вийшов в сіни та пішов у хижку, котра була зроблена коло противної хати через сіни, баба Зінька швиденько й собі шусть у сіни, пішла до Романа й тихісінько розказала йому, що батюшка й матушка хвалили Соломію.

— Восени, сину, зашлемо старостів до Соломії, — вкінець усього сказала Зінька синові, а сама зараз після того накинула на себе свитку і почимчикувала до церкви швиденько, неначе навздогінці за Филоном.

Роман вернувся в хату веселий та радий. Очі в його так радісно сяли, що аж Денис та Настуся це примітили. Він розбалакався, жартував, сміявся, навіть піднімав на сміх дядька Филона.

— Але, здається, дядько Филін оце брехні точив, що він копав гроші та бачив сатану, — сказав Денис, — я вже чув раз, як він про це розказував. Тепер він каже, що вже буде тридцять років, як він послав прошения да царя про той скарб, а тоді розказував, що він послав те прошення два роки перед цим.

— Та й я, як ще був невеликим хлопцем, то чув, як він оце саме розказував бабам, — обізвався Роман, — але пам'ятаю добре, що він тоді казав, нібито в сатани голова була така завбільшки, як відро, а очі такі, як кулаки, а тепер каже, що голова в сатани така завбільшки, як копиця, а очі, як кавуни.

— Авжеж так! бо за яких десять років сатана, мабуть, підріс, то й голова в його виросла, як копиця, а очі стали, як кавуни, — сказав Денис, — брехні точить дядько Филін та людей морочить. Я знаю добре, що він і грошей не копав, навіть в ліс уночі не ходив і сатани не бачив. Вигадує та чваниться: ось би то мені це все з небес дано.

— Невже ото все неправда, що розказував дядько Филін? То це я тільки дурно настрахалась? — сказала Настя.

— Авжеж то все брехня! Витріщить дядько свої очі на мисник та й вигадує якісь байки, неначе там на миснику і справді привиджується йому між полумисками сатана; чисто, неначе стара баба розказує казки дітям! — сказав Денис.

Бідна налякана Настуся глянула на мисник, і їй здалося, що вона там от-от вглядить сатану між мисками.

— То це я дурно тільки боялась? — спитала Настя в Дениса.

— Авжеж дурно! Я знав, що дядько Филін бреше, але мовчав; думаю, нехай дядько набрешеться досхочу, — говорив Денис та все не зводив очей з Насті.

— Одже я неначе не дополуднував трохи, — сказав Роман,— мені неначе ще їсти хочеться; все слухав дядькові теревені.

— Та й я не дополуднував, бо все сміявся собі під ніс з тих брехень, — обізвався Денис.

— А я то й зовсім не полуднувала: такого страху на мене нагнав дядько, — сказала Настуся.

— Побіжи, Настусю, в хижку та винеси вареники й сметану; та не забудься вхопити горілки пляшку, — сказав Роман до Насті.

— Ой, боюся я брати ту горілку, щоб часом мати не сердились, — сказала Настя.

— Нічого — те! Мати частувала свого гостя, а ми почастуємо свого, — сказав Роман, — вип'ємо трошечки, тільки по чарочці, щоб дядькову сатану забути.

Настя метнулась в сіни, принесла вареники й пляшку і постановила на столі.

— От тепер сядемо й ми на покуті! — сказав Роман і налив собі чарку горілки та й вихилив до дна. Потім він почастував Дениса й Настю. Настя тільки пригубила чарку, а пити не схотіла. Усі почали уплітати вареники, аж за вухами лящало. Денис уплітав вареники і не зводив своїх круглих веселих очей з Насті.

— Чого це ти, Денисе, витріщаєш на мені очі, неначе вперше мене бачиш? — сказала Настя.

— Чи так само, як сатана витріщав баньки на дядька Филона в лісі? — сказав Денис.

— Ні, не так страшно, але все-таки трохи й так, — промовила Настя й зареготалась.

— Це задля того, щоб ти менше вареників з'їла, а мені більше зосталось, — обізвався Денис.

Денисові вже давно впала в очі Настуся. Молоденька дівчина підростала, наливалася, як яблучко, і стала ще більше подобатись Денисові.

Роман налив чарку і знов випив, ще й Дениса почастував. Він став веселий, розчервонівся на виду, жартував та сміявся.

— Романе! Чого це ти сьогодні такий веселий та говорючий? — не втерпіла і спитала в його Настя.

— Чогось веселий, та не скажу чого: нехай кортить, — сказав Роман.

— Та скажи-бо! Певно, мати щось дуже веселе сказала тобі, бо й мати увійшла в хату чогось дуже весела, — промовила догадлива Настя.

— Та то сьогодні, мабуть, трапився день веселий, — сказав Роман і знов налив чарку та й випив.

— Ой боже мій! вже й горілки мало зісталось в пляшці! — аж крикнула Настя, — їй-богу, мати будуть гримати.

В той час надворі гавкнула собака. Швидко потім в хату увійшла Соломія. Вона думала, що Роман в церкві, і забігла до Насті, але, одчинивши двері, вона вгляділа і Дениса й Романа за столом. Бідна дівчина аж подалася назад у сіни. Вона й сама не знала, чи йти в хату, чи вертатись, їй було ніяково, що вона ніби сама прийшла до Романа в хату.

— Соломія! — аж крикнув Роман з-за стола. Соломія од сорому подалася через поріг у сіни. Настя схопилася з місця, взяла Соломію за руку і потягла в хату.

— Здорова була, Соломіє! — гукнув Роман. — Чого це ти закомизилась? Неначе боїшся переступити через наш поріг.

Настя притягла Соломію до стола. Соломія все опиналась та соромилась. Роман силою посадив її на ослоні, поруч з Настею.

Соломія сиділа ні в сих ні в тих і мовчала, але перегодя стала сміливіша. Весела компанія швидко її розвеселила. Соломія почала і собі жартувати та реготатись.

— Просимо до полудня! — сказав Денис і показав рукою на порожню миску.

— Спасибі! я вже пополуднувала дома. Доїдай, Денисе, на здоров’ячко, та тільки не об'їдайся, — сказала Соломія і посунула порожню миску до Дениса.

— Спасибі за ласку, — обізвався Денис, — мабуть, уже такий мій талан… ох!… що дівчата годують мене з порожніх мисок.

— Може, тобі ще й солі треба до страви? — промовила Соломія і поставила перед Денисом солянку. — Посоли, то буде смачніше.

— Ох!.. вже мені й так солоно од тих дівчат… ох! — жартував Денис.

— Одже ж ми поїли всі вареники, а ти, Денисе, ще й смієшся з Соломії. Потривай, Соломіє, ось я піду в хижку та винесу паляницю. Пополуднуєш, Соломіє, паляницею з сметаною, — сказала Настя і встала з ослона.

— Еге! як дівчатам, то й палянички, а як парубкам, то тільки святий хлібець! Не йди, Насте! Не пущу! — крикнув Денис і погнався в сіни за Настею.

— А що, Соломіє, чи посилати до тебе старостів? — спитав Роман в Соломії.

— Оце! попереду пришли, а потім вже питай! — сказала Соломія і зареготалась.

— А чи не візьму я часом гарбуза од тебе?

— А хіба ж я знаю…

— Я тебе питаю без жартів, — сказав Роман і насупив брови. Його лице з веселого стало поважне і навіть сердите.

— Хіба ж ти так не любиш гарбузів, чи що? — сказала Содомія і знов засміялась. — І гарбуз має смак, та ще й непоганий.

— Не люблю. Я вже що роблю, то роблю напевно, — сказав Роман, спустивши очі.

Задума впала на його чоло. Він похилив голову і мовчав. Соломія перестала сміятись і собі задумалась. Вид її став поважний, неначе в тих пустунів дітей, що на них несподівано посварився пальцем і гримнув старий батько.

— Чи батько твій та мати не спротивляться, як я прийду до тебе з старостами? — спитав Роман.

— А чого їм спротивлюватись? Мій батько поважає твою матір і любить балакати з нею про усякі страхіття, — сказала Соломія. — Я боюсь, що твоя мати спротивиться…

— Ні! — сказав Роман.

— Як твоя мати ні, то й я ні! — сказала Соломія. Роман підвів голову, ніби розплющив очі. І з його ясних очей полився ніби веселий промінь і впав на Соломіїні гострі очі. Вона спустила довгі чорні вії, котрі ніби чорними торочками впали на її щоки, і почервоніла, як маківка.

Хатні двері одчинились, неначе буря вдарила в їх. Настя влетіла в хату з паляницею в руках, зачинила за собою двері і придержала клямку. Денис сіпнув двері, і малосила Настя випустила з рук клямку й ткнула головою та паляницею Денисові в груди. Вона прибігла до стола, сіла й сховала свої руки з паляницею під стіл.

— От таки наріжу Соломії паляниці, а тобі не дам! — кричала Настя, засапавшись.

— За всі голови! То й не проситиму! — сказав Денис і ніби впав на лаву.

— Випий же хоч чарку до полудня, Соломіє! — сказав Роман і подав чарку Соломії. Соломія випила півчарки і почала полуднувати.

— А що! таки по-моєму стало! — сказала Настя і кинула на Дениса жменю насіння; насіння пороснуло з жмені і посипалось і на Дениса, і в сметану.

— Ну та й дурієш же ти, Насте! — обізвався Роман. — Хіба ж ти маленька? Дуріє, як мала дитина.

— Але ж і п'ють оті дівчата, біси батька зна як! — крикнув Денис. — Мочить губи та ще й обітре рукавом, щоб в рот не попало ні крапельки. От ми то не так п'ємо.

І Денис налив чарку, бахнув нею в губах, надув щоки і витріщив круглі очі на Соломію.

— Ой боже мій! Одже видудлять усю горілку! Ой, лаятимуть же нас мати, аж в шкуру не потовпиться. Геть! Дай сюди пляшку! Їй-богу, видудлили вже більш як півпляшки, — сказала Настя.

Соломія аж тепер згадала про бабу Зіньку. Вона обернула голову, кинула оком на вікно. За двором, йшла з церкви баба Зінька.

— Ой боже мій! баба Зінька з церкви йдуть! — аж крикнула Соломія і схопилась з ослона.

— Ой боже мій! пляшка на столі! Півпляшки горілки не стало! Що ж я тепер буду робити! — крикнула Настя.

— Нічогісінько. Сядь та руки згорни, — спокійно сказав Роман.

— Ой Романе, і ти, серце Настусю! не кажіть же своїй матері, що я оце була в вас, — сказала Соломія і прожогом кинулась в сіни, через другі сінешні двері вискочила на задвірок і, неначе птиця, шугнула в садок, а з садка чкурнула через огород просто через грядки та й зникла в вербах. Настя вхопила кухоль з водою і хотіла долити пляшку.

— Не збавляй горілки, дурна! — сказав Роман і кинувся виривати в Насті з рук пляшку.

Хатні двері одчинились, і в хату вступила поважна баба Зінька. Вона стала на порозі і тільки осміхнулась.

— А що! буде вам тепер од баби Зіньки. Випили бабину горілочку та вже водицею доливаєте, — обізвалась Зінька та все осміхалась добрим ласкавим осміхом. Вона милувалась пустощами молодих.

— Ну-ну, сьогодні я весела. Не буду на вас гримати. Один тому час. Смійтесь, поки молоді. Смійтесь, аби не плакали, — сказала баба Зінька, роздягаючись.

— А навіщо то ви накидали насіння в сметану? Мабуть, щоб смачніша була? Ото дуріли! Ото дуріли! Повісь, Настусю, на стіні різку от на тих хлопчиків, щоб мені була напохваті! — сказала баба Зінька, вішаючи свитку на жердці.

Баба Зінька обернула голову до Настусі і прижмурила одне око. Настя осміхнулась.

— Та це, мамо, на мене б треба почепити иа стіну різку, бо то я розсипала насіння в сметану.

— То й ти така. як і вони! Горенько мені з вами! — сміялась баба Зінька, поглядаючи на Романа.

В той час Филін після вечерні наздогнав батюшку на цвинтарі і підступив до його. Филін любив після вечерні побалакати з батюшкою та проводив його до самого двору, розмовляючи то про се, то про те.

Він розказував йому про свій недавній сон. З своїми снами він вже трохи обрид батюшці. Батюшка трохи не засміявся і ледве вдержався.

"Ну та й розносились сьогодні з своїми снами", — подумав батюшка, осміхаючись крадькома.

— А це мені трапилась біда. Хтось мене, батюшко, обідив: закрутив на моїй пшениці аж двадцять закруток, — в кінці усього сказав Филін, — що мені, батюшко, робити? Збавило мені пшениці більше як сніп. Як ви мене порадите?

Батюшка знов осміхнувся.

— А що ж! Закрутки — це пуста річ; це бабськї забобони. Покропи свяченою водою ті закрутки та й вижни сміливо, бо ті закрутки — пусте діло: вони тобі не пошкодять. Адже ж ти не маєш на селі ворогів, то й не бійся нічого. Це, певно, хтось хотів пожартувати та насміятись з тебе.

— А хто його зна, батюшко! Давненько живу на світі, то, може, й ворогів нажив. Де вже прожити без ворогів? — обізвався Филін.

V

Настала осінь. Вже й Семена минуло. Сливе щовечора Соломія сподівалась, що Роман прийде до неї з старостами. Вона щодня прибиралась, розчісувала свою довгу косу, заплітала в дрібушки. Щовечора вона надівала на голову червону стрічку, заквітчувала голову

квітками та барвінком. Тільки було ввечері надворі загавкає собака, в Соломії і в душі похолоне. Соломія зранку до вечора співала пісні за роботою та все ждала Романа, а Роман неначе зумисне гаявся та все не приходив.

"Ой боже мій! співаю я, співаю, та й досі не доспівалась до своєї долі… І весело мені, і чогось сум вже налягає на моє серце, — думала Соломія, переспівавши не одну пісню за роботою, — і чому він не йде з старостами? І навіщо він мене мучить? І чого він бариться?"

Аж перед покровою Роман прийшов з старостами до Соломії. І Филін, і його жінка Мокрина неначе вже ждали Романа. Соломія потихеньку сказала матері, що Роман має на думці її сватати; мати не втерпіла і сказала потихеньку Филонові. Як Роман увійшов у хату з старостами, Филін і Мокрина привітали його щиро, як рідного сина. Соломія була убрана, неначе в яке свято: вона, очевидячки, сподівалась старостів.

Соломія була така рада, така весела, що трохи не завела пісні перед старостами. Вона бігала, вешталась, винесла старостам рушники, знов побігла в сіни, знов вернулась в хату і ніяк не могла встояти на одному місці. Вже старости сіли за стіл запивати могорич і розбалакались з Филоном. Мокрина поралася коло печі, готувала вечерю, а Соломія все вешталась по хаті, то складала в скриню хустки, то знов їх навіщось виймала, неначе гралась ними.

— Сідай, дочко, з вами та запий могорич, — сказав батько до Соломії, — годі тобі вештатись по хаті. Нехай вже мати порається.

Соломія приступила до столу і кинула очима на Романа. В неї очі неначе горіли. Вона взяла чарку в руки, пригубила і несподівано заплакала.

— От тобі на! — сказав батько. — Чи од щастя, чи од горя це ти плачеш, Соломіє?

Соломія втерла сльози рукавом і похилила голову. Роман глянув на неї, і йому чогось стало жалко Соломії.

— Ще тобі дружки й коси не розплітали, а ти вже й плачеш, — обізвалась мати, — молода ще ти, дочко! Я знаю, що ти ще й не нагулялась, і не наспівалась. Але треба ж колись сховати косу під очіпок! Не тепер, то в четвер…

— Не плач, дочко! Дівчина, як верба: де посади, там і прийметься. Баба Зіня — людина добра. Будеш слухняна, то й тобі буде добре. А до іншої хати швидко звикнеш, — обізвався батько.

Соломія втерла сльози, сіла на лаві й задумалась, неначе замерла. В Романа здавило коло серця: він тільки скоса поглядав на Соломію, на її рум'яні щоки, котрі розгорілися і розчервонілись, як маківки.

"І чого це вона заплакала? Може, вона мене не любить? Може, любила та й любити перестала? Може, її силою видають за мене заміж?" — думав Роман, поглядаючи скоса на Соломію.

А Соломія все сиділа нерушимо, підперла щоку долонею і дивилась на полум’я, що палало в печі.

Старости випили по чарці і балакали з Филоном та з Мокриною. Роман не втерпів і присунувся до Соломії.

— Соломіє! Чого це ти плачеш? — сказав Роман тихенько. — Я такий радий тепер, а ти чогось сумуєш.

— Бо я тебе довго ждала і ждати вже перестала. Виспівала усі пісні, тебе сподіваючись, і доспівалася до сліз. Чого ти так довго барився? Може, тебе мати не пускала з старостами? Ми люде вбогі, а твоя мати, певно, до якоїсь іншої хотіла тебе з старостами слати.

— Не думала, Соломіє, і гадки не мала. Та я б і сам спротивився, якби мати яку іншу схотіла собі взяти за невістку. Не плач, Соломіє, а то й на мене найшов сум через твої сльози, — тихенько промовив Роман.

Романа покликали до столу. Мокрина частувала старостів. Вона подала чарку Романові.

— Даруй же, боже, здоров'я і вам, і старостам, — сказав Роман, — а це я хочу просити вас, тітко, і вас, дядьку, про одну річ.

— Про яку річ? — спитала Мокрина.

— Щоб ви не справляли бучного та довгого весілля, — одрубав Роман.

— Та ми й не думаємо справляти дуже довгого весілля, — обізвалась Мокрина, — дуже довге весілля коштув і довгих грошей.

— Я хочу, щоб грали весілля тільки один день: в неділю, — обізвався несміливо Роман.

— Чи то можна, сину! Адже ж в понеділок зять просить тещу до себе! Може, ти не хочеш мене просити до себе! — аж крикнула Мокрина.

Вона трохи обідилась. Їй здалося, що Роман не прийде до неї з музиками, що бояри не будуть вести її попід руки, що Роман не буде дорогою кланятись їй.

"Чи не гордує мною зять?" — подумала Мокрина.

— Ні, тітко! Я не проти цього говорю. Чи то можна, щоб я не прийшов до вас з музиками в понеділок з запросинами до своєї господи? Я прийду.

— А як прийдеш, то вже випадає два дні, — обізвався один староста.

— Нехай буде два дні, аби не чотири, — сказав Роман, — бо весілля першого дня — ото тільки весілля! І небагато п'ють, і молода сидить на посаді з дружками, і дружки співають, і на столі гільце та коровай. Все якось по-божому: весело, гарно, неначе веснянок дівчата грають. Але потім вже тільки п'ють, та ще п'ють, та дуріють! п'ють день, п'ють другого дня, п'ють і третього і четвертого, аж остогидне дивитись. А скільки-то грошей ото-все коштує.

— Ну, вже як хочеш, Романе, а ми звичаю не зламаємо. В мене дочка своя, не крадена, і я не хочу справляти краденого весілля. З нас будуть люде сміятись: скажуть, що ми, неначе злодії, вкрали в дочки весілля, — обізвалась Мокрина.

— Вже чи гнівайтесь, чи не гнівайтесь, тітко, а я не пристану на те, щоб пили та дуріли чотири дні, — сказав Роман.

— Та це йому наговорив отой великорозумний Денис! Він усім це саме торочить, а ти його, Романе, не дуже слухай та свій розум май, — обізвався один староста.

— Коли ж, дядьку, і мій розум це саме торочить: не люблю я того пиття та дуріння, — сказав Роман.

— Так воно буде, як само складеться, — сказав Филін, — а прийдуть люде до нас, то не виганяти ж їх з хати. Приймемо, чим бог послав.

Через два тижні грали Соломіїне весілля. Ні Филін, ні Мокрина не послухали Романа: весілля аж гуло на увесь куток чотири дні.

— А що, Романе, чи по-божому справили ми весілля? — сміялися старости з Романа. — А що, чи зломив людський звичай?

— Мабуть, аж тоді справлю весілля по-божому, як буду видавати свою дочку заміж, — сказав Роман.

— Та й тоді ще навряд! певно, буде так, як твоя жінка скаже, — сказав один староста.

— Ой ні, дядьку! буде так, як я схочу.

— Як доживемо, то й побачимо, — сказав староста.

В понеділок увечері привезли молоду до Зіньки. В баби Зіньки пустувала противна хата через сіни. В тій невеличкій хаті жили її старші жонаті сини, доки не одрізнились і не перейшли в свої хати.

Ту окромнішню хатину баба Зінька оддала Романові та Соломії.

Як тільки скінчилось весілля, Соломія прибрала свою невеличку кімнатку, чистенько вимазала, повимивала вікна, одвірки, двері й лавки, застелила стіл білою скатеркою. Роман заквітчав образи васильками, жовтими гвоздиками та крокосом, а під образами приліпив смугу з шпалерів, на котрих були намальовані здорові маківки та червоні оргінії в зеленому листі. Соломія повішала на стінах і на образах вишивані рушники, наробила з паперу червоних та синіх квіток і обтикала ними по васильках на гвоздиках усі образи навкруги. Роман понамальовував на комині та на грубі усяких квіток та винограду. Маленька чепурненька хатина неначе зацвіла усякими квітками. В хаті стало гарно, як у віночку.

"Отут я, в цій хатині, неначе в себе вдома: а як тільки увійду в світлицю до баби Зіньки, то мені чогось здається, що я там усе в гостях", — думала Соломія, прибравши свою хатину.

Соломія трохи боялась баби Зіньки і все чогось скоса поглядала на неї. Баба Зінька допитливими очима слідкувала за Соломією. Але Соломія була робоча й жвава: вставала рано, поралась коло печі, готувала обід,

скрізь встигала. Діло в неї неначе горіло в руках. Варили обід та вечерю в світлиці, в баби Зіньки, і обідали усі вкупі.

Для старої Зіньки не було вже й роботи: за неї робила Соломія.

— Оде мені, дочко, за тобою, як у бога за дверима: хоч сядь та й руки згорни! — не вдержалась Зінька і похвалила невістку.

Молода молодиця не вміла до пуття спекти хліб та паляниці. Баба Зінька показала їй раз-другий, і розумна зроду та втямлива Соломія швидко втямила цю хазяйську справу.

Настала осінь. Почалася негода. Зінька з Настею та Соломією взялися за прядиво. Соломія сиділа за гребінем і співала пісню за піснею, неначе вона дівувала, неначе гуляла на вечорницях. Настя приставала до неї. В бабиній хаті стало веселіше. А переставали вони співати, Роман брав яку-небудь церковну книжку і читав голосно. Баба Зінька, хоч не розуміла, але слухала, бо книжечки були церковні. Соломія та Настя не слухали, що читав Роман, бо не розбирали того, що він читав. Вони ждали, щоб Роман швидше перестав читати, і потім починали собі стиха розмовляти або знов починали співати пісень.

VI

Раз у неділю, вже серед пилипівки, Роман та Соломія, повечерявши з бабою Зінькою, трохи побалакали та й почали позіхати. Баба Зінька сиділа за столом і позіхала. Вже було пізно. Надворі йшов лапатий сніг, неначе в повітрі літали білі горобці. Сніг падав на вікна і заліплював шибки неначе білим папером. Шибки в вікнах спітніли, неначе плакали гіркими сльозами. В хаті було тепло, як в усі. Усі притихли. Ніч була темна, а доба пізня. Баба Зінька стала перед образами і почала молитись богу.

Роман засвітив лампу і пішов в свою кімнату. Соломія сказала матері "добраніч" і собі пішла слідком за ним. Роман поставив лампу на стіл, сів на лаві, розгорнув прездорову книжку "Четьї-мінеї" і почав нишком читати житія святих. Він більше любив читати нишком, ніж голосно, любив читати сам про себе, щоб ніхто не перебаранчав йому.

Соломія стала перед образами і почала нишком молитись богу. Вже вона й богу помолилась, а Роман все читав, похиливши голову над книжкою. В хатині було так тихо, що було чути, як знадвору легенькі здорові сніжини падали на шибки, шелестіли і приліплювались до скла.

Соломія стояла коло стола проти Романа і довго дивилась мовчки на його вид, на його високе насуплене поважне чоло, на русяві пасма волосся кругом чола. Роман сидів нерушимо, неначе задеревенів. Соломію брала нудьга. Молодій молодиці хотілось побалакати та пожартувати. Вона несподівано простягла обидві руки і поклала їх на листки книжки.

Роман осміхнувся, але не перестав читати і не підвів навіть голови та очей од книжки, а Соломії забажалося подивитись на його тихі очі. Соломія закрила руками листок зверху, а Роман дочитував листка внизу: вона йому не перебаранчала читати далі. Соломії стало чудно.

— І як ти читаєш, коли я закрила тобі листок? — спитала Соломія, не приймаючи з книжки рук.

— Читаю поміж твоїми розчепіреними пальцями, — стиха обізвався Роман і все-таки не підвів очей.

Соломія стулила пальці на обох руках. Роман все-таки читав і не дивився на неї.

— Ото диво! Десь ти, певно, не там читаєш, де я затулила, — сказала Соломія, догадавшись, і посунула руки наниз по книжці.

Роман засміявся і підвів очі. Його очі стрілися з Соломіїними очима. Він засміявся.

— Не жартуй-бо, Соломіє! Ти мені перебаранчаєш читати, — сказав Роман і своєю рукою одсунув Соломіїні руки з книжки.

Соломія знов поклала руки на книжку. Роман засміявся і знов кинув очима на Соломію, а потім вдарив легенько її по руках. Соломія не приймала рук і зареготалась на всю кімнату. Хата зразу стала ніби веселіша. Роман підвів голову і собі засміявся.

— Ну та й капосна ти молодиця! Через тебе ніяк не можна читати, — обізвався Роман.

— Кидай оту книжку та говори зо мною! — сказала Соломія.

— А що! давно бачились? Як у горосі та й досі? — сказав Роман. — Може, ти сердишся на мене через ці книжки?

— "Ой, не говори ж ти ні до кого! Говори зо мною; бо як не будеш говорити, умру, серце, за тобою!" — заспівала Соломія тихесеньким голосом.

— Ото яка ти! Так-таки візьмеш та й вмреш! — сказав Роман.

— Так-таки візьму та й одніму в тебе книжку.

— Я й сам згорну її, — сказав Роман і закрив важкі палятурки. Соломіїні очі так розвеселили його, що він вже не міг далі читати.

— Ну, вже з тобою небагато начитаєшся!

— І як тобі не обридне так довго читати? Читає та й читає, та супить брови, — сказала Соломія.

— Так само, як тобі не обридне співати. Співає та й співає, аж доки горло захрипне.

— Невже воно щось таке вже цікаве, що ти так довго всидиш над книжкою мовчки? — спитала Соломія.

— А мабуть, цікаве, коли я так довго всиджу над книжкою мовчки.

— Що ж воно там пишеться? бо як ти читаєш, я нічогісінько не розберу: якесь "како, како, убо". Бог-зна-що!

— Пишеться, як святих мучили за христову віру, як преподобні жили в пустині, в лісах, пущах, нетрях та я кам'яних печерах, жили самі і в тих пущах не бачили часом ввесь вік живого чоловіка.

— Ото гарно! Я ізроду не жила б в пущах, і якби мене туди хто завів, другого дня втекла б звідтіля до тебе! — сказала Соломія і засміялась. — Ото гарно одному в лісі жити!

— А я б жив там, та полився богу, та читав святі книжки в печері.

— І мене б покинув? і про мене б забув? — несподівано спитала Соломія.

Роман стиха засміявся і глянув Соломії в вічі. "Ой, мабуть, твої чорні очі переманили б мене з пущів та нетрів", — подумав Роман. І йому стало чогось жаль і тих пущів та нетрів, стало шкода чорних Соломіїних очей.

— Коли так, то дай цю книжку, я сховаю її так, що ти і з свічкою не винишпориш, — сказала Соломія, схопившись з місця.

Вона вхопила книжку обома руками. Роман міцно держав книжку в руках і не пускав, Соломія тягла до себе, Роман не пускав. Вона зареготалась з тієї тяганини.

— Ой господи! Не люблю й не дишу! Сяде над тією книжкою, неначе жид на шабас, та й мовчить, тільки брови супить, — говорила Соломія, видираючи з Романових рук книжку.

— А книжки все-таки не однімеш! От таки не дам та буду читати і брови буду супити! — дражнився Роман.

Несподівано рипнули сінешні двері.

— Ой, хтось-прийшов! — сказала Соломія і затихла, і як стояла, так неначе замерла серед хати. — І хто б це прийшов до матері такої пізньої доби!

— Може, який злодіяка вліз в сіни, — обізвався Роман.

— Ой лишечко! Нічого я так не боюся, як тих злодіїв та розбійників, — сказала Соломія.

Одчинились двері, і в хату вступив Денис, закиданий снігом. Його шапка з чорної стала сивою. Плечі й спина були обліплені мокрим снігом. В теплій хатині неначе повіяло холодним вітром і сипнуло снігом.

— Добривечір вам! — сказав голосно Денис, скинувши шапку.

Мокрий сніг посипався з шапки і цілими жменями ляпнув об діл.

— Ой, вийди. Денисе, в сіни та обтруси сніг завити! — крикнула Соломія.

Денис вискочив у сіни і почав обтрушуватись. В хаті було чути, як ляпали важкі рукавиці. Денис увійшов в хату вже чепурніший.

— Сідай, Денисе! але попереду скинь мокру свиту, бо твоя свита аж набрякла од мокрого снігу, — сказала Соломія.

Денис розперезався, скинув свиту і сів на ослоні перед столом. Він був злий, аж червоний. Очі аж крутились.

— Чого це ти, Денисе, так засапався? Чи втікав од кого? Чи за тобою хто гнався? — спитав Роман.

— Голова з десяцьким оце розігнали наші вечорниці, — сказав Денис, — ми оце були зібрались на вечорниці в удови Тетяни. Вже й дівчата позходились, вже й вечерю розпочали готувати; вже й музики прийшли. А тут голова шусть у хату! та й розігнав нас. Дівчата десь розсипались, неначе курчата поховались од шуліки. А бодай він луснув, отой голова! Я саме розохотився гуляти! Так мені хотілось потанцювати та з дівчатами пожартувати. Вдарив би такого тропака, що й хата задрижала б; задрижала б і удова Тетяна! А тут на тобі таку несподіванку! Неначе хтось кислицю втирив тобі в зуби!

— Навіщо ж він оце розігнав вечорниці? — спиталась Соломія.

— Каже, що в якомусь близькому селі, десь в Шамраївці чи в Мазепинцях, парубки на вечорницях курили цигарки чи в клуні, чи в хліві, чи під ожередом соломи, вже не пам'ятаю де, та й наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, як собака на прив'язі!

— От тобі й нагулялись! — сказала Соломія і зареготалась.

— Ну, не подаруємо ми цього старшині. Нехай тепер начувається лиха! — аж крикнув Денис.

— А що ж ви йому заподієте? Він старшина в селі: має право, — сказав Роман.

— Має він право на усе, тільки нехай не зачіпає парубків. Знатиме він! Як складемось усі по кулаку для голови, то не дійде він додому од нашої складки, хіба рачки долізе, — сказав Денис, показуючи здорового кулака Романові, — десь парубки наробили пожежі, а нам гуляти не можна. Оце гаразд!

Денис розчервонівся, розкричався, совав кулаками на повітря та блищав злими очима.

— Та не совайся з кулаками до Романа, бо він же не голова! — сказала Соломія. — Дурно ти, Денисе, сердишся та кричиш. Кого тобі бажалося бачити на вечорницях, та не буде там.

— Чом не буде? — спитав Денис.

— А тим не буде, що її мати не пустить на вечорниці, — обізвалась Соломія.

Соломія знала, що Денисові хотілось бачитись на вечорницях з Настею. Він притих і тільки витріщив на Соломію очі.

— Чи буде, чи не буде Настя на вечорницях, а вечорниці будуть! Отже будуть на злість старшині! — крикнув Денис, ще й кулаком тарахнув по столі. — Ми не подивимось в зуби старшині. Що то нам старшина! Ми самі собі старшина. Нам гуляти хочеться, і будемо гуляти. Ми знов зберемося на вечорниці.

— А старшина знов вас розжене, — промовив Роман,

— Ого! нехай тільки другий раз розжене! Нехай посміє розігнати! — говорив Денис.

— Та ви йому поставте могорича, залийте йому пельку горілкою, то він і мовчатиме, — обізвалась Соломія. В той час, як Денис рипнув сінешніми дверима, в противній бабиній хаті Настя саме молилась богу, ставши перед образами. Вона промовляла молитви, але разом з тим насторочила свої вуха і прислухалась, як в Романовій хаті реготались та кричали. Настю узяла цікавість та нетерплячка, їй забажалось побігти в противну хату та довідатись, хто то прийшов до Романа і чого то там так регочуться та кричать.

"Ой господи! коли б швидше домолитись до кінця. Побіжу до Соломії та побачу, хто то прийшов. І чого вони там реготять та кричать", — думала Настя, хамаркаючи п'яте через десяте "Помилуй мя, боже".

Але вона таки не домолилась богу до кінця, перехрестилась тричі і прожогом побігла до Соломії. Одчинила вона двері і вгляділа Дениса. Денис був червоний, аж його лице пашіло. Він кричав та лаяв старшину. Денис углядів Настю і притих.

— Чого це ти, Денисе, так розрепетувався? Не дав мені й богу домолитись, — промовила Настя.

Денис розказав їй, що він злостує на старшину за те, що той розігнав вечорниці.

— А мені про це байдуже! — промовила Настя. — Мене не пускають на вечорниці, то мені однаковісінько, чи будуть вони, чи не будуть.

Одначе Настя, сказавши це, важко зітхнула. Це зітхання виявило, що їй було зовсім не однаково, їй страх як хотілось на вечорниці, але мати ні за що в світі не хотіла її пускати.

— Кому однаковісінько, а кому й ні, — обізвався Денис вже тихішим голосом.

Вглядівши Настю, він зараз заспокоївся і притих. Настя сиділа з ним поруч, і для його неначе знов розпочалися вечорниці. Він розговорився, розжартувався. Між молодими почалася весела розмова, пішли жарти та смішки. В хаті стало весело, неначе й справді на вечорницях.

— А ти все сидиш над церковними книгами, — промовив Денис до Романа і ляпнув долонею по шкуратяній здоровій палятурці книжки, — не люблю я читати отих стародавніх книг. От у мене є книжка! Оце так книжка! — сказав Денис і витяг з кишені невеличку книжечку.

— Яка ж це книжка? Така, як та, що Роман читає?— спитала Соломія.

— Ні, ця книжка весела. Це "Наталка Полтавка". Купив в коробейника на ярмарку в Білій Церкві, — промовив Денис.

— Ану, Денисе, прочитай нам, що в тій книжці пишеться! — промовила Соломія.

— Прочитай, Денисе, бо й я хочу послухати. Ще мати не лягли спати, то я тим часом хоч трошки послухаю,— обізвалась і собі Настя.

Денис почав читати, як Наталка вийшла до криниці по воду, як з нею стрівся старий писар Возний і почав залицятись до неї. Усі слухали, неначе замерли. Навіть Роман, забувши, що в книжці написано не про святі речі, а про людські, сидів мовчки й слухав. Як тільки Денис почав читати ті місця, де Возний приставав до Наталки з своїм залицянням, усі підняли регіт, аж хата гула.

Баба Зінька вже довгенько сиділа коло стола та все позіхала. Їй забажалося вже лягти спати, але вона все ждала, доки вернеться Настя. А Настя не квапилась швидко вертатись. Вже Зінька куняла, дрімала, носом удила рибу, вже навіть засинала, і їй почали верзтися якісь сни, а Настя не приходила.

"Оце засиділася дівка! І хто то прийшов до Романа такий цікавий для Насті?" — думала баба і знов задрімала, спершись обома руками позад себе об лаву. В Романовій хаті піднімався на одну мить регіт, неначе схоплювався швидкий вихор серед тихого дня, і знов затихав; і знов там ставало тихо, неначе все замирало в хаті; і знов чути було регіт.

"Що там у них діється в хаті? Мовчать, мовчать та й заґвалтують разом, наче жиди в школі на шабас! — думала Зінька, ніби прокидаючись од того вихвату веселого сміху. — Аж не видержу! таки піду та подивлюся!"

Баба Зінька і справді не видержала, накинула наопашки свиту і подибала через сіни до Романової хати. Вона одчинила двері і гадала, що побачить, як молоді пустують, дуріють, бігають по хаті. Коли дивиться вона, усі сидять за столом та слухають, а Денис читає голосно книжку.

— А мені здалося, що ви тут дурієте на всі застави, що так регочетесь, — сказала баба Зінька, сідаючи на полу.

— Та це, мамо, Денис таку смішну книжку читає, а ми регочемось, — обізвалась Соломія.

Денис читав далі, як Возний просив виборного Макогоненка, щоб він допоміг йому висватати Наталку, як Макогоненко глузував з Возного. Знов у хаті піднявся регіт. Баба Зіня крепилась, та й не видержала: і собі засміялась. Денис читав далі, як Наталка розмовляла з своєю матір'ю, бідною удовою Терпилихою, як мати вговорювала Наталку вийти заміж за багатого писаря і забути про Петра, її давнього жениха, котрий пішов десь далеко на заробітки, і про його вже давно не було ні чутки, ні вістки, котрого, може, вже й на світі не було.

Ніхто не слухав так вважливо, як молоденька Настя. Їй було жаль Наталки, жаль і Петра. Вона все поглядала на Дениса, і їй чогось здавалось, що то Денис читає не про Петра, а про себе самого; вона

спочувала усією душею до Петра та до Наталки і все уявляла собі замість Петра Дениса. Їй вже здавалось, що то ніби Денис пішов десь далеко на заробітки, десь блукає, поневіряється, заробляє на заробітках, а вона сама жде його не діждеться. І молодій дівчині стало невимовно жаль Петра, а потім чогось стало жаль і Дениса…

"Ой боже мій! а що, якби все оце трапилось Денисові? А що, якби оце все, що трапилось Наталці, трапилось мені?" — заворушилась думка в Насті.

І Настя почувала, що її коло серця щось здавило. Вона важко зітхнула й примітила, що Денис став для неї дорогим та любим. Довго читав Денис. Усі слухали і про сон забули. Баба Зінька слухала, і в неї сон минув. Як Денис прочитав, що Петро вернувся з далекого краю і стрінувся з Наталкою, Настя не вдержалась і аж крикнула: така вона була тому рада. В Соломії на очах навернулись сльози.

— Ой господи, яка ж оце гарна книжка! — аж крикнула Соломія. — Я б цілу ніч не спала та все слухала.

— Ат! — обізвалась баба Зінька. — Це не божа книжка; це смішки для молоденьких. І вона встала й позіхнула.

— Ходім, дочко, спати, бо й справді люде ніч розберуть, а нам нічого не зістанеться, — сказала баба Зінька до дочки, — прощайте! На добраніч!

Настя пішла за матір'ю слідком, лягла на постіль, але довго не могла заснути. Перед нею, неначе живі, манячіли то Петро, то Наталка, то її стара мати Терпилиха і не давали їй спати.

"А що буде, як Денис мене свататиме, а мати моя буде так сперечатись, як та Терпилиха?" — несподівано майнула думка в Насті.

Вона задумалась і засмутилась, дивлячись на вікна, що ледве мріли в темряві. У вікна ліпило мокрим важким снігом. Мокрі сніжини шелестіли об шибки, як миші під лавою, і ще довго-довго не давали спати молодій дівчині, довго тривожили її думи, і піднімали мрії в душі, і не давали їм зникнути без сліду.

Настя вже задрімала, вже й заснула легким чутним сном, а їй все здавалось, що вона не спить, що до неї прийшла Соломія, щось розказувала, а далі сказала, ніби Денис вийшов з села, пішов далеко-далеко на донські степи на заробітки. Настю стиснуло щось коло серця. Сльози душили її. Вона ніби бачила, як Денис десь блукав по далеких степах; їй здавалось, що він йде якимсь шляхом в степу, що він збився з дороги, а небо вкрилось густими хмарами, мокрий лапатий сніг падає і засипає йогою, заліплює йому очі. От сніг пішов густий-прегустий, мов хмара, і вже засипає Дениса по пояс, по плечі; от він застряг в мокрому заметі і тоне в йому, і нікому подати йому помочі, нікому рятувати його. Настя ніби знала, що то він вже вертається додому з заробітків, що він вертається до неї, але ніби знала, що він загине в степу, в снігу і до неї не вернеться ніколи… Вона жахнулась і прокинулася з сльозами на очах…

Мокрий сніг шелестів, обліплюючи тахлі шибок. Насті уявилося, що вона не спала… Вона підвела голову і очима шукала Соломії, дивилась, чи не ввійшла вона в хату, чи не сидить вона на лаві.

"Боже мій! Як я люблю Дениса! Як я його покохала цього вечора, як він читав нам про Наталку та бідного сироту приймита, Петра, Наталчиного жениха".

Через тиждень парубки та дівчата знов збиралися на вечорниці вже в іншому місці, в однієї удови, її хата стояла на самому кінці села, під лісом, аж за цариною. Хлопці думали, що сховались з своїми вечорницями так далеко, що й ворон кості туди не занесе. Але старшина якось випадком довідався і вже лягома почвалав туди з десяцьким Петром та й знов розігнав вечорниці.

Денис зібрав десяток сміливіших парубків на раду. Хлопці постановили на раді, щоб засісти десь у вербах або під мостом, підстерегти, як буде йти голова з десяцьким, і дати їм доброї прочуханки.

Недовго довелось і ждати хлопцям. Через кілька день в писаря були хрестини. Голова, Микола Чабанець, був за кума в писаря. Був на хрестинах і десяцький. Хлопці про це довідались. Вже пізньої доби голова та десяцький рушили з хрестин додому. Хлопці побігли на засідки. Голові й десяцькому треба було вертатись додому через довгі кладки, покладені через річку Раставицю. Кращого місця для засідок не можна було знайти хлопцям.

Голова йшов коливаючись. Він був п'яний. В його голова ходила ходором, а світ неначе кружалом крутився в очах. Десяцький був тверезіший за голову і придержував його на ході під руку.

— "Ой, не спиться, не ложиться, і сон мене не бере… е!" — затяг голова пісні серед улиці, але хрипкий голос не слухався його, хоч він був і голова. Чабанець не заспівав, а неначе завив, як вовк у лісі.

— Овва, Миколо! Овва! Так не годиться голові. Овва! Люде почують, будуть тюкати. Ви ж голова, — здержував Чабанця десяцький.

— А матері їх ковінька! А що мені до того? Хіба мені гуляти не можна? Хіба мені співати не можна? Мені? Голові? Мені не можна? Мені все можна! "Ой, не спиться й не ложиться, ні сон мене не бере… е…е!" — знов завів голова не своїм голосом. Але голос його порвався і задеркотів, неначе розбитий глечик.

Вони вже спускались возвозом в берег узькою улицею поміж вербами.

— От уже й додому недалечко! От і недалечко! Ось уже видко Терешкові вишні та сливи, — белькотів голова, — о! чи ти ба! як швидко виросли Терешкові сливи, такі високі стали! Коли це вони виросли? Ото диво! Чи ти ба, яке диво! Ще вчора були невисокі, а сьогодні, як ліс, як ліс! Ото диво!

— Та то не сливи! То верби. Хіба ж сливи бувають такі високі? Це верби коло річки, — обізвався десяцький.

— Не бреши-бо! Я ж бачу, що це Терешкові сливи. Хіба мені повилазило? Ти думаєш, я п'яний, то й нічого не розберу! Брешеш! Я не п'яний! А! який той Терешко щасливий! Йому все йдеться! Все йому йде в руку! І сливи швидко ростуть! Он і мій тин чорніє!

— Та то кладки через річку. Де ж таки тин буде на річці, — обізвався десяцький.

Тільки що голова й десяцький ступили на кладки, з-під кладок вискочив один парубок і загилив кулаком по спині попереду голові, а потім десяцькому та й зслиз, неначе миша, шмигонув під місток.

— Ой боже наш! Дух святий при нас! Ой лишенько! — зашепотіли голова й десяцький. — Це ж він! це ж нечистий!

І вони швиденько подибали по широкій кладці, держачись один за другого. Серед річки з-під кладок знов вискочив парубок у чорній свиті перед самісіньким носом в голови, забіг ззаду і знов телепнув в спину голову, а потім десяцького, а сам скочив та шусть під кладки.

Голова й десяцький перелякались. Вони вже не йшли, а бігли до берега. В їх трусились ноги. Вони думали, що з-під мосту вискакують дідьки та луплять їх по спині.

— Ой! ох! ох! — стогнав голова. — Це він! це сатана! як бухнув мене в спину, то в мене з очей так і посипались іскри. Чи і в тебе, бра, посипались? — спитав голова.

— Посипались. Це не спроста.

— В мене посипались, аж на сніг упали. Бачив своїми очима: тільки — блись, блись, блись! Так і сипляться на сніг. Ох! Тікаймо швидше. Це місце нечисте, — говорив голова, в котрого разом з іскрами вискочив і хміль з голови.

Тільки що вони зійшли з кладок і пішли попід вербами, з-за верб через тин полізли парубки. Тин затріщав. Один парубіяка дав кулака десяцькому, другий стусонув голову по потилиці, третій луснув голову просто в спину. Денис наостанку склав докупи обидва кулаки й обезберив попереду голову в спину, потім втелющив десяцького по потилиці так, що вони обидва зарили носами.

Парубки кинулись врозтіч і подряпались на тини, неначе коти, та й поховались в вербах.

— Е! та це не нечиста сила! Це хлопці! Он Петро! Он Денис! — крикнув десяцький.

— То це вони! То це така нечиста сила! Ого-го! Потривайте ж, іродові душі! — гукав голова, обтираючи сніг з носа та з лиця. — В тюрму їх! в рештантські роти!

— На Сибір їх! — кричав десяцький, а сам біг бігцем далі.

Обидва вони дали драла, неначе за ними гналась тічка вовків.

— Бити мене по спині кулаками! мене! старшину! Чи то видано! О, я цього їм не спущу! В тюрму їх! Посаджу їх на вежу! Потривайте ж, вражі

сини! Я ж вас скручу так, що ви й не поворухнетесь! О, в мене так! в мене нема жартів! — репетував голова, йдучи улицею.

Другого дня пішла чутка по селі, що парубки побили голову та десяцького. Старшини в селі не любили за його здирство та хабарі і були тому випадкові навіть раді. Почали розшукувати провинників та допитуватись, хто з парубків ходив на засідки на старшину. А тим часом хлопці, вчинивши одну штуку, розгулялись та розласувались на такі штуки. Другого дня вони довідались, що голова йтиме через греблю до млина. Знов засіли вони під мостом на спусті. Довго вони ждали, доки йтиме голова, але не діждались, бо голова вже боявся ввечері і носа витикати з своєї хати. Парубки, сидячи під мостом, хапали дрижаки на морозі, а далі надумались вискакувати з-під мосту та лякати прохожих. Вони вискакували по одному і тільки лякали людей криком та свистом. Але декотрі не втерпіли і почали частувати кулаками в спину прохожих чоловіків і навіть молодиць. В той час дяк йшов через греблю в гості до голови. Один парубок вискочив з-під мосту, гикнув, свиснув і телепнув дяка кулаком в спину. Дяк втік та й сховався в шинок.

Нагулявшись на греблі, хлопці згадали про дяківну. До дяківни залицявся один парубок, Петро, Денисів приятель. Він недавно зачепив її в крамниці, куди вона прийшла купувати деякий крам. Дяківна була дуже гарна, але дуже горда і з парубками не любила жартувати. Денис згадав, як вона вилаяла Петра в крамниці, та ще й при людях.

— А ходім, хлопці, до дяківни та встругнемо їй штуку, щоб вона не була така чваньковита та не гордувала парубками, — сказав Денис.

— А ходім справді! Нехай знає, що вона не велика пані, що й парубки їй рівня, — гукнули хлопці.

Вони з-під мосту побігли просто до дякової хати, виставили ворота і закинули їх на хату. Один парубчак налапав у клуні мазницю з квачем і

вимазав дьогтем чисто всі стовпи коло воріт, ще й мазницю почепив звершечку на стовпі.

— Треба припинити вражих синів, — гукав голова до писаря, — дуріють, мов несамовиті; і впину їм нема. А вже той Денис, то такий сваволець, що й на світі нема такого. Він усім парубкам дає привід, — говорив голова, пригадуючи два Денисові кулаки, стулені докупи.

Через кільки день голова половив усіх провинників і посадив на день в холодну, а Дениса, як привідця тому всьому, посадив на три дні.

Чутка про це дійшла і до баби Зіньки, і до Насті. Насті було шкода Дениса. Вона не втерпіла, одвернулась од матері і почала плакати. Мати примітила ті сльози, і тільки тяжко зітхнула. Настя крадькома втерла сльози рукавом, прожогом вибігла з хати і сховалась надворі, в садку, щоб ніхто не бачив тих сліз.

"І добре мені, і горе мені з тими дітьми, — думала баба Зіня, зіставшись сама в хаті, — Денис давненько вже вчащає до моєї хати; він любить Настю, я вже це давненько примітила. І Настя горнеться до Дениса. Недурно ж полились в неї сльози з очей. Ой, горенько мені! Денис і гарний з себе, і найменший син в багатенького батька. Помре батько, він матиме чимало поля, і батьків город, і хату. Усе, здається, гаразд, усе гаразд, та тільки горенько, що Денис ще змалку був пещений, палкий на вдачу, як той порох; ще й до того заводіяка; в усяких дуростях він перший дає парубкам привід. Боялась я за Соломію, боюся й за Дениса".

Баба Зінька знов важко зітхнула, перебираючи півмітки та ладнаючи мотовило, щоб мотати починки.

Одсиділи парубки день в холодній за свою провину, одсидів і Денис три дні. Їх повипускали і наказали, щоб вони більше не дуріли. Одначе через тиждень після того парубки знов зібралися на вечорниці. Голова

знав про те, знав і десяцький, але вони вже не пішли розганяти вечорниць. Та й люде почали вже нарікати на голову, що він розганяє вечорниці, бо треба ж десь погуляти та побавитись молодим хлопцям та дівчатам.

— А що! А я таки на свойому поставив! Таки будуть в нас вечорниці! — говорив Денис, зайшовши зараз після вечорниць до Романа та до Соломії.

— А що мені з того, що будуть вечорниці, коли мене мати не пускає на вечорниці, — обізвалась Настя, — що мені з того, що другі дівчата нагуляються й наспіваються, а я, як сиділа дома, так і сидітиму.

В бідної дівчини аж сльози навернулись на очі, так їй хотілось гуляти на вечорницях.

— Не журися, Насте! Хоч ти не будеш гуляти на вечорницях, зате ж я приходитиму сюди до Романа, приноситиму книжки та буду читати й тобі. От тобі будуть і вечорниці! — обізвався Денис.

І він справді частенько забігав до Романа вечорами, приносив книжки, читав їх Соломії та Насті. І йому приємно було посидіти з Настею, побалакати з нею та пожартувати. З її темних очей неначе лилось на його щастя. Йому хотілось, щоб те щастя лилось на його і ніколи не переставало.

"Коли б бог дав діждати різдва, зараз після нового року зашлю старостів до Насті. Вона мене, здається, любить, бо горнеться до мене, усе поглядає на мене ласкавими очима. Ой, як довго ждати до різдва!" — думав Денис, поглядаючи на темні, як терен, Настині оченята.

Але на біду Денисові, перед самим різдвом до баби Зіньки зайшов її сват Филін.

— Чи ви чули, свахо, що виробляють парубки? Чого натворив в корчмі Денис? — спитав Филін в баби Зіньки.

— Ні, не чула, бо я все сиджу дома та пряду: допрядаю півмітка на основу, — сказала баба Зінька.

— Я вже не знаю, що далі й буде на світі. Які тепер парубки стали! Ой господи! Вони, бач, вчені, в школі вчились. Вчені вони та недрюковані! — бідкався Филін.

— Що ж там таке трапилось? — спитала баба Зінька.

— Та оце в неділю прийшов Денис до корчми з своїми приятелями. Взяли вони кварту горілки, посідали за столом, випили по чарці, а потім Денис витяг з кишені цілий шматок сала та кільце ковбаси. Кинулись парубки до того сала, як вовки на вівцю, та давай закушувати. Люде почали на них гримати, що тепер піст, а вони регочуться та наминають сало. А Денис вхопив дві четвертини сала в руки. ходить по корчмі поміж людьми та й їсть, навіть не покраявши, а в другій руці держить ковбасу. Ходить поміж людьми та дражниться та й приказує:

"Оце вам гріх! Оце вам гріх! Оце вам святий піст, свята пилипівка!"

— Ой господи, яка розпуста. Яка попсованість! То це вже для їх нема й посту? — аж крикнула баба Зінька.

Нема для них ні середи, ні п'ятниці, ні посту. Жеруть скоромне, мов ті жиди, чи в середу, чи в п'ятницю. Це якісь антихристи народилися. Денис каже: "Для мене тоді піст, як нема чого їсти". Ой господи! що то далі буде! що то буде!

— Ой господи! А ще й розумного батька син, отой Денис. І в кого він вдався? — сказала баба Зінька.

— А в кого ж? В себе дурного вдався! більше ні в кого.

— А шкода парубка: і розумний, і робочий, та ба! — обізвалася баба Зінька.

Филін вийшов з хати, бідкаючись та лаючись, а баба Зіня задумалась. Їй шкода було Дениса, шкода й Насті, але в неї майнула думка не видавати Насті заміж за Дениса.

"Чи він наважився дуріти на всі застави тим, що в йому молода кров грає, чи він і справді поганий чоловік, цього я вже не вгадаю. Може, тільки він пустує, як молодий кінь грає та вибрикує… Але коли б од того брикання не довелося плакати моїй Настусі. Ох, шкода мені і Дениса, шкода й Насті".

І баба Зіня важко-важко зітхнула, мотаючи починок на мотовильник. Вона поклала мотовило, сіла й голову похилила.

"Ох боже мій єдиний! І за Соломію боялась, і за Дениса боюся. Але… може, Денис ще й не буде сватати Насті, а я, дурна, вже й зажурилась".

Баба Зінька осміхнулась. Вона знов взялася за роботу, а сумні думи одна за другою знов заворушились в клопотливій та поміркованій голові старої матері. Баба Зінька скінчила мотати пряжу й почала лічити чисниці та пасма, але помилялась. Її думи несамохіть неначе вплутувались в ті чисниці та пасма, неначе вона лічила ті думи поміж нитками мотовильника.

Настало різдво. Парубки й дівчата розійшлися по селі колядувати. Денис три дні не бачив Насті, і йому й колядки були немилі. Він почав щовечора приходити до криниці, де Настя брала воду, ждав її під вербами, а Настя не виходила з відрами. Аж перед меланками вже смерком він таки діждався Насті. Вона перескочила з відрами через перелаз, і Денис вийшов з-за верб несподівано, неначе з-під землі виріс.

— Добривечір, Насте! ждав тебе оце тут три вечори поспіль і насилу діждався, — сказав тихо Денис, — скажи мені усю правду, чи любиш ти мене? Чи підеш ти за мене заміж? Ти мене ізсушила, зв'ялила своїми очима. Без тебе мені світ немилий, без тебе мені гулянка — не гулянка. Ходжу та світом нуджу та все про тебе думаю. Скажи мені, Насте, усю щиру правду.

Настя стояла мовчки, неначе остовпіла. Денис говорив з таким палом, з таким гарячим почуванням, що молода дівчина і стривожилась, і трохи злякалась.

— Як мати не спротивиться, то я піду за тебе, — промовила Настя так тихо, неначе боялась, щоб і верби над її головою не почули її голосу.

Денис кинувся до неї, вхопив її за обидві щоки долонями і гаряче поцілував. В Насті голова заморочилась. Їй забило памороки. Вона тільки почувала, що в Дениса долоні були гарячі, а уста пекучі, як жар.

Довго Денис стояв поруч з Настею, взявши її за руку, довго балакав з нею. Вона не почувала, що в неї ноги померзли на морозі, що її права рука одубла й заклякла на коромислі. На заході небо горіло на мороз, як жар. Три стовпи розійшлися широкими смугами до середини неба. Мороз брав, аж за пальці щипав. А Настя і не примічала того.

По улиці хтось простував до криниці по воду. Денис швиденько розпрощався з Настею і одійшов. Настя кинулася витягати воду з криниці і тільки тоді примітила, що в неї руки закоціліли, а ноги неначе одубли. Але щоки горіли, аж пашіли, а серце неначе грало, незважаючи на мороз. Настя верталась з відрами через город та садок така весела, неначе на той час і сад розвивався, і вишні зацвіли, і соловейки защебетали.

Другого дня були меланки. Ввечері Соломія заходилась пекти млинці. Тільки що вона вихопила з печі першу сковороду, Настя вхопила перший

млинець, похапцем накинула свиту і побігла слухати до сусіди під вікно. Мати осміхнулась. Соломія зареготалась. Настя незабаром вернулась засапавшись.

— А що там, дочко, почула? — спитала в неї мати.

— Ой лишенько! — промовила Настя. — Хлопець пустував, ганяв по хаті, а тітка каже: не ганяй! сядь, бодай ти каменем сів.

— Овва! погано, погано: не підеш цього року заміж. Але за один рік таки не посивієш! — жартувала Соломія.

Настя сіла на лаві й задумалась.

"Що ж це таке? Денис казав, що зашле старостів, а я вислухала зовсім не те", — подумала Настя і стала смутна.

Сіли вечеряти. Насті їжа й на думку не йшла.

Денис насилу діждав водохреща і після Івана Хрестителя заслав старостів до Насті.

Баба Зінька попросила їх сісти на лаві. Старости поклали хліб на столі і почали питати в баби Зіньки, чи віддасть вона Настю за Дениса. Баба Зінька помовчала, подумала, а потім сказала:

— Настя ще дуже молода. В неї ще й рушники не готові: нема чим і старостів пов’язати. Та й цього року в мене хліба обмаль, бо був недорід. Нема за що гаразд і весілля справляти. Підождемо ще з рік або хоч з півроку. Теперечки я не думаю видавати Насті.

— А ти, Насте, підеш за Дениса? — не втерпів один староста і спитав у Насті.

— Піду, — тихо обізвалась Настя і кинула докірливий погляд на матір.

Старости встали, взяли з стола хліб, попрощались і вийшли з хати.

— Мамо! що це ви вчинили? — сказала Настя.

— А що ж я зробила? Підождемо з півроку, та й годі. Як не одкинеться Денис за цей час, то він буде твій. Треба добре навиглядати його. Без цього я тебе, дочко, не віддам на галай — на балай. Ти мені не чужа: ти моя дитина.

— Як не віддасте мене за Дениса, то я, мамо, ні за кого не піду. Десять гарбузів дам парубкам, а таки заміж ні за кого не піду, — сказала Настя, і твердий голос її задрижав, а на очах виступили сльози. Мати задумалась й замовкла.

"Вона вдалася в мене… Й мене колись батько не хотів давати за мого покійника в чуже село… І я сказала тоді батькові, що буду доти гарбузувати, доки не вийду за Мисана. І піднесла хлопцям шість гарбузів, а за Мисана таки вийшла. Оце горенько! Настя вдалася в мене: вже я знаю, що вона постановить на свойому".

— Не плач, дочко, не журися. Твій талан од тебе не втече. Сідай та вишивай рушники, бо в нас і справді нема чим старостів перев’язати; та й тих рушників, що маємо, буде мало: треба ще нових напрясти, та ще й тонких. В нас прядива доволі. Півроку, рік — не богзна-який час. А Денис нігде не дінеться, коли він і справді тебе любить.

Увійшов у хату Роман. Настя, плачучи, побігла до Соломії жалітись.

— Чом ви, мамо, не хочете віддавати Насті за Дениса? — спитав Роман в матері з докором.

— А тим, що він дуже вже роздурівся, та ще й до того гарячий, як присок, та палкий на вдачу.

— То що з того! Він палкий, але одхідливий. Спахне, розсердиться та зараз і одійде. Він працьовитий, щиросердий, і в його є тямка в голові; душа в його добра. Може, ви не хочете взяти його за зятя через те, що він їсть у піст сало?

— Ні, сину! їв Денис сало у піст, може, через те, що не було чого їсти, а може, задля того, щоб почванитись перед людьми: дивіться, мов! я їм у піст скоромне, як пани їдять! Молодому бог простить. Але я боюся, що він сваволець, що він битливий, дуріє на селі, усім парубкам привід дає в дурощах. Поживемо — побачимо. Може, в йому обрік грає, бо він багатого батька син. Може, цей обрік переграє в йому, і він осядеться. Тоді я прийму його за зятя. А тим часом треба добре навиглядати його, треба підождати. Хіба я не мати, щоб топила свою дочку?

Од того часу Настя і Соломія взялися вишивати рушники, що лежали в скрині. Соломія побігла до Грицькової крамниці, купила канви, накупила заполочі, дістала усяких взорців у дівчат. Ввечері вони пряли на нові рушники, а вдень вишивали. Настя шила й очей не підводила. Їй здавалось, що вона вистеляє тими квітками та рушниками стежку до своєї долі. Вишивала вона червону квітку, і їй здавалось, що вже не така довга стежка стала до милого.

"Ой боже мій милий! Вишиваю я рушники хмелем та зірками, а мені все здається, що я йду до своєї долі зеленими лугами, та свіжими берегами, та пахучими садами. І коли я дійду? А чи дійду ж? А як моя доля мене покине, од мене сховається? А як не знайду я її?" — думала бідна дівчина, вишиваючи квітки.

Соломія вишивала та все пісень співала, а Настя думи думала, і пісня не приходила їй на думку.

— Чому ти, Насте, не співаєш вкупі зо мною? Чого ти журишся? — питала в неї Соломія.

— Не в думці мені пісні. Співай уже ти за мене, та не співай веселої, а співай мені про тугу, та журбу, та розлуку. Не співай тепер для мене соловейком і не щебечи ластівкою; бо ще гірше бере мене журба за серце.

VII

"Ну, хвалить бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку, — а то ходе, як нежива, робе діло, мов сонна, співати — не співає, та все журиться, та все думу думає. Нехай же тим часом устеляє в думках стежку до милого вишиваними рушниками, нехай бавиться вишиванням, а там підождемо — побачимо. А тим часом і в мене є на думці свої вишивані рушники, щоб ними устелити стежку на той світ: треба збирати гроші на святкування мироносиць... Ой, коли б часом знов не приснилась мені мати!.. А вік мій вже недовгий... Смерть за плечима".

І баба Зінька подумала собі, що вона вже стара, може вмерти не сьогодні-завтра, не вволивши волі своєї матері; що мати стріне її на тім світі з докором за недбайність та непослухання. І бабі Зіньці вже привиджувався той світ, неначе в якомусь сріблястому тумані, десь над веселою річкою в зелених лугах та пишних садках, де вона стрінеться з своєю матір'ю.

"Ой боже мій єдиний! Треба хапатись, треба поспішатись, бо час не стоїть, бо час летить, як ті летючі бистрі хмари на небі. А грошей треба ще чимало. Час заходжуватись коло діла, йти по селі жебрати. Але я таки дійду до свого, коли вже наважилась", — думала баба Зінька, пораючись в хаті.

Після нового року баба Зінька звеліла запрягти коняку в візок і з своєю меншою сестрою та з старостихою поїхали по селі просити по хатах на святкування мироносиць. Того року був недорід: хліба в людей було обмаль, а коли хліба було мало, то і в грошах була недостача. Господарі скоса поглядали на бабів і з неохотою давали до складки гроші. Але баби приставали до хазяйок і вміли так піддобритись до їх, що вони хоч потроху, але жертвували то борошна, то пашні, а то печеного хліба. Голова стрівся з Зінькою, не втерпів і почав докоряти бабі Зіньці.

— Зінько! схаменіться! Що це ви задумали? Хліба вродило мало, ледве в кого стане до нового, а ви й той забираєте в господарів. Вже б підождали з мироносицями до будущого року, — говорив голова.

— Ой, не можна ждати, не можна! Все мені сниться моя покійна мати та все мені докоряє за те, що я не заводжу в нашому селі свята мироносиць. Вже я ждала рік, а довше вже не можу ждати, бо мати моя все сниться мені, все ніби гнівається на мене.

— Та нехай гнівається собі! Це невелика шкода, що мертві гніваються, а от як будуть гніватись живі, то це трохи гірше… Чи то мало кому не верзуться усякі сни? Хіба ж можна йняти віри снам? їй же богу, я і не піду до церкви на ваше свято, і на вашому обіді не буду. І писар не піде, і десяцький, і судці не підуть.

— Воля ваша! Як схочете, так і зробите, а ми своє діло будемо помаленьку робити та таки й доведемо до кінця, — обізвалась баба Зінька тихим та спокійним голосом, неначе вона говорила не про себе, а про когось іншого.

— А! я лихий на вас! — аж крикнув голова. — Ходять оці баби по хатах жебрати та людей обдирати. Ото я був би радий, якби ваше свято не вдалося!

— Воля ваша, але й воля божа. Як буде, так і буде, а нам треба робити святе діло, — знов спокійно й байдужно промовила баба Зінька.

І вона ходила по селі, збирала в мішки борошно, пашню, горох, квасолю, повісма прядива. Назбиравши повний віз усякого добра, вона одвозила до Білої Церкви і розпродувала усей крам па базарі. Грошей все-таки було обмаль. Баба Зінька поїхала до Яблунівки, звідкіль вона була родом, жебрала й там по хатах, а потім поїхала по ближчих селах прохати на мироносиць. Слава про те свято пішла кругом по селах, де ще не завівся празник мироносиць. усі знали, що в Терешках буде справлятись празник мироносиць, усім хотілось там побувати, а баба Зінька ще й запрошувала людей до своєї церкви на те свято.

На середопісті баба Зінька вже зібрала гроші й однесла до батюшки. Виплатили майстрам за образ та за кіот. Староста привіз з Києва дванадцять здорових ставників з білого воску, штучно поцяцькованих золотом. В баби Зіньки не зісталося грошей на громадський обід для духовенства, для півчої та для старців. Після провід через тиждень треба було справляти празник мироносиць. Батюшка покликав бабу Зіньку.

— Ну що ж, Зінько, чи все в вас готово для празника? — спитав батюшка.

— Ой батюшко! Все, та й не все: не стало грошей на громадський обід, але я вже була по хатах в хазяйок і просила зносити на обід, хто чим спроможеться.

— Треба ж заздалегідь розпорядкувати, кому держати в церкві ставники, кому носити кругом церкви корогви та образи, кому дзвонити, щоб не було часом плутанини та непорядку, щоб молодиці та баби знали своє місце, щоб не товпились, як овечки, — сказав батюшка.

— Вже, батюшко, ми з сестрою та старостихою попризначували, кому ставники держати, кому й корогви носити. Я вибрала бабів та молодиць

все богобоящих та порядних. Усе буде гаразд, батюшко, — сказала баба Зіня, ще й одно око трохи прижмурила.

— Ну, то й добре! Господи спострічай! — сказав батюшка на прощанні.

Баба Зінька доручила Соломії носити хреста кругом церкви в процесії, а Насті — дзеленькати в два маленькі дзвони. Соломія була така рада, що не спала усю ніч: все підводила голову та поглядала на вікна, чи вже не розвидняється, чи вже не світає.

Через тиждень після провід настала неділя мироносиць. Великдень був пізній. Надворі вже було тепло. Верби вже розвились, і сади вже розвивались; брость вкрила вишні та черешні. Стояла чудова тиха та тепла весняна погода. Баба Зінька приставила готувати обід молодиць, котрі добре знали куховарську справу, а сама пішла до церкви. Обід готували в церковній школі. Дячиха пекла паляниці в печі, а молодиці розклали багаття надворі коло школи і там готували усяку страву. Хазяйки поназносили на обід курей, м'яса, борошна, узвару, молока, сиру і усякого добра. Баба Зінька накупила горілки, пива, а для батюшки та голови купила пляшку вина.

Як тільки вдарили в дзвін, люде так і посунули до церкви цілим натовпом, неначе на великдеиь. На празник поприходило багато людей з близьких сіл, бо чутка про те нове свято пішла скрізь по селах. Цвинтар був повний людей, як на Великдень. У церкві засвітили панікадило. Народу в церкві було так багато, що й протовпитись було трудно. Після "Апостола" Филін виніс з вівтаря дванадцять засвічених ставників. Баба Зінька перша підступила до Филона і взяла ставних, за нею слідком підступали інші баби. Филін роздавав ставники з поважним видом. Баби брали з його рук ставники і кланялись йому аж у пояс; він і собі кланявся кожній бабі. Дванадцять бабів стало серед церкви півкругом коло священика, котрий читав євангелію, розгорнувши її і поклавши на посхиляні людські голови. Усі баби, під загадом баби Зіньки, були однаково повбирані в намітки. Служба божа йшла повагом, помаленьку;

хор співав партесні співи. В кінці служби батюшка сказав проповідь. Він в проповіді заступався за жінок; навчав чоловіків, щоб вони жалували й шанували своїх жінок, не лаяли надаремно, не били, не чеплялись до їх, та часом і змовчували, бо в жінок діла не менше, як в чоловіків; їм треба і спекти, і зварити, і на поле до роботи ходити, і хати доглядати, ще й дітей глядіти… Чоловікам ця проповідь зовсім не сподобалась.

— Ну, після цих мироносиць не можна буде жінкам і слова сказати, — тихо гомоніли чоловіки в церкві, — їх і так трудно держати в руках, а тут іще й батюшка попускає їм та оступається за ними.

Настав час процесії. Баба Зінька стала перед царськими вратами і виставила тих бабів, котрі мали носити кругом церкви євангелії, образи та здоровий образ мироносиць. Батюшка виніс з царських врат найбільшу євангелію і дав бабі Зіньці в руки; іншим молодицям та бабам він дав менші євангелії та образи. Здоровші й дужчі молодиці взяли здоровий образ мироносиць, побрали корогви та хрести. Соломія взяла найкращий хрест. Процесія рушила і пішла кругом церкви. За процесією пішли в самий перед не чоловіки, як звичайно буває, а посунулись натовпом молодиці та баби. Чоловіки й парубки не схотіли йти позад жінок, стовпились на сходах коло притворів і тільки дивились на ту бабську процесію. Повз жінок в процесії дибало кільки дідів та шкандибали каліки й старці.

Баба Зінька поважно йшла в процесії, несучи євангелію. Увесь цвинтар був неначе залитий народом до самої огради. Зінька спустила віка на очі і дивилась на землю. На її виду виявлялась клопотливість та задуманість.

"В церкві усе гаразд, усе по-моєму, — думала Зінька, несучи євангелію, — в церкві був порядок. А що ж то там діється з обідом коло школи? Ой, коли б молодиці не пересмажили печені та курей. Чи вдадуться ж то паляниці? Ой, коли б там молодиці поставили смачний обід".

Зіньчині думки літали коло багаття, коло горшків та паляниць. Вона силкувалась слухати, як батюшка читав євангелію, а ті морочливі думки все не давали їй слухати, все тяглися до багаття та до печі.

Соломія так швидко йшла з хрестом поперед усієї процесії, що одбилась от корогвів та хрестів таки далеченько.

— Як Соломія побігла вперед! — шепотіли чоловіки.— Мабуть, задля того, щоб видніше було її червоні чоботи, синій суконний жупан та червоний пояс з китицями трохи не до землі.

Дівчата скупчились кругом дзвіниці та на сходах. В усі вікна дзвіниці виглядали дівчачі голови, убрані в квітки та в стрічки. Сміливіші дівчата дзвонили в дзвони. Кругом дзвіниці, як жар, горіли червоні квітки, стрічки на головах в дівчат, квітчасті хустки на молодицях. Уся дзвіниця ніби була обсаджена червоним маком. Процесія тричі ставала, йдучи кругом церкви; тричі читали євангелію, і під євангелію нахиляли голови самі за себе жінки. Ні один чоловік не підступив та не нахилив голови під євангелію.

— Ну, сьогодні зовсім запанували в церкві й на дзвіниці жінки, — гомоніли стиха чоловіки; і було знать по їх очах, що вони піднімали на сміх це жіноче свято, що їм це свято не подобалось.

Після служби божої половина людей рушила додому, але половина зісталась на цвинтарі споживати свої обіди, принесені в горшках з дому. У два ряди обсіли люде цвинтар кругом церкви, як на великдень з пасками, і розпочали свій обід. Баба Зінька звеліла поставити столи коло церкви в затінку під липами. Молодиці поприносили страву з школи.

Батюшка сів на першому місці; з другого кінця стола сіла матушка, а по обидва боки коло неї сіли баба Зінька і її сестра, обидві здорові, поставні, в білих чистих намітках на головах. Півчі та запрохані на обід

чоловіки обсіли довгий стіл кругом. За столом Зінька була така весела, неначе дівчина, котра вирвалась на музики.

— А де ж це наша старшина: наш голова, писар, десяцький та добросовісні? — спитав батюшка в Зіньки. — Хіба ти їх не просила на обід?

Ат, батюшко! просила, а вони не сподобили нас та й не прийшли, але… і без баби вода освятиться, як кажуть у приказці, — обізвалась баба Зінька.

VIII

Денис не заходив до Романа. Йому було ніяково заходити до тієї хати, де од його одцурались, не прийняли за зятя.

Минула весна, настало й літо. Аж восени Денис насмілився раз увечері зайти до Романа в гості. Настя вгляділа його в вікно й швиденько прибігла в Романову хату. Денис посидів, побалакав з Романом, пожартував трохи з Настею. Настя сиділа невесела і тільки дивилась на його жалісливими очима.

"Розлучають мене з тобою, але не розлучать. Ти будеш мій, а я твоя, хоч би мені прийшлося ждати тебе і рік, і два", — думала Настя, поглядаючи на Дениса журливо.

— Чого ти, Насте, ніби журишся? Чом ти не говориш? — спитав в неї Денис.

— Не говорю, бо говорити нема чого. Я вже своє переговорила, — обізвалась Настя, і її голос задрижав. Вона ледве вдержала в очах сльози.

Од того часу Денис частіше почав одвідувати Романа. Там він бачився з Настею, там міг побалакати з нею. Баба Зінька вже бачила, що Денис знов вчащає до Романа; вона догадувалась, що Денис ходить не до Романа, а до Насті, але про те змовчувала.

"Що ж маю діяти! Не загородити ж мені двір та ворота високим тином од Дениса, щоб і птиця через його не перелетіла. Та чи обгороджуся ж тинами од парубків, коли гарну дочку маю?" — думала баба Зінька і змовчувала, ніби нічого не бачила, нічого й не знала.

Одного вечора, виходячи смерком од Романа, Денис сказав нишком Насті в сінях:

— Бери відра та виходь зараз до криниці по воду: маю тобі щось сказати.

Денис з двору, а Настя за відра та й побігла через город до криниці. Там стояв під вербами Денис. Коло криниці не було нікого.

— А що, Насте! Чи згадує коли про мене твоя мати? Що вона тепер говорить про мене?

— Ніколи й словечком не згадувала, неначе тебе й на світі нема.

— А для тебе ж. Насте, є ще я на світі?

— Ой є, й будеш, і не перебудеш! — аж крикнула Настя.

— Чи ти ж мене любиш, як і попереду любила, чи, може, вже й забулась про мене? Може, вже нагляділа інші чорні брови, інші карі очі?

— І не нагляділа, і не нагляджу. Як не буду твоя, то й нічия не буду.

— А як тебе свататимуть восени інші парубки?

— То усім хлопцям дам гарбуза, а таки на своєму поставлю. Моя мати ніколи мене не била й не лаяла, але якби вона мене лаяла, била, хоч би вона мене катувала, щоб я пішла за нелюба, а не за тебе, я б її не послухала, і таки б поставила на своєму. Присилай старостів ще раз. Може, вже мати переіначила та передумала.

— Зоре ти моя ясна! ти мені одна світиш і світитимеш для мене, поки й мого віку. А як зайдеш, моя зоре, за хмари, то й сонце навіки зайде для мене і я вмру за тобою, — сказав Денис.

Він вхопив Настю за щоки і поцілував гаряче. Хтось нагодився до криниці на далекій улиці. Настя швиденько набрала води і скочила через перелаз. Денис скочив у верби та лози й сховався.

Восени прийшли до Насті одні старости. Вона піднесла їм гарбуза. Незабаром після того прийшли й другі старости, вона й говорити до їх не схотіла і втекла з хати.

"Ой, вдалася вона в мене! ой, вдалася в мене! — бідкалася баба Зінька. — Одже ж вона таки зробить по-своєму".

Після покрови Денис знов заслав старостів до Насті. Про Дениса вже давно не ходила по селі ніяка недобра слава.

"Може, він вже вигрався, як молодий мед. Може, він і справді буде добрим чоловіком", — подумала баба Зінька і поблагословила Насті подавати старостам вишивані рушники.

— От тепер я, мамо, знов стала весела, неначе це я сьогодні вдруге на світ народилась! — говорила Настя до матері.

— Ну то й добре, коли ти щаслива. Та вже й Денис став не той, що був попереду. Справлю ж я для тебе веселе весілля, бо це вже останнє весілля в моїй хаті, — говорила баба Зінька до Насті.

Видавши Настю заміж, баба Зінька зісталася сама в своїй просторній світлиці з кімнатою.

"Отепер вже я відпочину на старості літ. Соломія робоча та проворна, усе діло поробить і за себе, і за мене. Буду собі тихо жити, богу молитись та до церкви ходити, поки бог прийме мою душу", — думала баба Зінька, сидячи в своїй просторній світлиці.

До різдва прожила баба Зінька окроми од сина та невістки, але далі не видержала. Вона звикла до гурту, до великої сім'ї. Виглядівши та поженивши багато синів, баба Зінька звикла, щоб коло неї в хаті вешталися люде, щоб коло неї говорили, співали, щоб у хаті пустували та бавились діти. Робоча та невсипуща зроду, вона недовго видержала в самотині.

Перед різдвом в Соломії родився син. Родиво було важке: дитина родилась нечасна. Соломія насилу одужала. Баба Зінька ніяк не могла всидіти в своїй світлиці. Як тільки вона чула через сіни, що в противній хаті плаче дитина, зараз бігла туди. щоб доглядіти дитини. Не сиділось самій бабі в просторній хаті.

— Переходь, Романе, в мою світлицю, бо мене, стару, нудьга бере без людей. Чогось мені здається, ніби дні стали довгі, як море, а ночі ще довші. Я буду жити в маленькій кімнаті, а ти з Соломією живи в світлиці. Твоя хатинка буде нам за комірчину або за хижку, — сказала баба Зінька Романові.

Незабаром Роман з Соломією перейшли жити на материну половину. Запищала дитина в хаті; заспівала Соломія колискових пісень, колишучи дитину, а бабі Зіньці знов стало веселіше жити на світі: знов для баби дні

стали ніби коротші, а ночі не такі довгі. Соломія поралась коло печі, баба доглядала дитини. Сім'я жила тихо та спокійно. Бабі Зіньці ніколи не доводилось нарікати, що взяла собі за невістку крутілку.

Через два роки Соломія вже мала й дочку, і після того в неї вже не було дітей. Вона була така весела та співуча, як і попереду, все жартувала та пустувала, але й до діла бралася.

Мати втішалася унуками та хвалилась перед сусідами своєю невісткою, що вона й весела, й робоча, і добра до дітей, добра й до людей.

— Господи, яка добра Соломія! — не раз хвалилася баба Зінька молодицям. — Як тільки почує, що на кутку в когось заслабне дитина, то вже вона й там! Забіжить разів зо два, зо три на день, подивиться, розпитає, попросить в мене молока і однесе дитині, бо в мене, хвалити бога, дійна корова сливе ніколи не переводиться. А коли вдень або вночі де трапиться пожежа, вона кидає усе та й біжить на пожежу, щоб рятувати; виносить з хати, з комори і винесе більше за двох, бо проворна та прудка, як метіль. Раз уночі на кутку зайнялося сім хат. Вона схопилася як несамовита, побігла, наскочила в дворі коло однієї хати на погріб; погріб зверху вже обгорів, а вона й шурхнула в той погріб, так що вже чоловіки спустили в яму два дрючки, і вона по дрючках видряпалася з ями, ніби кішка.

Малі діти то плакали, то пустували в хаті й перебаранчали Романові читати книжки та молитись богу. Він опорядив малу хатину, прибрав в хаті чепурненько, застелив стіл чистою скатеркою, заквітчав образи усяким зіллям; повісив на образи вишивані рушники, ще й звелів столярові виточити два дерев'яні високі підсвічники, такі як в церкві стоять перед іконостасом. Столяр виточив підсвічники, маляр помалював їх ясно-зеленою фарбою, а Роман повирізував з паперу кружала і понакладав зверху на підсвічники, щоб вони не позакапувались воском. Він бачив такі підсвічники в Лаврі в Києві, в келії одного послушника, котрий був родом з Терешок і навіть близький Романів сусіда; такі

підсвічники припали Романові до вподоби, і йому заманулось поставити такі самі в своїй хаті.

В неділю або в свято Роман світив свічки, засвічував лампадку перед образами, кадив з покришки ладаном і сідав за столом читати "Мінею" або "Житія святих" або ставав перед образами і молився богу. Маленька Романова хатина стала схожа на якийсь маленький притвор у церкві.

Стара мати ласкаво поглядала, як. син прибирав та опоряджав свою хатину, але Соломії все це дуже не сподобалось.

— Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його ані приступу! — говорила Соломія до матері.

— Нехай, дочко, зачиняється та читає про святе та боже. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії, — а робити усяку роботу, хвалити бога, в нас є кому. Хоч я й стара, але не люблю сидіти дурнички, згорнувши руки.

Вже й діти попідростали. Синові вже пішов дев'ятий рік. Роман не хотів посилати його до школи вчитись і почав сам вчити його читати та писати.

— Не хочу я посилати свого хлопця до школи, — говорив Роман до матері, — там гармидер, галас; хлопці б'ються, та лаються, та дуріють. Хлопець мій трохи слабовитий та дуже смирний; там школярі заскубуть його та заклюють, як курча. Я й сам його вивчу і читати й писати.

І Роман сам почав вчити свого сина в своїй маленькій кімнатці. Через рік він почав вчити читати й дівчину. Роман не любив, як Соломія або мати заходила в його кімнату в той час, коли він вчив дітей.

— Не ходи вже, дочко, в противну хату, як Роман сяде коло книжок з дітьми. Нехай вчить дітей та до розуму доводить. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії.

— Але, мамо, Роман вже геть-то засиджується з дітьми в тій хаті за книжками, а про роботу й не дбає: і до волів в загороду не заглядає, і коня не доглядає. Якби не я, то воли й кінь стояли б в загороді цілий день ненапоєні й ненагодовані. А Роман тільки й знає, що свої книжки, — гомоніла Соломія.

— То й побіжи, дочко, сама та й напій і воли, і коня. Роман не гайнує дармо часу: і він діло робить, — виправдувала баба Зінька свого сина, — ти ж бачиш, дочко, що Роман не цілий таки день сидить з дітьми за наукою, він же і молотить, і віє, і до млина возить, і в клуні прибирає. А ти ставай йому до помочі, поки діти вивчаться.

Але Соломії прийшлося вже й дуже часто ставати до помочі свойому чоловікові. Одначе вона скрізь увивалась, скрізь встигала в роботі і в хаті, і в дворі, ще й на току та в клуні Романові помагала.

Цілу осінь і зиму Роман вчив щодня своїх дітей, засівши в невеличкій кімнаті, де було тихо, де ніхто йому не перебаранчав. В неділю або в свята по обіді він звичайно йшов у ту хатину, сідав коло стола, розгортав яку-небудь церковну книгу і читав її голосно. За книгою він сидів не одну годину, сидів довго, бо дуже любив читати книги.

Раз в великий піст, в неділю на середопісті, Соломія сиділа з матір'ю в світлиці і нудила світом. Мати налагодилась лягти одпочити. Діти бігали по хаті і гралися. Роман сидів в своїй кімнаті за книжкою. Соломія надумалась піти до Романа пожартувати. Він вже давно не звертав на неї жадної вваги.

Соломія увійшла в кімнату і стала коло порога. Роман сидів коло стола, згорбивши спину і нагнувшись над здоровою книжкою. Він стиха

бубонів, читаючи книжку. Соломія лузала насіння і збирала лушпайки в жменю.

Довгенько вона стояла мовчки коло дверей, але Роман читав і не оглядався. Соломія підступила до його з-за спини й обвила його шию руками. Роман тихо одкинув її руки набік на свої плечі і все-таки бубонів, читаючи далі та перегортаючи листок книжки.

Соломія сипнула на листок книжки повнісіньку жменю насіння. Роман перестав бубоніти; насіння закрило стрічки. Він згорнув насіння долонею на стіл і знову почав читати.

— Не дурій-бо, Соломіє! Ти не даєш мені читати, — тихо обізвався Роман.

Соломія обійшла стіл і сіла на лаві проти Романа. Вона дивилась на його біле високе чоло та на віка, спущені на очі.

— Та годі вже тобі читати! Йди до світлиці та побалакай з нами, — почала говорити Соломія, — зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить, мов квочка в обичайці. Ходім в світлицю!

— То йди собі в світлицю, коли хоч! Там же ж мати. Говори з нею, а я буду читати.

— Яка там розмова з матір'ю! Мати сидять на лежанці, та тільки все позіхають та позіхають, та рота хрестять. Кидай оту книжку та ходім у гості до батька.

— Одчепися од моєї душі! Йди сама до батька, а я прийду перегодя, — говорив Роман і все-таки не підводив голови од книжки, навіть не глянув на Соломію.

— Та кидай оту книжку! Оце прилип до тієї книжки, неначе муха до меду. Вставай та одягай жупан.

Соломія схопилася з місця і потягла книжку до себе через стіл. Роман вхопився за книжку обома руками і не пускав.

— Оце причепилася причепа! Потривай, дочитаю листка!

— Коли ти в гаспида цю книжку дочитаєш? Дивися, скільки ще їй до кінця, до другої палятурки. Поки дочитаєш, то й смеркне.

— Та не до другої палятурки, а до оцього значка на другому листку! Дивися, ось намальована квіточка і написано: кінець. Оце ж і кінець.

— Та не бреши. Я тебе вже добре знаю! Хіба мало отаких квіточок понамальовувано в цій книжці? Це ти мене дуриш.

— Та не дурю! Ось тутечки ж написано: кінець. От дивись! Ото дурна!

— Мені все одно, що воно там написано, бо я його незугарна прочитати. А ти не бреши! Кидай книжку, бо я вхоплю оту книжку та тебе нею по спині та по потилиці.

Соломія вхопила книжку, замірилась на Романа і вже хотіла і справді телепнути нею по спині свого чоловіка. Роман одняв од неї книжку, знов розгорнув і знов почав водити очима по стрічках. Соломія кинула на книжку жменю лушпиння і зареготалась. Їй хотілось чарувати Романа сміхом та очима, хотілось пожартувати з ним, а він не дивився на неї, ще й почав сердитись.

— Ну не лишенько мені з цією молодицею! Причепилася, як реп'ях.

— Реп'ях, та ще й здоровий та колький! — сказала Соломія. — Такий реп'ях, що як влипне, то сплоха не одірвеш. Вставай-бо, вставай! Ти все за книжкою та за книжкою, а про мене й забуваєш, і ніколи не пожартуєш зо мною.

Соломія моргнула на його чорними бровами. Роман липнув на неї очима, і чорні брови вдержали на собі його тихий погляд.

— Хіба ти молоденька дівчина, щоб жартувати а тобою?

— Атож! Я й досі неначе молоденька дівчина: все б жартувала, все б співала, а ти чогось неначе з'їхав з глузду, мов той старий дід. Ой ти, старий опеньку!

Соломія схопилась з місця, оббігла позад Романа, вхопила обома руками стільця, на котрому сидів Роман, і потягла з усієї сили. Роман поїхав на стільці назад і трохи не шелепнувся додолу. Соломія висмикнула з-під його стільця.

А ба, таки встав! — крикнула Соломія і зареготалась на усю хату.

Чи ти здуріла, чи знавісніла сьогодні! І досі така дурна, як і дівкою була. Дуріє, неначе маленька дитина,— говорив Роман і вже починав сердитись,— оддай стільця. Вона не пускала. Романові доконечне хотілось дочитати листка до кінця. Він був дуже зацікавлений знати кінець житія, а Соломія неначе зумисне дражнилась з ним. Роман вже розсердився. Він силоміць вирвав в жінки стільця й пхнув її з усієї сили. Соломія аж сторчака дала. Вона обідилась, сіла на полу й надулась.

Ще й досі між ними не було колотнечі од того часу, як вони побрались. Роман жалував Соломію, а Соломія ніколи не сперечалась з ним. Але вона була самолюбна й гоноровита на вдачу. Соломія дуже обидилась зневагою, сиділа мовчки і тільки скоса поглядала на Романа. А Роман знов сів на стільці і нишком дочитував кінець оповідання.

В хаті стало так тихо, що через сіни було чуть, як пустували малі діти, як стара мати гомоніла на їх. Соломія сиділа тихо і навіть перестала лузати насіння. Вона держат ла в одній стуленій жмені насіння, поклавши руку на коліно. В очах її виступили сльози і лисніли двома крапельками в куточках вік. Вона скоса поглядала на Романа і ждала, коли він скінчить своє читання. Але Роман все читав нишком і не зводив очей з книжки. Вже він дочитав до кінця оповідання, але все сидів над книжкою і дивився на листок, хоч і не читав далі. Він розсердився на Соломію.

"Ану, чи гляне на мене, як дочитає до кінця? — думала Соломія, поглядаючи скоса на Романа. — Як подивиться на мене, то то буде знак, що він не сердиться на мене".

Соломія довгенько сиділа мовчки і ждала. Роман довгенько дивився в книжку і не читав. Потім він почав навіщось перегортувати листки, неначе чогось шукав в книжці. Товсті здорові листки шелестіли й лускали. Роман мовчав й супив брови. Соломія мовчала, і тільки було чути виразно в хаті шелест твердих цупких листків. Вона посиділа, помовчала ще трохи, а далі знов почала лузати насіння.

Соломія знала, що як Роман розсердиться чого-небудь трохи, то не говорить три дні, а як розсердиться здорово, то не говорить тиждень. Тим часом весела й говорюча Соломія, хоч було й розсердиться чого на Романа, але через одну-другу хвилину не втерпить, щоб не заговорити. В неї гнів був гнівом, а розмова була розмовою сама по собі, і одно не перебаранчало другому. Романова насупленість та мовчання дуже не подобались Соломії.

Молодій молодиці вже й остогидло сидіти мовчки та слухати, як шелестять листки в Романових руках та лущить насіння в її зубах. Вона не втерпіла і почала зачіпати Романа.

— Чи ти ще довго будеш перегортувати оті листки? — спитала вона в Романа.

Роман супив брови й мовчав, а потім перестав перегортати листки і ніби почав читати, ще й головою водив, але він нічого не читав, тільки дивився на книжку.

— Ти мене, Романе, вже не любиш: ніколи не поговориш зо мною по-людській, не смієшся до мене, не жартуєш зо мною, як було колись, неначе я тобі стала не жінка, а якась сусіда, та ще й негарна сусіда, кирпата та мизата. Я люблю таких людей, що любенько балакають зо мною, балакають щиро та весело та з жартами од щирого серця, не таяться з своїми думками, а розказують усе, що в їх на думці. А ти все мовчиш та щось думаєш, похнюпившись; все насуплюєш брови та надимаєш губи, неначе тобі брови й губи покорчило. Колись ти був не такий, а тепер ти ніби не той став. Все ти за книжками, та за книжками, та з дітьми. А коли заговориш зо мною, то вже не так ласкаво, як колись попереду. Ет, з таким чоловіком! Шкода мені моїх гарних очей та тонких брів! Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, неначе загорнув їх у ту книжку.

І Соломія встала, підступила до невеличкого дзеркальця, котре висіло на стіні коло вікна, і глянула на свої очі та на свої брови. Роздратована Романовою невважливістю, вона розчервонілась, розгорілась. Очі блищали, а щоки стали червоні до самих висків. Вона стала гарна, як перша півонія в зеленому листі, а Роман ледве глянув на неї своїми сонними задуманими очима.

Соломія одвернулась од дзеркальця і високо підняла голову, ще й очі підвела вгору.

— Романе! в мене вже суконний жупан старий. Швидко будуть справляти празник мироносиць. Як я буду носити хрест кругом церкви в старому жупані? І торік мені сором було виступати перед людьми з хрестом в старому жупані. Усі молодиці, що носили корогви, були в гарненьких суконних синіх жупанах, тільки одна я бігала кругом церкви в полинялому жупані, трохи не така, як старчиха.

— То надінеш цицеву нову юбку, — насилу спромігся обізватись Роман.

— Оце так! надіну оту цяцьковану юбку! Скажуть люде, що я ряба та периста, як наша телиця. Ти мені дай грошей, а я на вербному тижні піду до Білої Церкви та й наберу собі на жупан синього сукна, ще й куплю собі нову квітчасту хустку на голову та вив'яжу собі голову на диво! Отак-о, — сказала Соломія, ще й показала руками кругом голови, як вона широко вив'яже собі голову.

Роман і не глянув на неї. Соломія покрутилась, повертілась коло Романа, помовчала, а далі знов почала приставати.

— Кажи-бо, Романе, чи даси мені грошей?

Роман мовчав і дивився у вікно. Він вже давненько надумав собі купити книжок, таких, як він бачив у білоцерківській церкві на криласі, в чудовій оправі в шкуратяних палятурках.

— Чого ж ти мовчиш? Кажи, чи даси мені грошей на жупан та на хустку? Ось подивись, який мій жупан став старий!

Соломія зняла з жердки свій жупан, розгорнула і показала Романові, розіпнувши його в обох руках перед його очима. Роман липнув на його очима і знов втирив очі у вікно. Перед його очима манячів не жінчин жупан, а здорові гарні книжки з жовтими защіпками. Роман довідався, що їх виписували з Москви.

Соломія трохи подержала жупан, згорнула його, повісила на жертці, хрьопнула дверима і вийшла з хати. Вона увійшла у світлицю, сіла на лаві, підперла щоку долонею й задумалась.

— Чого ти, дочко, так задумалась? Чого це ти ніби засмутилась? — спитала в неї баба Зінька.

Соломія нічого не промовила, тільки рукою махнула до дверей.

"Щось було між ними. За щось полаялись, та не хоче вона мені казати, — подумала стара. — Ат! полаються, посердяться та й знов помиряться".

— Може, ти чим роздратувала Романа? Може, перебаранчала йому читати, одчиняла скриню, стукотіла, чого шукала? — питала мати.

— Знаю вже, що не говоритиме зо мною три дні, — насилу обізвалась Соломія і знов махнула рукою до дверей.

"Щось між ними було, та не знаю що, — думала баба Зінька, скоса поглядаючи на червоні Соломіїні щоки та сердиті блискучі очі, — я вже давненько примічаю, що Роман од Соломії якось ніби одхиляється: нема в його давнього привіту до неї. А вона ж весела та палка, як огонь. Ой, коли б чого не трапилось між ними! Он, сидить на лаві та одсапується, а вид в неї, як червона калина на сонці".

Соломія сиділа мовчки, навіть на дітей не вважала: діти завелися за якусь цяцьку, войдувались і трохи не бились за неї. Соломія не розборонила їх, встала з лави, накинула свиту і попростувала до дверей.

— Куди це ти, дочко, надумалась йти? — спитала в неї баба Зінька, неначе навздогінці.

— Піду на часину одвідати батька та матір. Вже поспіль чотири тижні я не була в гостях в батька, — сказала Соломія і хапком вийшла з хати.

"Нехай піде та розважить себе трохи в батьковій хаті. Добра молодиця, і до роботи здатна, але любить і себе розважити в веселому товаристві. Ой, не до пари їй мій тихий Роман, не до пари! Він осовується та осовується, а вона однаковісінька, неначе вчора дівчиною була і сьогодні заміж вийшла".

Тим часом Роман, нагадавши про ті гарні книжки, котрі він бачив в Білій Церкві на криласі, ніяк не міг про їх забути. Вони так і манячіли в його перед очима з добрящими й гарними палятурками з золотими смужками Та блискучими написами. Він накинув свитину і пішов до батюшки на пораду.

— Батюшко! — сказав Роман, увійшовши в батюшчину кімнату і поздоровкавшись. — Я вже маю свою біблію, а це ще я думаю виписати собі з Москви дві книжки "Житій святих" та одну "Мінею", та не знаю, як писати й куди писати; я бачив в вас листок з оповістками про ті книги. Будьте ласкаві, прошу вас, покажіть мені той листок; пам'ятаю, що там і понамальовувані книги, які є в того купця.

Батюшка виніс з своєї кімнати здоровий лист оповістки одного московського купця, на котрому і справді були намальовані ізразці євангелій та інших церковних книг. Роман вибрав собі три книги по тих малюнках. Книги коштували десять карбованців.

— Нащо ж ти, Романе, хочеш виписувати "Мінею"? Там же канони та тропарі! Це не те, що "Житія", — сказав батюшка.

— Люблю й це читати, та ще люблю, щоб книги були мої і в моїй хаті. Коли схочу, розгорну та й читатиму, — сказав Роман.

Батюшка написав для Романа лист в Москву до купця. Роман виклав на стіл десять карбованців, і батюшка вкупі з своїми листами другого дня одправив і Романів лист на пошту до Білої Церкви.

Після провід, перед самими мироносицями батюшка покликав Романа. Книжки вже були прислані з пошти. Роман приніс книги додому і показав матері та Соломії.

Книжки були здорові, в шкуратяній оправі, з жовтими защіпками, з червоними та золотими смужками на корінцях. ще й всередині книжок

були вкладені закладки з червоних та синіх стрічок. Роман розіклав книжки в себе на столі. Новенькі книжки аж лисніли проти вікна на сонці. Роман не міг ними намилуватись, одходив до порога, дивився на їх здалеки, розгортав, оглядав оправу. Бабі Зіньці дуже сподобались книжки. Соломія неначе сердилась на ті книжки, поглядала на їх сердитими очима.

— Ой, гарні ж книги! Господи, які гарні! — говорила баба Зінька, придивляючись близько до поцяцькованих палятурок та блискучих защіпок. — Але ж дорого, сину, ти заплатив за їх! Де ж пак, аж десять карбованців! Овва! Чималі гроші!

— Втелющив бог зна на що десять карбованців, — обізвалась сердито Соломія, — не бійсь — не справив мені нового суконного жупана та нової хустки на мироносиць, а собі книжок то й накупив. Хіба я здобрію цими книжками? Хіба я носитиму їх кругом церкви на мироносиць або почеплю їх на себе?

Мати глянула на Соломію, потім на Романа і догадалась, чого Соломія стала невесела, супила брови і поглядала на Романа сердито.

— Не журись, дочко! Поживете, то й купите собі і жупани, й нові свити, — обізвалась вона ласкавим голосом до Соломії. — А книги дорогі! Ой, дорогі! Де ж таки, аж десять карбованців коштують! Овва!

— Але ж, мамо, книги, як золото! Я б і двадцять дав за їх, — сказав Роман.

— Що гарні, то гарні, нігде правди діти, — сказала стара. І вона одійшла трохи од стола, підперла щоку долонею і довго дивилась на лиснючі та поцяцьковані смужками книжки.

Роман поставив усі три книжки на столі сторч, як ставлять євангелії на престолі, мабуть, задля того, щоб їх було видніше, знов оступився од

стола на кілька ступенів і ще довго дивився на їх та милувався ними. Три пречудові книжки закрасили і стіл, і навіть усю хату.

— Ці книжки будуть окрасою нашої хати. Перенеси їх, сину, в велику світлицю та постав на столі, щоб хоч люде бачили та знали, які ти книжки вмієш читати, — сказала стара, не втерпівши, щоб не похвалитись і книгами, і сином перед людьми.

Соломія і не дивилась на ті книги, неначе сердилась на їх. Вона швиденько вийшла з хати, а баба Зінька та Роман ще довгенько стояли та милувались книжками, неначе діти гарними цяцьками.

Настала неділя мироносиць. Соломії довелося носити хрест кругом церкви в старому жупані і в старій хустці. І те свято для молодої молодиці здавалось буднем. Вже вона не бігала бігцем кругом церкви, високо піднявши вгору хрест, а насилу пленталась, похиливши голову, їй здавалось, що усі люде доконечне дивляться на витертий жупан на спині та на полинялі червоні квітки та червоні торочки хустки на голові.

Вже недалечко були й зелені святки, а Роман і гадки не мав справляти для Соломії нову одежу. Соломія вже і не допоминалась і не вимагала.

Весною Соломія примітила, що Роман частенько ходить в невеличкий лісок і сидить там довгенько. Лісок був недалечко од хат, за широким зеленим вигоном, на котрому пастушки-хлопці завсігди пасли ватаги овець та ягнят. Роман ходив у ліс часом зранку, часом надвечір, і не було неділі або якого свята, щоб він не пішов у той лісок. Соломія примітила це і почала слідкувати за ним.

"І чого то він ходить у той лісок? — думала Соломія. — Якби ходив по ягоди або по гриби, то щось приносив би додому; а то нічого додому не приносить, а сидить в лісі довгенько. Може, там його жде та виглядає яка дівчина або молодиця? Може, він наглядів де очі, кращі за мої, а

брови чорніші? Щось таке та є! Недурно він і не жартує зо мною, і не говорить до мене ласкаво та любенько".

Однієї неділі надвечір Соломія угляділа, що Роман надів бриля і попростував через вигін у лісок. Мати звеліла того дня одвезти мливо до млина, бо вже зісталось мало борошна, а Роман десь зник, неначе крізь землю пішов. Довго ждала його мати, а він не приходив. Соломія викотила воза, знайшла мазницю, помазала воза, принесла ярмо, начепила на вола та все ждала Романа, щоб він їхав до млина. "Це він сидить в лісі. А побіжу я та підгляджу, що він там робить", — подумала Соломія. Вона наділа юбку і побігла до ліска, але не навпростець стежкою через вигін, а поза людськими городами та хатами. Обійшла вона поза вигоном, обминула закруглений лісок, перелізла через окіп, потім скочила через старий тин на окопі, та так швидко, що й старий тин поламала.

"Ой боже мій! коли б часом не вглядів мене козак-лісовик, а то ще й причепиться, що я потрощила тин", — думала Соломія, озираючись на всі боки.

Вона прожогом кинулась в гущавину і пішла вздовж лісу, поглядаючи на довгу вузьку прогалину, котра тяглася, неначе зелена стрічка, між лісом і рядками зеленої, молодої, недавно насадженої паном сосни, понад самісіньким піскуватим окопом. Довго вона йшла та плуталась в густих кущах папороті та всякого лісового зілля, все поглядаючи на зелену прогалину. Романа нігде не було. Через лісок слалися стежечки, неначе розстелені рушники, збігалися, розходилися, перетинали одна одну навхрест, простягаючись через лісок до людських полів по другий бік ліска. На одній стежці бігли два маленькі хлопчики. Соломія спитала в їх, чи не бачили часом вони в лісі якого чоловіка.

— От там бачили! недалечко од козакової хати коло круглої галявини! — сказали хлопчики і показали Соломії пальцями, котрою стежкою треба було йти до тієї прогалини.

Соломія почимчикувала поміж деревом до того місця, де була та кругла прогалина, її брала цікавість, брало й заздріння та злість. Вона заздрівала, що Роман ходить в ліс до якоїсь молодиці або дівчини. В неї задрижали коліна, здавило коло серця. Соломія почувала, що серце затріпалось, в грудях здушило, аж дух забивало. І вона вже не йшла, не закрадалась поза деревами, а бігла бігцем, аж бадилля під ногами хрущало; і незчулась вона, як опинилась недалечке од прогалини.

От і кругла прогалина залисніла між стовбурами берези та клинків, як зелена скатерть. Соломія спинилась, стала за кущами ліщини та проскурини, окинула очима галявину од краю до краю. Романа нігде не було видко. Соломія тихісінько зайшла поза кущами і зирнула в куточок прогалини. Там біліла звалена березова колода, а на колодці сидів Роман, спершись ліктем на коліно і підперши щоку долонею. Він задумався і дивився на прогалину.

"І чого ж ото він сидить на тій колодці, втупивши очі в траву? Мабуть, когось жде…" — подумала Соломія і дух притаїла, стоячи за кущами.

Довгенько вона стояла, неначе замерла на одному місці. Вона чула, як в грудях стукотіло серце швидко-швидко, неначе хотіло вискочити з грудей, почувала, як важко дихали її груди, чула своє важке дихання і здержувала дух. А Роман все сидів на одному місці, повертаючи очі то на один бік галявини, то на другий. Галявина була пишна, як рай. Весна заквітчала й прибрала її, як молоду до вінця. З одного боку коло окопу стояли рядками молоді, недавно насаджені кругом ліска сосни. Крайній рядок коло окопу був вищий, раніше насаджений, другий рядок був нижчий. Ряди темно-зеленої сосни виступали на синьому небі, як темна широка стіна з одним нижчим виступнем. А поверх темної сизої стіни повиганялись вже височенько ясно-зелені паростки. Здавалось, ніби темно-зелена стіна була зумисне обставлена рядками чудних ясно-зелених канделябрів та чудернацьких підсвічників. Кругом галявини стояв стіною старий зелений ліс, а посередині росли три розкішні старі дуби та дві високі прозорі берези. Уся прогалина цвіла квітками, уся була пишно уквітчана, неначе розкішний перський килим. Надвечір лісок аж

гув од пташиного співу. Соловейки щебетали, аж луна в гаю розлягалась. Зозулі кували десь далеко-далеко, але їх м'який голос був виразний серед пташиного щебетання. Дрібні пташки щебетали. Десь серед лісу туркотіла жалібно одна горлиця. Здавалось, ніби на кожному дереві, в кожному кущі щебетала пташка, співав соловейко. Здавалось, ніби увесь ліс ожив після зимньої мертвоти та довгого зимнього сну, зрадів, прокинувшись, заквітчався, прибрався в зелень та квітки, став тисячоголосим і на радощах заспівав тисячею усяких голосів, співав, аж розлягався досхочу, до втоми пташиними голосами, солов'їним щебетанням. Все в гаю ніби раділо і справляло перший весняний празник кохання, веселості, щастя.

Соломія трохи постояла, одпочила і втихомирилась. Вона не зводила очей з Романа. А Роман помаленьку встав з колоди, тихою ходою перейшов через зелену прогалину, став під дубом до схід сонця, перехрестився і почав молитись богу. Помолившись богу, він знов вернувся на старе місце, ліг на траві лицем догори, завернувся і простягся на ввесь свій зріст. І знов він втупив очі в сизу стіну темної сосни, в прозорі верхи берез, через рідкий лист котрих світилося синє ясне небо, і неначе замер на одному місці.

"Лежить та, мабуть, слухає, як співають соловейки та кують зозулі. Лежить ледащо, а я для його вози мажу та ярма накладаю", — подумала Соломія. Постояла вона ще трохи, озирнулася на всі боки. Нігде не було видко ні живої душі. Недалечко од неї блиснула жовта омелга, перелетіла через прогалину, мигнула блискавкою і сповнила своїм гучним свистом прогалину, неначе в гаю сопілка заграла. Соломія аж тепер зовсім заспокоїлась: вона примітила, як мигнула жовта омелга, почула, що вона заспівала, сховавшись в листі на дубі. На козаковому дворі десь далеко заревла корова і до неї обізвалось теля. Надходив вечір. Сонце вже спускалося низько за лісом, а ліс все аж лящав од співу та щебетання.

Роман встав, перейшов тихою ходою через галявину, неначе йому була шкода кидати це місце, і потім ніби пірнув в густі сосни, вкриті

гіллям до самого низу. Він попростував стежечкою до перелазу. Соломія пірнула в ліс і побігла іншою стежечкою додому.

"Боже мій! Що це зо мною сталося? Йшла сюди гаєм, нічого не чула, неначе вуха мені позакладало. А тепер чую, як ліс гуде от пташиного співу",— подумала Соломія, хапаючись та поспішаючи додому, щоб випередити Романа.

Прибігла вона додому. Роман вже виносив мішки з пашнею з комори і складав на віз. — Де це ти, Соломіє, була? — спитав в неї Роман.

— Ходила соловейків слухати, а це наслухалась та й вернулась додому. Бач, я вже тобі й воза помазала, і ярма й занози налаштувала. А от ти так опізнився до млина. Ой хазяїне, хазяїне мій! Гляди лишень, щоб ти часом не прохазяйнував своєї долі, — сказала Соломія і важко зітхнула.

Роман подивився на неї допитливими очима, але не обізвався й словом. Він мовчки повиносив з комори мішки, поскладав на віз, поки Соломія запрягала воли, мовчки виїхав з двору та все поглядав на Соломію. А Соломія задумалась, вже й не щебетала і навіть слова не промовила до Романа.

IX

Настав робочий час. Настала оранка поля на озимину, потім косовиця, потім почалися жнива. Роман перестав вчити дітей в своїй кімнаті. Ніколи було йому й читати свої книжки. Робота йшла день у день, бігла невпинно, як гарячий кінь. Соломія втихомирилась, заспокоїлась. Життя в хаті знов плинуло, як тиха невеличка річка, тихо й рівно.

Восени, як тільки обжались і звезли хліб, Роман знов засів вчити дітей в своїй кімнаті, знов засів коло своїх книжок. Почалися довгі осінні вечори. Баба Зінька та Соломія сідали прясти; діти пустували в хаті.

Роман засвічував лампу і йшов до своєї кімнати. Йому важко було, слухати дитячий крик, важко було дивитись на гармидер в хаті. Він був радий, що знаходив собі в своїй скромній кімнатці спокій, де було тихо й чисто прибрано.

— Чом ти, Романе, не посидиш з нами? Чого ти все тікаєш до своєї кімнати? — питала в його мати.

— Коли, мамо, тут діти кричать та пустують, а мені хочеться читати книжки. Я люблю, щоб в хаті було тихо, як у монастирі.

— Чом же ти не пішов в монастир, як наш сусіда Петро, а взяв мене собі за жінку? — спитала в його Соломія.

Роман мовчки вийшов з хати. Соломія задумалась і зітхнула. Мати примітила, що Соломія зітхнула, і собі задумалась. Діти полягали спати. В хаті стало тихо. Тільки й чути було, як хурчать веретена, коли їх посукували Соломія та баба Зінька.

"Колись він не тікав од мене, не одходив од мого гребіня цілий вечір, все поглядав на мої очі, на мої брови, все говорив зо мною, неначе не міг наслухатись мого голосу. А тепер ніби зумисне запирається в своїй хаті од мене, як чернець в монастирі, все ніби одхиляється од мене, — думала Соломія, посукуючи веретено, котре спускалось аж додолу і крутилось долі, мов дзиґа, — чи він такий собі на вдачу, чи він більше вже не любить мене. Все ніби забуває про мене, неначе я в його не жінка, а наймичка".

— Чого ти, Соломіє, задумалась? І не говориш, і не щебечеш, і пісень чомусь не співаєш. Що в тебе на серці? Ти неначе вже не та стала, — промовила до Соломи баба Зінька.

— Не та стала? Я, мамо, однаковісінька і тепер, як і колись була. Я зроду не журлива і навіть журливих людей не люблю, — обізвалась

Соломія, і, щоб затаїти свої сумні думи, Соломія почала любенько та веселенько балакати з свекрухою, а далі ще й пісню почала тихеньким голосом, щоб не побудити дітей:

Ой гаю мій, гаю,

Та густий — не прогляну!

Упустила та голубонька

Та вже б не впіймаю.

Ой, хоч же впіймаю,

Та вже ж не такого:

Не приляже моє серденько

Ніколи до його?

Ця сумна пісня якось неначе сама спала на думку і проти волі й свідомості молодої молодиці була неначе протягом її глибоко захованих в серці потайних дум. Це був жаль, що вихопився в Соломії з серця проти волі, жаль за втраченим коханням, щастям, яке вона зазнала з милим.

Соломіїн голос задрижав, як дрижав огонь в маленькій лампі, котра стояла на столі. Соломія спинилась на цих словах пісні і не мала сили співати далі. Її думки знов заворушились і десь глибоко одбилися в серці. Як темні хмарки набігають несподівано на чисте синє літнє небо, важкі думи насунулись на її високе веселе чоло ніби темними хмарками і кинули темний сумний сутінок на веселі очі, на веселий вид. Соломія похилила голову до гребіня.

"Гасне в йому любов до мене. А в мені? а в моему серці? чи гасне, чи ще горить, як літнє сонце на небі? Він сам гасить моє серце… А як мені хочеться любити! Як мені жаль мого гарячого кохання! Невже погасне мов серце так зарані, так несподівано?"

Соломія здавила в своїх грудях важке зітхання: вона знала, що баба Зінька навиглядлива й розумна, вміє добре навиглядати й постерігає, які почування тривожать її душу. Соломія таїлась перед розумною та догадливою свекрухою.

"Ох, втеряла я голубонька, втеряла та вже й не знаю, чи впіймаю його! Чи приляже ще моє серденько до його? Чи привернеться коли його серце до мене? Не той він став, що був колись; ох, не той!" — думала Соломія, смикаючи пучкою тверду мичку з гребіня.

Час був пізній, а Роман не вертався з своєї кімнати. Мати вже покинула прясти, вже й богу помолилась і куняла, сидячи коло стола та ждучи Романа.

— Час вже спати. Піди, дочко, та скажи Романові, щоб ішов уже спати. Треба позапирати сінешні й хатні двері на ніч, а він не йде.

Соломія пішла в Романову кімнату і швидко вернулась.

— Казав Роман, що буде ще довгенько читати і ляже спати в своїй кімнаті, — сказала Соломія до баби Зіньки.

— Ну, то позасовуй двері засовами, та й лягаймо спати.

Соломія позасовувала двері і погасила світло. Баба Зінька зараз заснула в кімнаті. Соломія лягла коло дітей на полу в світлиці і довго не спала. Діти важко й швидко дихали, кидалися у сні, скидали з себе укривало. Соломія силкувалась заснути, а сон її не брав, а думи ворушились в голові…

Пішли осінні вечори та ночі все довші та довші. Роман все засиджувався в своїй хатині і частенько лягав там спати. І стали ті довгі вечори та темні осінні ночі ще довшими для Соломії…

Вже й різдво настало, вже й зима минала, а Роман все вчив дітей в своїй хатині, ще й третього хлопця прийняв, котрого учитель вигнав з церковної школи за те, що той був дуже неспокійний та битливий. Вже й дітям надокучило все сидіти за книжкою. Дівчинка часто просилася в баби та в Соломії, щоб пустили її погуляти з дітьми, щоб пустили на сковзалку посковзатись з дівчатами. Роман не пускав дітей. Тільки й була дітям гульня, коли Романові треба було перемолотити кільки кіп жита або проса або поїхати куди на ярмарок.

Сам Роман дуже змінився в той час. Він все ходив до церкви, співав та читав на криласі, вивчив церковний устав, як дяк. Ніколи він не пропускав ні одної служби божої, ні утрені. Він запустив собі бороду й довге волосся на голові, ще й проділив на голові проділь, неначе монастирський послушник. Соломії дуже не подобалась та борода, кругла, як лопата, русява, аж біла. На щоках з обох боків поросли бурці, та ще й чудні: вони не спускались вниз, а стриміли вбік, неначе пачоси або шматки клоччя, аж вуха закривали. Роман спостився, змарнів, зблід, спав з тіла. Очі стали здорові і витрішкуваті; рум'яні уста пожовкли. Патлата голова, кострубаті бурці, патлаті коси на голові зовсім змінили Романове гарне обличчя. Хто знав Романа молодого та гарного, той тепер не впізнав би його. Він став неначе іншим чоловіком.

— І навіщо ти, Романе, запустив оту бороду та ті патли? — нарікала на його Соломія. — Згляньcя на себе, чоловіче! Був чоловік, як повна рожа, а тепер став схожий на патлатого жида. Вже й господи! Постарівся через оту бороду та кудлаті бурці неначе на десять років.

— Ет, одчепись! Не твого розуму це діло. Неблагочестиво для мене голитись та чепуритись, — одказував Соломії Роман.

Соломія мовчала, важко зітхаючи та одвертаючи голову од пелехатого Романового обличчя.

— Романе! годі тобі вже вчити дітей, — говорила мати, — ти й дітей позамордовуєш, і сам ти нидієш.

— Не можна, мамо! треба вчити дітей дві зими, щоб вивчити їх гаразд. Я хочу вивчити сина, щоб він здав екзамен на полегкість в військовій службі. Здасть екзамен — менше прийдеться служити в москалях.

На масниці забігла до Соломії Настя, а за нею слідком прийшов і Денис. Вони забігли, щоб запросити до себе в гості Соломію та Романа. Роман в той час вчив дітей в своїй кімнаті.

— Хочеться мені вбратись в намисто, а намисто в скрині в Романовій кімнаті, їй-богу, вже боюся й доступитись до Романа, боюся йти в ту кімнату. Коли б ви, мамо, пішли та вийняли з скрині намисто. Може, він не буде на вас гримати, як на мене, — говорила до баби Зіньки Соломія.

— Не хочу я йти, не хочу перебаранчати йому. Вчення — спасенне діло, — обізвалась мати.

Соломії чогось заманулось того намиста, вона вже й сама не пам'ятала, коли вбиралась в намисто. Романова неприхильність до неї одібрала в неї охоту прибиратись та чепуритись.

— Ат! за всі голови! Про мене, нехай сердиться, а я таки піду та вийму з скрині намисто, — сказала Соломія, кинувши очима на Настю, в котрої на шиї червоніло вісім разків дорогого товстого намиста.

Соломія увійшла в кімнату веселенько та проворненько і почала одмикати скриню та шукати на дні намиста. Вона стукала віком, брязкала ключами, викидала одежу, що лежала зверху в скрині. Роман

скоса поглядав на її веселий вид, на проворні руки, а вона все поралась та тупцяла коло скрині.

— Чи ти швидко перестанеш стукотіти та бряжчати? — обізвався Роман, підвівши голову, нахилену над книжкою.

— Ат! одчепись! Перестану, як знайду те, що треба. Отам Денис та Настя прийшли просити мене й тебе до себе в гості, та це я думаю прибратись в червоне намисто!

Може, мене там якийсь бородань полюбить, коли свій бородань…

Соломія схаменулась і замовкла, глянувши на дітей.

— Годі вже тобі отам стукати та гуркати. Ти б уже краще йшла собі або з хати, або в гості та мені не перебаранчала.

— Оце, який ти став недоторканий. Ти ладен мене і в хати випхнути, така я тепер стала тобі нелюба. Але мені є тут діло. Що треба, то треба, — говорила веселенько Соломія та все шпурляла з скрині то свої сап'янці, то усяку одежину, доки знайшла на самому дні своє червоне намисто.

— Кидай лишень книжки та прибирайся швидше, бо там в світлиці Денис та Настя нас ждуть. Певно, будем колодки парубкам чепляти або родини колодки справляти, колодку в пелюшки сповивати. Нагуляємось і наспіваємось, бо тепер же масниця, — сказала Соломія і брязнула разками намиста.

— Йди з хати, бо мені треба скінчити своє діло в школярами. Я потім прийду, — обізвався Роман.

— Ет! одчепись з своїми школярами! Ти б краще зробив, якби на сьогорічні мироносиці справив мені гарного суконного синього жупана. А то ні собі, ні мені нічого гарного не справляєш.

— Навіщо те гарне убрання? Хіба хочеш бога гнівити, чи що?

— Чим бога гнівити? Синім жупаном? Оце сказав! То це, по-твоєму, усі молодиці та дівчата, що ходять в синіх жупанах, гнівлять бога? Схаменися, чоловіче! А я б оце вбралась в суконний жупан, йдучи в гості. А до жупана пристає червоне намисто!

І Соломія стала перед дзеркальцем і почепила собі на шию намисто, в'являючи собі, що на ній надітий новий синій жупан. Вона обернулась до Романа, щоб показати, яка вона гарна в червоному намисті і як вона була б ще краща, якби до того намиста та ще и синій жупан.

— Ой гарно! Господи, як гарно! — обізвався насмішкувато Роман. — По-моєму, молодицям до церкви не слід би і вбиратись в червоні намиста.

— Ще що вигадай! Може б, ти заборонив нам і танцювати? А ми ось в гостях вдаримо такого тропака, що аж діл двигтітиме! Отак-о! — сказала Соломія.

Вона оступилась от дзеркальця, крутнулась і сюди й туди і вдарила легенько тропака проти самісінької патлатої Романової голови.

— Ти й досі така дурна, як і давно була. Тобібусе крутитись та вертітись.

— А ти, скуп'яго! Он позапускав чортзна-що ні своїх щоках: дивись, он поросло якесь клоччя, якісь пачоси, аж гидко дивитись.

Соломія крутнулась на одній нозі і одвернула лице од Романа.

— Був чоловік як чоловік, а тепер звівся на якогось кудланя. Гидко на тебе й глянути. Сидить, як сова на клуні, та тільки сірі баньки витріщає на мене. Ой, не люблю й не дишу!

— Йди собі к дідьку з хати! — підняв голос Роман.

— Ба не піду, бо маю право! Йди сам з хати, коли тобі треба! — заговорила вже сердито Соломія і кинулась вкладати в скриню повиймані та порозкладані речі.

— Йди, кажу тобі.

— Ба не піду, доки не поскладаю усього в скриню. А ви, діти, йдіть вже гуляти, бо й ваша мати і батько гуляти підуть.

Почувши те, діти миттю позакривали книжки і, як ті птиці, шугнули з хати. Роман тільки очі витріщав з того дива то на жінку, то на втікаючих дітей.

— Ти мені школу розігнала!

— І добре зробила! — обізвалась Соломія, з серцем стукнувши віком та замикаючи скриню.

— Ти чортзна-що зробила з твоїм дурним розумом, — сказав сердито Роман. — Хіба ж оце я один вчу дітей дома? Адже ж на Григорах і Кравченко вчить чужі діти дома, і Петренко на Злодіївці вчить чотири хлопці! Що це ти вигадала?

— Ті вчать, бо вони не мають поля. Вони цим на хліб собі заробляють. А в тебе поле, в тебе господарство! Я тобі служу і за наймичку і за наймита, а ти ні про що не дбаєш, тільки про книжки та про молитви.

— Невже я таки ні про що не дбаю, тільки про книжки та про молитви? Я ж не кидаюсь і діла. Це на тебе примхи напали.

— Добрі примхи! Поки ти мене любив, я для тебе робила: я робила свою й твою роботу. Тепер я тобі не жінка, а тільки наймичка. Спасибі тобі за таку ласку.

Соломія дзенькнула ключем в замку і посунула скриню під стіну. Вона стала перед самим лицем Романа, червона од гніву. Попереду вона все говорила з ним пустуючи та жартуючи, бо рідко коли сердилась. Тепер, зобіджена зневагою свого чоловіка й байдужістю до її краси, вона розлютувалась. Вона була сердита, що не може вернути згасаючого кохання і в йому і в собі.

— Сидить розкудланий, розпатланий, витріщивши очі! Подивись он в те дзеркало, на що ти став схожий! Колись був пишний, як повний місяць, а тепер став якимсь виродком. Я тебе любила, як літнє сонце. А ти неначе вкрав з неба сонце серед дня і сховав од мене. Мені світ став немилий. А ти викрав з мого серця любов крапля за краплею. Кого ж я буду любити? З ким буду тішити свою душу?

Соломія вже говорила, неначе голосила. Бідна молодиця почувала, що в її серці щось втрачує заживок, щось помаленьку замирає, от-от вмре…

— Кого я буду любити… гм… Оце так штука!

— Нікого не люби, — сумно обізвався Роман, — тим молодицям чортзна-що на думку приходить.

— Нікого не люби… коли ж я хочу любити, — обізвалась Соломія.

— Це вже хтось тобі навис на очі. Щось. таке та є! — обізвався Роман.

— Ніхто мені не навис на очі. Я тебе полюбила і більше нікого в світі не буду любити.

Соломія і справді своїм серцем була схожа на пишну квітку теплих країв, котра раз тільки викидає одно стебло, раз цвіте і потім навіки посихає. Соломія раз полюбила на своєму віку, полюбила гаряче і вдруге вже не могла кохати іншого.

— Подивися на себе! На кого ти тепер став схожий: кудлатий, пелехатий, неначе в клоччя вбрав голову. Ой господи! Не то жид пелехатий, не то пасічник, не то дяк, не то лірник, що співає Лазаря на ярмарках. Сидить, вилупивши очі, мов та жаба на купині. Ти хоч би для мене прибрався, та обголився, та причепурився. А то став якимсь спасенником та святенником; ти хочеш присвятитись, а я хочу жити й любити!

Соломія вхопила ножниці, котрі лежали на столі, і кинулась до Романа.

— Дай сюди оті патли! Я тобі чисто пообтинаю оті пачоси на щоках, оту бороду, оті коси, то, може, знов станеш гарний, який ти колись був.

І Роман не зоглядівся, як Соломія чикнула ножницями, одтяла йому стремкі бурці з одного боку, а потім одшматувала клапоть русявої бороди.

— Чи ти здуріла сьогодні, чи знавісніла! — обізвався Роман, схопившись з стільця. — Ну та й вітрогонка ж ти навісна!

Він в одну мить вхопив її за руку, вирвав ножниці, потім вхопив її за шию, одчинив двері і пхнув у сіни в усієї сили. Соломія неначе перелетіла вузькі сіни і вдарилась об двері противної хати, аж двері загули. Денис кинувся до дверей і одчинив їх. Перед дверима стояла Соломія і плакала. В неї щоки лисніли од сліз.

— Що це таке? Що сталося? — крикнув Денис. Соломія обернулась назад, побігла через сіни, одхилила двері в Романову кімнату і крикнула пронизуватим, неначе не своїм голосом.

— Я тебе зненавиділа! Ти мені противний! Поганий! Гидкий! Я тебе покину, наймуся за наймичку, а з тобою не буду жити, не буду!

Вона гуркнула Романовими дверима, вскочила в світлицю, сіла на лаві коло мисника, обернула голову до стіни і заплакала, закривши лице ліктем та засуканим по лікоть рукавом сорочки.

— Чого це ти, дочко, розплакалась? Що там у вас в Романом скоїлось? — питала в Соломії баба Зінька.

Соломія плакала, аж хлипала, як дитина. Діти замовкли і тільки поглядали на Соломію. Дівчина й собі скривилась і була напоготові заплакати. Настя й Денис мовчали.

— Чого це ви полаялись? — спитав Денис в Соломії. Соломія мовчала і втирала сльози рукавом.

— Єт! звичайна річ. Полаялись та й помиряться. Хвалить бога, що не побились; в других і це буває, — обізвалась баба Зінька неначе спокійненько, але в неї на душі було зовсім не спокійненько; вона вже давно примітила, що між Романом та Соломією є якась незгода, що любов і згода між ними згасає. Баба задумалась.

— А ходімо до Романа та скажемо, щоб він одягався та йшов до нас в гості, — промовила Настя до Дениса.

Вона увійшла до Романа в хату. Роман сидів на стільці коло стола. Коло його на долівці валялися шматки бурців та бороди. В Романа не ставало одного бурця, а борода стриміла з здоровим визубнем з одного боку, неначе вищерблена лопата. Роман був смішний з нерівною,

вищербленою бородою та з одним бурцем, котрий стримів, як шматок клоччя, приліплений коло одного вуха.

— Ой лишечко, який ти смішний! — крикнула Настя на всю хату і зареготалась.

— Хто це тобі покалічив бороду та бурці? — спитав Денис.

— Та ота ж навіжена стрибуха, — тихо обізвався Роман.

— І добре зробила. Їй-богу, я б і сама це зробила, якби Денис був такий патлач, як оце ти, — сказала Настя.

— Але з такою бородою не можна тобі йти між люде, — обізвався Денис.

— Авжеж не можна, бо тепер на тебе і твої собаки брехатимуть, — сказала Настя.

— Давай я тобі зрівняю бороду, — промовив Денис, взявши ножниці.

— Геть, — сказав Роман, — я сам зрівняю. І він взяв ножниці, став перед дзеркалом і підтяв бороду кругом, ще й другого бурця обстриг.

— Ой Романе! тепер ти став схожий на посмітюху або на старого німця, — промовила Настя.

Роман одягся і вийшов у світлицю. Соломія вже переплакала і мила миски та полумиски. Вбігла й Настя і розказала матері, як Соломія обчикрижила Романові бурці та бороду.

— Одягайся, Соломіє, бо вже затого й вечір буде, — сказала Настя.

Соломія одяглася і навіть не глянула на Романа. Усі вони вийшли з хати. Зосталася в хаті баба Зінька з дітьми та своїми невеселими думами.

"Ох, не борода, не патли винні! — думала баба Зінька.— Щось між ними починається погане. Роман осунувся, мов старий дід, хоч за пасічника його садови в пасіку. Ой, коли б чого не вийшло між ними поганого".

А тим часом Соломія йшла в гості поруч з Настею та Денисом і щебетала, неначе того дня ніякого змагання й сварки в неї з Романом не було. Тільки до Романа вона й слова не промовила.

В Денисовій хаті вже збирались гості, сходились молодиці. Денис, оженившись, поставив собі нову здорову хату в кімнатою. Світлиця була просторна, кімната на помості. Вікна були чималі, на шість шибок. І в світлиці, і в кімнаті на стінах були понавішувані здорові нові образи, котрі веселили світлі хати ясними різкими свіжими фарбами. Денис став добрим господарем, прикупив собі землі, розвів добре господарство. Настя вдалася на свою матір і була невсипуща господиня.

Поприходили в гості й парубки, котрим молодиці почепляли колодки. Вони поставили могорича, а Настя наварила вареників. Випивши по чарці — по другій, молодиці почали дуріти та сповивати повивачем колодку, убгавши її в пелюшки. Почалися смішки та жарти. Соломія усім давала привід, смішила усіх і сама реготалась, неначе вона й не змагалась і не лаялась з Романом того таки дня. Довго усі гості пили та гуляли, грали в піжмурки, в тісної баби. Один парубок заграв на сопілку козачка. Молодиці почали танцювати. Соломія танцювала, щебетала, з усіма жартувала. Вона хотіла піснями, танцями та жартами запаморочити своє затаєне горе, як п'яниці заливають лихо горілкою. Але недавня сварка з Романом неначе іскорками вилітала з її гострих очей. В очах її часом блискав гнів; іскри гніву часом неначе проривались через веселі блискучі очі і сипались в порожній простір, падали часом на одну мить і на Романа. Увесь вечір вона ні разу не пожартувала з Романом, не зачепила його й словом, неначе його й в хаті не було. Соломія крутилась, вертілась,

співала й танцювала так, як давно вже не веселилась. Але затаєне горе, заховані муки визирали через дикий блиск очей.

Роман сидів цілий вечір мовчки і тільки дивився сумними очима на ті пустощі молодиць, парубків та чоловіків. Од того смутку він не минав ні однієї чарки.

— На що це ти, Романе, так обчекрижив собі бороду, неначе німець? — питали в Романа молодиці.

— Щоб Соломія мене більше любила, — знехотя обізвався Роман і подивився на Соломію.

А Соломія тільки зирнула на його гострим та швидким поглядом. Неначе огнем сипнули її очі. В очах блиснула ненависть.

Тим часом молодиці сповили на лаві колодку, обмотали її повивачем, а Соломія вхопила колодку, взяла її на руки, неначе дитину, і понесла до стола. Вона пищала, вдавала голосом, неначебто та дитина плаче. Молодиці пішли за Соломією слідком і заспівали колискової пісні. Не доходячи до стола, Соломія спіткнулась і впустила колодку додолу. Здійнявши руки вгору, Соломія несамовито крикнула, неначебто вона й справді впустила живу дитину. Той крик був такий несамовитий та дикий, що переміг клекіт та шум в хаті. Роман іздригнувся од того крику. Навіжений крик Соломії пронизав його, неначе гострим ножем, як дикий крик божевільного. В Романа ніби полізли по спині комашки, і йому чогось здалося, що Соломія встромила йому в груди гострий ніж.

Молодиці поклали колодку на столі, посідали кругом стола й почали пити по чарці, ніби справляли родини колодки. Соломія пустувала коло стола, прикидалась, ніби вона забавляє дитину, цмокала до неї губами, осміхалась, хапала за носик пучками, лапала за вуха, здавлювала головку долонями, а далі почала співати дитячої пісні голосно на усю хату. В хаті аж гуло од гаму, од клекоту. Усі випили добре, усі говорили

голосно, і ніхто нікого не слухав. Хата гула, неначе в улику бджоли, коли пасічник стукає в улик, щоб погнати бджоли вгору. А Соломіїн голос перемагав той клекіт і пронизував повітря, як гострий ніж.

Несподівано Соломія, дуріючи, вхопила колодку з стола і з усієї сили кинула її сторч головою додолу.

— Коли твій батько не любить твоєї матері, то й я тебе не буду любити! Оце тобі за батька така смерть! — крикнула Соломія і знов зареготалась голосно на всю хату чудно й дико, як часом регочуться божевільні.

Роман підвів на неї смутні очі, і знов у його по спині неначе полізли комашки од того божевільного реготу.

— Та не дурій-бо так, Соломіє! Ото розпустилась, неначе збожеволіла! — крикнули молодиці, і одна з них підняла сповиту колодку і знов поклала на столі.

Молодицям, очевидячки, не сподобалась така чудна вихватка, не сподобався такий чудний Соломіїн жарт. Декотрі притихли, декотрі поглядали на Соломію сердито.

— Це вже не знати що, а не жарти, — обізвалась одна молодиця, — так ніхто не справляє колодки. Жартуй, Соломіє, та й міру знай.

Але про цю неприємну Соломіїну вихватку швидко усі забули. Знов загуло в хаті, неначе в улику, знов забалакали молодиці. Сопілка заграла. Один парубок прийшов з скрипкою, швиденько направив її, підвів струни під голос сопілки і скрипка пристала незабаром до сопілки. Молодиці знов пішли в танець і задріботіли по хаті. В хаті неначе справляли весілля, а не родини колодки.

Соломія танцювала несамовито, ще й приспівувала. Од духоти, од шуму, од співів, од бренькання та од направки скрипки в Романа почала крутитись голова. Він попрощався з Денисом та Настею і пішов додому. Тиха ніч, маленький мороз надворі висвіжили його запаморочену голову. Він ішов додому тихою ходою, а Соломія все не сходила в його з думки. Він і тепер неначе чув її несамовиті крики, неначе й тепер бачив, як вона кинула об землю сповиту колодку і промовила нахвалку проти його.

"Нахвалялась мене покинути, казала, що не любить мене, що вона мені більше не жінка, а наймичка, — думав Роман, вертаючись до своєї хати, — чи то вона правду казала, чи, може, тільки нахваляється проти мене? Ой, коли б вона й справді не заподіяла якого лиха! Які несамовиті були її жарти. Її крик!"

Він увійшов у сіни і повернув до своєї кімнати. Там він, не засвітивши світла, ліг на постіль і заснув важким сном. Пізно вернулась Соломія додому і насилу достукалась, поки розбудила стару Зіньку. Зінька одсунула завіртку і пустила Соломію в хату, не промовивши ні одного докірливого слова за те, що Соломія загулялась і запізнилась.

Другого дня Соломія, зваривши обід, думала вже забрати свою одежу та покинути Романа. Вона думала пересидіти який час у свого батька, а потім піти в найми до яких-небудь панів в Білій Церкві. Замівши хату й сіни, вона зібрала сміття в дрантину і вискочила надвір босоніж і в одній сорочці. Надворі дув вогкий та холодний вітер. Соломія прибігла до воріт і сипнула сміття через тин. Вона побачила, що проти самого двору на улиці загруз в калюжі та багні жидівський віз по самісінькі маточини. Старий білоцерківський Аврум їздив по селі і скуповував та міняв на каблучки усяку старовизну. Аврума знало усе село. То був старий убогий жид, тихий та смирний, як ягня, і трохи чудний. В його був неначе дитячий розум, і говорив він ніби дитячим та жалібним голоском, хоч сам був високий на зріст та широкоплечий. Доброго Аврума усі жалували на селі і давали йому на полудень хліба та цибулі, неначе старцеві. Сухоребра шкапа напружувалась, аж ребра в неї випинались, але не

мала сили витягти воза з багна. Аврум підпихав воза. силкувався, мучився, ньокав, але віз стояв на одному місці.

Соломія вгляділа Аврума і, як стріла, кинулась просто в грязюку, щоб помогти Аврумові. Вона стала позад воза поруч із Аврумом і почала з ним підпихати воза. Коняка рушила з місця і витягла воза з калюжі. Соломія вернулась у хату і мусила одмивати грязь з ніг в ночвах.

Вночі вона вже заслабла. Тіло запалилось гарячкою. Тиждень вона пролежала в гарячці, нікого не впізнавала, нічого не їла. Роман покликав фершала, але й ліки не помагали. Вже думали, що Соломія вмре, вже Роман покликав священика, щоб висповідати й запричастити її. Батюшка сповідав і причащав Соломію вже нечуственну.

Аж через два тижні Соломія почала одужувати і насилу виходилась вже перед Великоднем.

— Ой дочкої і чого тобі було лізти в ту грязюку та ще й босоніж і в одній сорочці? Бач, якого лиха дістала собі, — докоряла баба Зінька Соломії.

— Коли, мамо, мені жаль стало і Аврума, і його сухореброї шкапи, а я так і кинулась йому до помочі, як стояла: мені тоді чоботи і в думку не прийшли, — одмагалась Соломія.

На страстному тижні в Соломії ледве стало сили, щоб одговітись. Усівеликодні святки вона ніби чевріла, а не жила, а на мироносиць вона все-таки носила хреста кругом церкви, хоч і в старому жупані.

Доки Соломія одужувала та набиралась здоров'я, вона ніби й не примічала Романа. Він ходив перед її очима, говорив до неї; вона обзивалась до його, говорила з ним, але не почувала в своєму серці до його ні любові, ні ненависності. Але як тільки здоров'я вернулось до неї, як тільки рум'янець заграв на її щоках, вона знов почула, що ненавидить

Романа, через силу видержує його погляд. Весна розгорювалась. як сухі дрова в печі. Сади зацвітали, квітки розпукувались; земля пишалась, прибираючись в зелене листя та квітки, а Соломія почувала, що в неї в серці розцвітається не любов, а розвивається ненависність, неначе вона тільки недавно гуляла в Дениса, де справляли колодку, і тільки що вернулась з тієї гулянки, а в неї досада на Романа аж кипіла. Соломія неначе проспала ввесь час своєї хвороби, як одну довгу ніч, і тільки тепер знов прокинулась вранці з давнім серцем, з давнім почуванням обіди й ненависності до Романа.

Після мироносиць сіли обідати. Якраз проти Соломії за столом сидів Роман. Соломії він був такий противний, що вона не могла дивитись йому в вічі. Вона брала ложкою страву, одвертала очі і все дивилась у вікно. Роман говорив до неї. Соломія обзивалась до його, але й не глянула на його. Баба Зінька примітила, що Соломія одвертає од Романа очі, і задумалась. І бабі вже їжа не йшла на думку. Вона поклала ложку на стіл і перестала обідати.

"Ой боже мій єдиний! Як вона його ненавидить! І не гляне на його, і очі й лице одвертає од його. Я ж думала, що вона через свою слабість забуде про свою кривду, оговтається, обживеться з ним. І якось воно перетреться, перемнеться, та й лихо минеться, і все буде гаразд. Ой боже мій милий! Недурно ж я боялася її за невістку брати. Неначе душа моя чула, що з їх вийде недобірна пара. І так воно вийшло. Ой, не до пари, не до пари їй мій Роман!" — думала баба Зінька, вставши з-за стола.

Роман пообідав І зараз пішов до своєї кімнати. Соломії здалося, що з неба сплили хмари, а надворі зразу вияснилось, а в хаті ніби стало ясніше, і на душі в неї стало веселіше.

"Ой, важко мені жити на світі! — думала бідна молодиця, перемиваючи миски та ложки. — Чогось мені світ став немилий; щось важке налягло мені на серце й душить мене. неначе важкий камінь. Чи довго воно мене буде душити? Невже довіку? А що ж буде далі? Я його

ненавиджу; і де він ступить, слід мені його противний. Як він вийде з хати, мені неначе легше дихати. І що мені на світі божому робити? Що почати?"

Соломія складала на прилавку перемиті миски, та полумиски, а сльоза за сльозою текла по її щоках і капала краплями на її позакачувані вишивані рукава.

Од баби Зіньки не потаїлись і ті краплі сліз.

"Ой боже мій милий! розцвітає молодиця після хороби, але не розцвіте вже її серце до Романа. Що мені робити, що почати, і сама не вгадаю, — думала баба Зінька, — піду та найму молебінь. В цьому ділі як бог не поможе, то й ніхто не поможе: може, один бог наверне її серце до мого Романа".

Баба Зінька перестріла священика, як він ішов до церкви на службу. І просила його одправити молебінь та окафист за Соломію та Романа.

— Та не кажіть же, батюшко, про це нікому, навіть матушці. Я оце вже й не йшла до вашої господи, щоб часом наймички не підслухали, про що в мене з вами буде розмова. Піде поговір, піде по селі недобра слава про моїх дітей. Ой боже мій єдиний! З усіма дітьми мені добре повелося, а з цими на тобі на старість такий клопіт! Недобірна пара з їх вийшла. Нахвалялася Соломія, що покине Романа,

— Оце погано! — обізвався батюшка. — Ти вже, Зінько, не мішайся до їх справи, нічого не говори, бо тільки розворушиш огонь.

— Ой батюшко! я вже й не микаюсь в їх діло, і змовчую, і ласкавенько говорю до Соломії, та все до неї з ласкавим словом та тихою розмовою, бо вона й робоча, й добра, та… Ой, горенько мені, та й годі!

X

Після великодня старшина скликав громаду на східку. Писар оповістив, що старі добросовісні, чи судці, вибули вже свій строк. "Чи будете вибирати нових судців, чи зоставите старих?" — спитав писар.

— Треба вибирати нових судців. Старі нам несподобні! Треба поскидати старих добросовісних, — загула громада. — Старі судці зовсім розпились, все на могоричах та на могоричах в корчмі: все судять за могорич, а не по правді! Виберемо інших! Старих треба поскидати!

— Кого ж ви думаєте вибрати? — спитав писар.

— Романа Мисаненка! — загула, як один чоловік, громада.

— Роман ще молодий на судця, — обізвався писар.

— Нічого — те, що молодий. Він богобоящий і письменний, не дуже припадає до чарки. Він буде судити не за могоричі, а буде судити по правді. А коли він молодий, то додамо до його одного старого, його тестя, дядька Филона. Филін богобоящий чоловік.

— Коли Роман вам сподобний, то й запишемо Романа, а до його припишемо й Филона, — сказав писар.

— І касир нам несподобний! — знов загула громада. — Вже дуже мотає грішми та дурить людей.

Касир і справді обдурював неписьменних темних господарів. Часом який чоловік було заплатить касирові свою частку податі в шинку напідпитку. Касир брав гроші, а в податковій книжці записував не всі гроші; або траплялось так, що часом і зовсім не записував. Декотрі чоловіки платили касирові не разом, а давали частками, коли була їм спроможність заплатити частку податів. Минав час, а касир доказував, що ті господарі або зовсім не платили, або казав, що вони заплатили, та не все. Темні люде, нічого не розбираючи, що записано в книжках,

мусили знов доплачувати. Чутка про такі погані касирові вчинки пішла по селі, і громада просила скинути того скарбівничого.

— Кого ж вибираєте за скарбівничого? — спитав писар.

— Дениса! Денис не буде кривити душею, не буде кривдити людей, вимагати зайвого, не буде накидати податів, прилічувати зайвого та прилічені гроші класти в свою кишеню, — говорили чоловіки.

Писар записав, що Дениса вибрали за касира. Прочувши, що громада вибрала Романа за добросовісного, Соломія стривожилась. Жінки дуже бояться, як їх чоловіків вибирають за старшин, за десяцьких або за добросовісних. Вибрані громадою на службу не держались хати, не дбали про господарство, усе десь швендяли або сиділи в шинку та пили могоричі, котрі ставили їм люде за свою справу. Багато з вибраних на волосну службу ставали п'яницями.

— Ой мамо! Оце вибрали Романа за добросовісного! Пропаща ж я навіки! Його зовсім зведуть з пуття! — говорила Соломія до баби Зіньки.

— О ні, дочко! Нема чого тобі лякатись: Роман не з таківських, щоб його звели з пуття. Я й кришки не боюся за його. Чи то спосіб, щоб мій Роман з'їхав з глузду? — втішала баба Зінька Соломію.

Але швидко показалось, що Соломія недурно боялась за Романа.

Почалися в волості усякі справи. Роман мусив кидати господарство і йшов в волость на суд. Пішли могоричі, як звичайно буває на селах. Романа й Филона частували в корчмі могоричами і ті, в котрих діло було неправдиве, щоб піддобритись під їх та підкупити, частували й ті, в котрих позви були правдиві, щоб на радощах запити могорич після суду. Роман і Филін не кривдили нікого на суді, судили усіх по правді, але могоричі пили так само, як і старі судці. Роман частенько приходив додому напідпитку.

— Сину, навіщо ти п'єш з людьми ті могоричі? Ти почав одникувати од двору, одникуєш од господарства. Навіщо тобі заходити до корчми на ті могоричі? — говорила частенько баба Зінька до Романа.

— Коли, мамо, люде мене просять на могоричі. А коли просять, то нащо ж цураться людей, — одповідав Роман.

Настали жнива. Почалася робота на полі. Роман не кидав роботи, але траплялося, що він часом три або чотири дні поспіль не ходив на роботу і вертався додому п'яненький. Баба Зінька мусила найняти наймита, а Соломія справлялась і в хаті, і на полі, робила й жіночу, й чоловічу роботу. Минули жнива. Восени роботи стало менше. Роман зовсім одбився од хати, сидів в корчмі і таки добре розледащів та розпився. Він знав, що Соломія не любила його, і йому було веселіше сидіти в корчмі з людьми за могоричем, ніж дома з жінкою. Соломія мусила терпіти й мовчати.

Але раз восени Роман та Филін так напилися в корчмі, що самі не могли втрапити додому. В корчму нагодився Денис і повів їх додому. Филін насилу волік ноги. Роман був тільки трохи тверезіший.

— О, я все знаю! От ви, молоді, то нічого не знаєте. Ого-го! Филін чимало років пожив. Куди ж вам, молодим, до нас? — теревенив Филін, коливаючись на обидва боки по улиці.

— А що ж ви, дядьку Филоне, знаєте таке мудре? — спитав Денис.

— Ви думаєте, що ви вчені та письменні, то все знаєте? Вчені ви, та недрюковані. Ану, коли ти вчений, скажи мені, де тут на цьому кутку закопані гроші? А ба! От і не скажеш, бо не знаєш. А я так знаю, хоч я й неписьменний. Велика пак цяця — письменний чоловік! Куди ж пак!

— А де ж тут гроші закопані? Скажіть, то ми з Романом викопаємо та й поділимося з вами, — сказав Денис.

— А ось тут! Ось тутечки на цьому самому місці! — крикнув Филін і стукнув палицею об землю. — Ось тутечки, де ти стоїш.

— Та годі вам, тату! Ет! богзна-що ви говорите, — обізвався Роман.

— Та й ти, я бачу, дурень, хоч і письменний, коли цього не знаєш. Ось тутечки закопані гроші! — знов крикнув Филін, спинившись на ході і ткнувши палицею в кропиву. — От дивись! вони вже горять! О! О! як схоплюється синій огонь! О! вже горять! От ви не бачите, а я бачу, бо це мені дано з небес. Та куди таким дурням й бачити, як горять гроші?

— Та то, дядьку, в вас в очах горить чи миготить! — обізвався Денис.

— Поцілуй свого батька в морду! В моїх очах горить. Авжеж! Оце так! Ти думаєш, я п'яний? Авжеж пак! То ти п'яний, а дядько Филін тверезий. А ондечки в тій хаті живе відьма. А ти й цього не знаєш, дурню, хоч ти і вчений.

— Яка там відьма? Та в тій хаті живе старостиха, жінка богобояща, — обізвався Денис.

— Старостиха? О, брешеш! Старостиха то старостиха! а то таки живе в цій хаті відьма, — плів нісенітницю Филін.

— Ет, тату! Хочеться вам базікати: відьом та чарівниць нема на світі, — якось спромігся обізватись Роман, — то все брехні, то бабські забобони.

— От тобі й на! То це я брешу? То це твій тесть бреше? — говорив сердито Филін, спинившись і вирячивши сердиті очі на Романа. — А дивися лиш. Он вона перекинулась рябою кішкою і побігла до комори. Тетяно! та не дури-бо людей. Я тебе знаю.

— Ет, плетете, що викопали в лісі сатану, неначе бараболю. Ет! — промовив Денис. — То, дядьку, побігла до комори таки правдива кішка, а не відьма. Богзна-що ви верзете. А сатана в пеклі, бо там йому тепло. Чого йому сидіти в лісі, та ще й у землі? Хіба він кріт або жаба? — сміявся Денис.

Денис запровадив Романа додому і повів далі Филона. Роман потрапив увійти у двері, хоч і коливався на ногах. Ще ніколи не вертався Роман додому зовсім п'яний. Це було вперше, що він прийшов додому, ледве володіючи ногами. Діти вирячили очі на батька. Соломія глянула на його з жахом; сум найшов на бабу Зіньку.

— Оце добре підмогоричили нас добрі люде, спасибі їм! — почав говорити Роман, хитаючись на ногах.

— Бачте, мамо! Казали ви, що не боїтесь за Романа, а я боялась, — обізвалась Соломія, переставши чистити, картоплю на юшку.

— А чого ти там боялась? Хіба я вовк, чи що? Тебе не злякаєш сплоха; о, тебе не злякаєш! Не з таківських, щоб лякатись, — говорив Роман, гепнувши на лаву.

— Я не боюся, тільки журюся. Ой, лиха моя годинонька! — обізвалась Соломія.

— А чого там лиха твоя годинонька? Я вже знаю чого! Це тим, що я тобі не справляю суконних дорогих жупанів та шерстяних спідниць.

— Одчепися од мене з своїми суконними жупанами. І справляти — не справляв, а докоряти вмієш,— промовила Соломія.

— Їй в думці все жупани та намиста. Все б чепляла на себе, все б понапинала на себе: і жупани, й хустки, і шерстяні спідниці, і суконні

рядна, і шерстяні намиста… — плів п'яний Роман, — їй аби вертітись та крутитись. Так, так! Я вже добре знаю. Знаємо ми вас!

Роман, завсігди спокійний і неговіркий, став говорючіший, випивши по чарці. Він тоді говорив більше, хоч говорив спокійно і помаленьку. Горілка неначе розв'язувала йому язик. Але тоді його розмова ставала докірливою; його слова були ущипливі.

Соломія мовчала і знов почала чистити картоплю, кидаючи обчищену картоплю в миску з водою.

— Та годі вже, сину, годі! Коли тебе напоїли могоричами, то йди вже в свою кімнату та одпочинь, — обізвалась мати.

— Еге, годі! Так оце й годі! Коли не можна годі. Он казав батько Филін, що коло старостихи на улиці гроші закопано, їй-богу, й місце те показував! А я викопаю ті гроші, насиплю повну скриню та й замкну на двадцять замків, бо вона до їх добереться, їй аби гроші! О, я знаю вас! Вам тільки грошей настачай, а заробити грошей то й нема. А на жупани то й подавай! Самі лежать на боках. Вивернеться, як корова, та й лежить, а ти їй подавай!

— Хто? я лежу на боках, вивернувшись, як корова? — аж крикнула Соломія.

— А то хто ж? Вже ж не я! Не про себе говорю, а про тебе річ. Круть-верть! Круть-верть! Усе крутить хвостом оця тороплена, неначе та сорока на тину.

Соломії ці слова допекли до самої душі. Вона брязнула ножем об лаву і схопилась з місця. За що Роман колись її любив, з того тепер сміявся.

— То це я лежу, як корова, і нічого не роблю? Я ж тобі служу і за наймичку, і за наймита. Я ж тобі і вози мажу, і снопи подаю на стіжок, служу і за возільника, і за подавальника.

— Та годі, дочко, годі! Хіба ж ти не бачиш, що вів нетверезий? — обізвалась мати.

— Я в тебе роблю, як наймичка, а ти в лісі соловейків слухаєш та на траві качаєшся або могоричі в корчмі дудлиш. Сам став ледащо, а другим докоряєш.

— О, тобі все намиста та жупани в голові! Будеш у пеклі на самому дні за ті суконні сині жупани, за шерстяні юбки та спідниці! Чуєш? Будеш в пеклі смалитись за те твоє круть-верть, за ті смішки, їй все смішки: хі-хі-хі! Смішки з бабиної кішки! хі-хі-хі!

Роман захихикав так противно та смішно, що аж малі діти зареготались. Для Соломії Роман став такий гидкий та противний, що вона одвернулась од його, сіла на лаві і дивилась у вікно.

— Сину! що це з тобою сталося? Чого ти чепляєшся до молодиці ні за що ні про що? Чи то ж спосіб таке тобі базікати? І чого ти, сину, ходиш усе до корчми? Там же стільки усякої наволочі та усякого безладдя! Чи компанія ж тобі оті п'яниці, тобі, що любиш читати святі книги? — обізвалась мати.

Мати довго мовчала, бо любила сина, але неправдиві докори його, хоч він був і п'яненький, вразили її.

— Еге! Чепляєшся. Ще що мамо, вигадайте. Чепляєшся. Як я чепляюсь? Я мовчу, сиджу нишком, а вони кажуть — чепляєшся. Я собі сиджу за книжками, вчу дітей, а вони таки своєї: чепляєшся та й чепляєшся. Хіба я смола, щоб я лип кому до чобіт? От Соломія, то це правдива смола: сліпцем лізе тобі в вічі, стриже тобі бороду та бурці, а ти

їй нічого й не кажи. Та підлесплива, та недоторкана, та облеслива. Хі-хі-хі-хі!

Соломія почала плакати. Це не перший раз, вернувшись з шинку, Роман допікав Соломії смішками та докорами, але ще ні разу він не допікав їй так, як цей раз. Сльози здавили її в грудях. Бідна молодиця, почутлива зроду, вже не могла довше видержати. Неправдиве й брехливе нарікання за лінивство та недбайність вразило її в саме серце. Вона схопилась з лави, заголосила, як по мертвому, затуливши очі долонями, кинулася з хати, вибігла в сіни, а потім вскочила в Романову кімнату.

Баба Зінька постерегла, що Соломії дійшли до самого серця Романові смішки та докори. Стара була розумна людина, багато років прожила на світі, багато бачила на своєму віку, багато дечого чула про людей. Вона постерегла, що Соломія од великого одчаю може сама собі заподіяти й смерть. І стара мати раптово схопилася з лежанки і ніби погналася за Соломією. Вона увійшла в Романову кімнату.

Соломія одімкнула свою скриню і вибирала, звідтіль свої сорочки та спідниці.

— Що ти, дочко, ото робиш? — спитала в неї баба Зінька, стоячи коло порога.

— Покину Романа! Годі вже мені терпіти та мучитись! Піду до батька. Буду в його жити й на себе робити. Таки на хліб щось собі зароблю. Піду служити за наймичку, а не буду з ним жити.

— Що то ти вигадала. Соломіє! Чим ми тобі не сподобні? В чому тобі в нас недогода? — спитала баба Зінька.

— В тому, мамо, що Роман вже давно мені не чоловік, а я йому не жінка. Я його зненавиділа. Годі вже йому підкурювати мене ладаном!

Мені не треба його ладану. Мені тільки жаль вас, мамо, бо ви були для мене добрі, як рідна мати; шкода мені й дітей.

Соломія згадала про дітей. Та згадка, неначе косою, підкосила її ноги. Вона сіла на лаву, схилила голову на край одхиленої скрині і заголосила:

— Ой діти мої, дітоньки! Як же я без вас буду жити? — голосила Соломія, неначе в неї разом померли обоє дітей. — Ой мамо моя! станьте ж хоч ви їм за рідну матір, доглядайте їх, станьте за мене, бо вже не сила моя довше терпіти.

— Геть, дочко! Оддай сюди оті свої сорочки та одежину, а я сама поскладаю та й зачиню скриню. Оступись, дочко! Заспокойся, бо ти з горя та з туги й сама не знаєш, що робиш. Богзна-що хочеш ти оце вчинити! Сядь та перепечалься, переплач, поки я усе позгортаю та поскладаю в скриню.

— Ой, буде вже з мене! Вже ж я так перепечалилась. Думаю-гадаю і не бачу краю своєї печалі. Вже ж він не той став для мене, що був колись, — сказала Соломія і разом перестала плакати. Сльози неначе замерли й стали в її очах.

Вона зав'язала свою одежу та сорочки в здорову хустку і пішла до дверей. Обернувшись коло дверей до баби Зіньки, вона поклонилась їй до пояса і сказала:

— Прощайте, мамо, може, й навіки! може, й до моєї смерті!

Соломія вийшла з хати. Баба Зінька стояла коло одчиненої скрині, смутно дивилась на порозкидані сорочки та хустки, підперши щоки долонею, й задумалась:

"Усіх синів поженила: усім трапилась добірная пара, а моєму коханому Романові он який випав талан! Ой боже мій милий, боже мій єдиний! Яке ж і мені випало горе на старість! І бога просила, і богу молилась, а не випросила в бога щастя моїй коханій дитині! Ой сину мій коханий! Я б серця свого вкраяла, коли б знала, що через це зможу дати тобі талан та щастя! Чула моя душа щось недобре… так воно й вийшло. І хто з їх винен, один бог відає. А на мені все лихо окошиться: прийдеться на старості літ не одпочивати, а працювати, як і перше працювала: і топити, й варити, й воду носити, і огороду глядіти, і копати, й сіяти".

І баба Зінька довго стояла коло одчиненої скрині мовчки, неначе скаменіла. Важкі думи неначе каменем полягли на її душу. З старих очей викотились дві сльози і потекли по зморщених щоках. В хаті було тихо, і бабі Зіньці стало так важко на душі, неначе Соломія вже лежала в домовиш.

Рипнули двері. В кімнату увійшов Роман і, хилитаючись, попростував до полу. Він впав на піл, підмостивши під голову дві подушки. Баба Зінька опам'яталась, неначе прокинулась од сну. Вона поскладала в скриню порозкидане убрання, зачинила й замкнула скриню.

— То ви, мамо, вештаєтесь по хаті? А я думав, що то Соломія. А Соломія де? — обізвався Роман з полу.

— Пішла до батька, сину, покинула вже нас! — сказала баба Зінька.

— Покинула ота тороплена! ота навісна! Ой, яка ж вона мудра! Та й нечуственні ж ті молодиці. І хто їх создав? Ой господи! прости мене грішного.

Баба Зінька ні докірливого словечка не сказала синові. Вона знала, що було б надаремно і докоряти, і нарікати і що докорами вона нічого не вдіє.

"Ой боже мій! Час пливе, вечір заходить. Вже затого смеркне! Вже ж час і вечерю варити", — подумала баба Зінька і швиденько почимчикувала через сіни та й стала поратись коло печі: не було часу бідній бабі Зіньці й журитись.

"А може, ще Соломія опам'ятається? Може, вона втямить, яке лихо нам вона вчинила? Може, їй стане жаль дітей, і вона знов вернеться до господи", — втішала себе думками бідна Зінька.

Тим часом минув день, минув і другий, а Соломія не верталась. Третього дня навідався до Зіньки Филін. Баба Зінька розповідала йому про все. Увійшов у хату й Роман і просив Филона, щоб він вговорив молодицю вернутись до його. Сама баба Зінька ходила до Соломії і просила її вернутись до Романа. Але Соломія неначе затялася і нічого не хотіла й слухати.

— Обрид він мені, став противний. Не піду назад, зроду-звіку не вернуся до його. Він тепер не той став, що колись був, — говорила Соломія і батькові, і своїй матері, і бабі Зіньці, — що хочете робіть мені, хоч втопіть мене, а я до Романа не вернуся.

Через тиждень Филін з жінкою приїхав візком до Романа, щоб узяти Соломіїну скриню та кожух. Баба Зінька одчинила скриню, вибрала з скрині деяке дитяче убрання та дитячі сороченята та штанці і оддала ключі Филонисі. Филін з жінкою взяли скриню, винесли надвір і поставили на візку. Бабі Зіньці чогось здалося, ніби ховають мертвого, ніби з хати виносять Соломіїну домовину. Вона плакала, неначе по мертвому, і втирала хусточкою сльози. Діти, вглядівши, що бабуся плаче, почали й собі плакати. Дівчинка заплакала голосно. А Роман стояв непорушно в світлиці і тільки мовчки дивився, як виносили Соломіїну скриню на віз, неначе здивований і трохи переляканий, як дивляться на пожежу малі діти, котрі самі підпалили клуню, граючись та розкладаючи багаття в засторонку: що це, мов, таке страшне сталося з нашої дитячої іграшки? Роман тільки широко вирячив свої випнуті сірі очі, неначе з якогось великого дива, і ні словечка не промовив до Филона, навіть не зітхнув,

неначе виносили з хати не Соломіїну скриню, а чиюсь чужу. Тільки блідота на високому чолі виявляла його затаєну в серці велику тривогу та почування несподіваного горя.

— Везуть молоду з Романової хати. Роман за життя ніби видає свою жінку заміж! — гомоніли та сміялись молодиці, дивлячись на ту сумну перезву, що виїхала з Романового двору. — Перестала любити Романа, бо, певно, покохала когось молодшого. Щось там та є! Не без чогось ота Соломіїна перезва скоїлась! — говорили наздогад молодиці.

Тим часом Соломія і не думала про кохання. Вона жила в батька тихо та спокійно, заробляла на хліб, а бідні діти півдня були в матері, а на півдня і на ніч вертались до баби Зіньки.

І знов невсипуща баба Зінька заходилась коло роботи, робила усю роботу, як ще ніколи їй не доводилось робити. І стара баба якось мусила увиватись, мусила встигати: і топила, і варила, і сорочки прала в ополонці на холоді та на вітрі. Старші невістки та дочки зглянулись на материну старість і по черзі приходили помагати матері прати плаття зимою на річці. Настала весна. Баба Зінька помаленьку та помаленьку і город скопала, і засіяла, і засадила грядки, і на огороді, і в хаті — скрізь встигала упоратись. Худе та поморщене бабине лице аж зчорніло, неначе землею припало; очі глибоко позападали, але не втратили блиску і світились розумом. Важка робота навіть не зігнула її рівного стану на сьомому десятку літ.

Зіставшись в хаті з старою матір'ю та дітьми, Роман неначе опам’ятався, передумуючи своє попереднє життя. Чудно йому було, що Соломії нема в хаті. Йому все здавалось, що неначе чогось не стало в хаті, чогось веселого, гарного, що закрашувало його хату, як ті золотообрізні поцяцьковані книжки, що лежали в його на столі. В хаті стало сумно. Не чуть було Соломіїного веселого голосу, веселої розмови. Романові здавалось, ніби з клітки випурхнула весела співуча пташка, полетіла десь в гай і вже не веселить хати своїм щебетанням. І сам Роман незчувся, як на його найшов сум, найшов жаль. Вже не так часто

він заходив до корчми, вже одникував од могоричів з десяцьким та з своїм тестем Филоном. Але часом на його находило таке, що він пив у корчмі по два дні поспіль вже не на чужі, а на свої гроші. Аж у великий піст він перестав пити, як почав говіти.

Після великодних свят баба Зінька почала вговорювати Романа, щоб він пішов до Соломії, перепросив її та помирився з нею. Саме в той час надійшов до баби в гості Денис з Настею. І вони почали вговорювати Романа, щоб він помирився з Соломією.

— Ет! бог з нею, — говорив Роман, — нащо мені її перепрошувати? На світі люде вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що ні про що; одно другого готове в ложці води втопити, з'їсти без солі. От і Соломія стала моїм врагом. А за що? А про що?

— Та вже щось було між вами, коли вона тебе покинула, — обізвався Денис, — а про якихсь там ворогів ти вигадуєш нісенітницю, верзеш ні се ні те. По-твоєму, то всі б то люде готові поїсти одні других?

— Атож! Авжеж готові! Чоловік гризеться з жінкою, жінка з чоловіком, свекруха з невісткою. Скрізь на світі неправда! — почав говорити Роман. — І в книжках нема правди! Тільки й правди, що в одній євангелії. От там тільки й правда.

— Та це на тебе таке найшло з досади! Схаменися, чоловіче! Що ти верзеш? — сказав Денис. — Хіба твоя мати тобі ворог? Хіба ж я та Настя тобі вороги? Це твій сум вилазить тобі боком.

— А хіба ти не казав колись, що на світі панує неправда: що жиди обдурюють людей, і писар дурить, і голова дере…

— То, бач, зовсім інша річ! — сказав Денис. — Я не про таких ворогів тобі говорив, про яких оце ти базікаєш.

— Не все, бач, одно! багатий пригноблює бідного, жид сідає верхом на мужика. Скрізь панує неправда в світі, — сказав сумовито Роман.

— То це, по-твоєму, виходить, як каже приказка, що немає в світі правди, тільки в мені та в бозі трошки? — обізвалась мати.

— Може, мамо, й так, — сказав Роман, — чому бог не вклав іншого серця людині в груди? Нащо він дав людям серце таке легке? А то сьогодні чоловік ніби й добрий до тебе і любить тебе, а завтра стає твоїм ворогом і ненавидить тебе. Хіба ж не була колись добра до мене Соломія? Хіба ж я не думав, що вона буде повік вічний однакова? Ет, мамо! Недобре все діється на світі.

— Ой Романе, Романе! — почав Денис. — Може, й ти трохи винен, що Соломія тебе покинула. А ти все винуєш Соломію, обвинувачуєш людей і тільки себе одного виправдуєш. Коли ти хотів присвятитись, то треба було тобі йти в Київ у монастир. А хіба ж мало з нашого села пішло в Лавру? Там же нашого мужика аж кишить! І ти все за книжками та за молитвами.

— Нема в тих книжках правди. Я їх зараз попродам. Одна правда в євангелії, — обізвався Роман.

— Ой господи милостивий! Що це з тобою сталося? Схаменися, сину! Що ти ото верзеш? Як можна про святі книги таке говорити! — з переляком говорила баба Зінька. — То-то я вже примічаю, що ти вже й до церкви не ходиш, і богу не молишся, і ладаном в себе в кімнаті не куриш.

— Піду до батюшки, може, він купить оті дорогі книжки для церкви, бо в церкві, книги все старі, а мої новісінькі, — сказав Роман.

— Ти краще зробиш, як підеш та перепросиш Соломію та помиришся з нею, — сказала Настя, — та передніше обголи оте бородище та патлаті бурці, та обстрижи оті патли на голові, та причепурись, позакручуй вуси,

щоб аж сторч стриміли. Та поговори з нею гарненько та любенько. А то осунувся, як дід-пасічник. Де ж таки любити такого кудлатого пасічника! Якби мій Денис був такий патлач, як оце ти, то й я б перестала його любити.

— Ой ти, тюхтію, тюхтію! Он глянь на себе, який ти став витрішкуватий та мізерний! Хіба ж такі виродки жінкам до вподоби? Ані кивне, ані моргне ні бровами, ні вусами. Зовсім ти такий, як дядько Филін, котрий неначе накладе тих відьом та дідьків на жар в покришку та й курить ними, аж хата й сіни засмерділись од того курива.

— Нехай надумаюсь… Може, й піду миритись з Соломією, — обізвався Роман..

— Ти лучче справ Соломії новий синій суконний жупан та нову хустку та не забувай, що в тебе жінка молода й гарна, і проворна, і стрибуча, — жартував Денис.

Чутка про те, що говорив Роман про книги, пішла по селі, бо Роман молов це і в шинку при людях, ще й раз якось пожбурив псалтиркою. Ця чутка вже давненько дійшла і до батющиного вуха.

Перед зеленими святками Роман забрав свої дорогі здорові книжки і пішов до батюшки.

— Чи не купите, батюшко, ці книги для церкви? — сказав Роман до батюшки. — В церкві книги старі, а мої новісінькі. Я б дешевше їх продав, ніж сам заплатив.

— Нащо ж ти хочеш їх продати? — спитав батюшка.

Роман замикався, помовчав, а потім сказав:

— Мені, батюшко, грошей треба… Та я вже їх і прочитав.

— Гм… гм… чудно… мені. Гляди, лишень, Романе! Ти щось там говориш непутяще, що нібито правда тільки в одному євангелії: ти неначе вже не той став, що був колись, хоч і горілку перестав пити.

Батюшка, перечувши, що говорив поміж людьми Роман, трохи стривожився. Він знав, що говорив поміж людьми і Денис, але про Дениса він був спокійний. Денис був байдужний до церкви і небогомільний, а такі люде не пристають на штунду. Роман був дуже богомільний і знав добре святе письмо, а такі люде, як Роман, змінивши свої погляди та пересвідчення, були небезпечні для батюшки: вони приставали на штунду і потім ставали навіть штундівськими пресвітерами і привідцями.

— Гляди лиш, Романе! Говори, та й міру знай. Я книжки твої куплю для церкви. А ти помирися лишень з Соломією. Не роби сорому і собі, і своїй матері, і дітям.

І батюшка почав вговорювати Романа, щоб він, порадившись з своєю матір'ю, владнав діло з Соломією, щоб і дітям не було потім сором перед людьми за своїх батьків.

— Добре, батюшко! Я на мир готовий хоч і зараз, але я невідомий тому, яка ще в неї думка, — сказав Роман, ховаючи в кишеню гроші, взяті за книжки.

Думка про те, щоб помиритись з Соломією, після розмови з батюшкою запала Романові в душу і з голови не виходила. Роман після великодня зовсім перестав пити і ні разу не заглядав в корчму. Поки він пив, поти він неначе заливав свою нудьгу, мов пожежу водою. Але як тільки перестав пити, його нудьга знов ніби зашуміла й загула, як ліс на вітрі.

Роман пригадував, як Соломія колись і співала, і щебетала в його хаті, і, неначе співуча пташка, звеселяла його, звеселяла і хату й подвір'я. І ніколи в той час не брала його нудьга за серце, не находив сум

на душу, як густі хмари на ясне небо. Тепер нудьга неначе насувалась на його з усіх чотирьох кутків хати, ходила за ним слідком по дворі, по садку.

В неділю по обіді баба Зінька почала говорити йому, щоб він причепурився, взяв хліб і пішов просити Соломію, щоб вона вернулась до його. Роман вже давненько обстриг свої патли, обголив кудлаті бурці, підтяв кругом бороду і справді трохи покращав. Одягнувшись в новий жупан, він взяв хліб під пахву і, похиливши голову, поплентався до свого тестя Филона.

Филін і Соломія були дома. Перегодя надійшла й Филонова жінка. Роман поздоровкався, поклав на столі хліб. Филін попросив його сісти. Соломія стояла коло лежанки і скоса поглядала на Романа. Вона трохи схудла та зблідла на виду: по очах було знать, що вона зазнала немало горя, що вона перемучилась, перепечалилась незгірше самого Романа.

— Соломіє! Я прийшов тебе перепросити і хочу помиритись з тобою. Був я оце того тижня в батюшки. Батюшка гнівається, що ми живемо окроми, — почав говорити Роман.

— Авжеж, дочко! Роман не бив тебе, не нівечив. Він чоловік тихий. А коли ви, може, коли і полаялись, то це світова річ. Без лайки, змагання та сварки ніхто не проживе. Хіба ж і я ніколи не змагався з твоєю матір'ю? Час вам йти на мир. Посердились, полаялись, то й помиріться, — обізвався з-за стола Филін.

Соломія ласкавіше глянула на Романа. Він здався їй тепер і кращий, і веселіший. Вона вже перечула через людей, що Роман покинув пити, не ходить до корчми і заходився коло господарства. Але їй більше од усього було жаль дітей.

Саме в той час вбігли в хату Соломіїні діти. Їх намовила баба Зінька, щоб вони побігли до мами та попросили її вернутись до господи.

Дівчинка, проворна та жвава, як і її мати, кинулась до Соломії, обняла її за стан рученятами і задріботіла язиком зовсім так, як дріботіла Соломія.

— Ой мамочко, голубочко! Це ж ви до нас вернетесь? Ой, вертайтесь, мамочко, бо ми оце без вас і з хати не підемо. Ой, вертайтесь, вертайтесь таки зараз, таки разом з нами!

— Та вже вернусь, моя дитино, щоб тебе до пуття довести, — обізвалась Соломія і вже зовсім ласкаво і весело поглянула на Романа.

В Романа на душі стало веселіше. Він почув веселий Соломіїн голос, і той голос задзвенів в його вухах, неначе гучні струни.

Филониха поставила перед гостем полудень. Усі сіли за стіл, випили по чарці, пополуднували. Усі були веселі, розмовляли й жартували, навіть малі діти почували, що в їх житті знов настане зміна, краща й веселіша. Після полудня всі гуртом пішли до баби Зіньки в гості.

— Вибачайте мені, мамо, що я заподіяла вам такого клопоту та турботи, — говорила Соломія до баби Зіньки, вступаючи в світлицю.

— Ет, дочко! Що було, то минуло і за водою попливло. Не будемо вже й згадувати про те, — говорила веселенько баба Зінька.

"Постаріється трохи Соломія, то й оббудеться та оговтається з звичайним жіночим життям і буде жити, як живуть усі молодиці, — думала баба Зінька, — яка там наша жіноцька доля? Топи, вари, плаття пери, воду носи, ще й на поле ходи; не стане часу вигадувати якісь витребеньки".

Соломія, вернувшись до господи, знов стала весела. Вона жила тепер для своїх дітей, а найбільше втішалася своєю дочкою Мартусею. Мартуся вдалась в матір. Соломія і Мартуся були як дві краплі води! Мартуся така ж була на вдачу весела, співуча та щебетлива, як і мати, і до роботи

кидалася, часом і матері бралась помагати. Було візьме відро, та вдвох з братом принесуть матері відро води навпомірки на коромислі. Соломія тільки і втішалась своєю Мартусею.

Роман став ласкавіший і вважливіший до Соломії, але не привернув до себе її серця. Соломія і справді оббулася, оговталась, кинулась до роботи, помагала старій Зіньці. Але часом несподівано на Соломію находила журба, находив сум: сяде вона було на лаві або на призьбі, задумається і сидить неповорушно, неначе замре на одному місці. Бідна молодиця неначе почувала заздалегідь якесь нещастя.

Минули жнива, минуло й літо. Восени перед покровою пізньою добою, вже лягома, на кутку трапилась пожежа. Горіла Кононцева хата, а Кононець держав Соломіїну подругу Мокрину. Пожежа була недалечко од Романової оселі.

Вдарили в дзвін на ґвалт. Вікна, в хаті стали з чорних червоними.. Соломія прожогом кинулася з хати і вибігла надвір.

— Ой боже мій! — крикнула вона. — Горить Мокринина хата!

Соломія побігла на пожежу, мов несамовита. Роман вхопив відра й коромисло й почвалав слідком за нею. Діти вже спали. Баба Зінька зісталась в хаті при дітях.

Вже було пізненько. Половина села спала, і тільки де-не-де блимало світло в хатах. Соломія прибігла до Кононцевої хати. Хату вже обняло кругом. Покрівля горіла вся. Людей збіглося небагато. Кільки чоловік та молодиць носили воду і лили на хлівець, котрий палав увесь до самого низу. Мокрина і її чоловік бігали через одчинені двері і виносили з хати та з хижки, що було напохваті, що можна було винести. В сінях вже горіли крокви.

— Чи винесла, Мокрино, скриню? — крикнула Соломія до Мокринн.

— Ні! ой боже мій! скриня моя згорить! — кричала Мокрина.

Соломія кинулась у хату, за нею побігла Мокрина. Скриня була завальна, важка. Вони вдвох насилу винесли скриню на двір.

— А новий образ винесла? той, що в золотих рамах? — спитала Соломія в Мокрини.

— Ой ні! — ледве одсапуючи з переляку, сказала Мокрина.

Соломія знов кинулась у хату, вхопила з стіни здоровий образ і вже вибігла в сіни. Але в той час порушились крокви. Одна кроква з палаючими латами та куликами впала в сіни і потрапила Соломії в потилицю. Соломія впала трохи не на сінешньому порозі. Палаюча солома обсипала їй спину. Соломія, впавши додолу, простягла з образом руки. Руки потрапили на палаючі кулики. Соломія крикнула не своїм голосом. Чоловіки підвели дрючками крокву і витягай Соломію з огню. На їй вже зайнялася одежа. Один чоловік, що держав відро з водою, зараз облив її всю і погасив на їй одежу. Роман тільки що прибіг у двір. Він вглядів, як Соломію витягай з огню, і неначе скаменів, стоячи на одному місці.

Принесли Соломію додому. Соломія вже опам'яталась і страшно стогнала. Баба Зінька угляділа попечену Соломію і заголосила. Діти прокинулись і почали й собі голосити.

Соломію закутали в мокре рядно. Филін побіг за фершалом. Цілу ніч світилося в хаті світло. Усю ніч не спали в хаті. Соломія мучилась і страшно стогнала. Вона зовсім попекла собі руки до самих кісточок. Попечені місця червоніли на щоках, по лобі й по спині широкими плямами та смужками.

Два дні нездужала та мучилась бідна Соломія. Роман хотів їхати по доктора до Білої Церкви, але фершал сказав, що вже й доктор нічого не

поможе. Роман пішов до священика, щоб висповідати та запричастити Соломію.

— І як вона вбігла в те полум'я? І чом вона не остереглася? Хіба ж вона не бачила, що в сінях вже горить покрівля? — питав священик.

— А бог її зна. Хіба ж я, батюшко, посилав її лізти в полум'я? Така вона вже зроду метка та проворна, а до помочі людям так і кидається, неначе їй памороки забиває людське нещастя. Цілий вік пурхала, як та птиця, і в полум'я кинулась, мов та птиця. Така вже їй доля судилась, — говорив Роман.

— Ну, йди ж додому, а я зараз прийду, — сказав батюшка.

Роман вернувся додому. Фершал порався коло Соломії. На попечених місцях почала злазити шкура. Фершал поздіймав з обох рук одвислу шкуру з нігтями, сливе цілісіньку, і поклав на вікні. Роман вглядів, що на вікні лежали неначе рукавички, і заплакав: вже не було ніякої надії, щоб Соломія одужала. Батюшка висповідав і запричастив Соломію. Молодиці-сусіди посходились і мовчки хлипали, стоячи кругом Соломії. Соломія ледве вже говорила.

— Як почуваєш себе, Соломіє? Чи одужаєш? Чи будеш жива? — спитав батюшка.

— Ні, не одужаю і швидко вмру… от-от вмру, — ледве спромоглась промовити Соломія тихим голосом.

До смерку ще Соломія не втратила пам'яті, а смерком вже зовсім дійшла до нестямку. Блискучі очі почали ніби згасати. Соломія втратила пам'ять. Роман бачив, що вже наступає скончання, і привів до Соломії дітей, щоб вони попрощались з матір'ю. Соломія дивилась на дітей, але вже не впізнавала їх.

Все тихіше та тихіше вона стогнала і тільки часом промовляла стиха:

— Ой, діти мої в полум'ї! Ой боже мій! Моя Мартуся вскочила в полум'я і вже зайнялася! Рятуйте, хто в бога вірує! Рятуйте мою Мартусю! Он образ в неї їв руках! Рятуйте образ!

Опівночі Соломія вмерла, а другого дня ввечері її вже поховали. Роман просив, щоб домовину занесли до церкви і одправили в церкві велику панахиду. Задзвонили в дзвони на панахиду. З усього кутка зійшлися молодиці. Церква була повна людей, повна й плачу. Соломія лежала в домовині, зчорніла, як чорний угіль. Усі молодиці плакали голосно, неначе ховали рідну сестру. Мартуся голосила на всю церкву.

— Ой матінко моя рідна! Нащо ж це ти нас покинула вже другий раз? Ой мамо моя, голубко моя! вернися до нас і другий раз! Ой, вернися, не барися! не кидай же нас! — голосила бідна сирота на всю церкву і завдавала усім жалю. Роман стояв коло домовини ні живий ні мертвий. У йому неначе серце запеклося од несподіваного горя.

— Сама знайшла собі страшну смерть, помагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії, — говорили молодиці, вертаючись з кладовища з бабою Зінькою та втираючи сльози.

— Якби Соломія занедужала та вмерла своєю смертю, мені не так було б жаль її, а то вскочила в огонь і неначе сама собі заподіяла наглу смерть, — говорила баба Зінька, втираючи сльози.

* * *

І знов баба Зінька зісталась сама на господарстві та ще й з малими унучатами, знов стала до роботи: і топила, і варила, і хліб пекла, ще й на річку зимою ходила плаття прати. Знов прийшлося їй самій і город копати, і засівати, і засаджувати.

— Оженися, сину, бо ти ще молодий, а я вже дуже старіюсь… Ізстарила мене важка робота і лиха твоя годинонька. Робити мені не первинка, але я не сьогодні-завтра вмру, — говорила мати до Романа.

Роман довго сумував, сидячи в своїй кімнаті, але перед жнивами мати знов почала вговорювати його, щоб він оженився. Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але вхопив од неї облизня; потім заслав старостів до другої і потяг гарбуза.

— Цур йому з таким чоловіком! — говорили дівчата. — Свою Соломію підкурював ладаном та водив трохи не в дранті, як старчиху, то й нас так буде водити.

Мати радила Романові шукати молодої смирної удови.

Але в цілих Терешках не знайшлося такої удови. Аж у другому близькому селі Пилипчі люде нараяли бабі Зіньці взяти собі за невістку молоду й бездітну удову Варку. Варка була дуже бідна, але роботяща, тиха на вдачу, добра й смирна, як овечка. Перед жнивами Роман оженився з Варкою.